

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

SERBESTİ GAZETESİ ve AHRAR FIRKASI

Yüksek Lisans

Musa Ali ARMUTCU

Çorum 2020

SERBESTİ GAZETESİ ve AHRAR FIRKASI

Musa Ali ARMUTCU

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Ü. Gökhan KAYA

ÇORUM-2020

KABUL ve ONAY

Musa Ali ARMUTCU tarafından hazırlanan *Serbesti Gazetesi ve Ahrar Fırkası* başlıklı bu çalışma, 27/08/2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Dr. Öğr. Ü. Gökhan KAYA

İmza

Dr. Öğr. Ü. Erol KARCI

İmza

Dr. Öğr. Ü. Mehmet Ali BOZKUŞ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atf yaptığımı beyan ederim. (27/08/2020)

İmzası

.....
Musa Ali ARMUTCU

ÖZET

ARMUTCU, Musa Ali. *Serbesti Gazetesi ve Ahrar Fırkası*, (Yüksek Lisans), Çorum, 2020.

Toplumda meydana gelen gelişmelere paralel olarak siyaseti etkileyen önemli unsurlar da değişim göstermiştir. Dolayısıyla öncelikle siyasi yönü olmak üzere, sosyal, ekonomik ve hukuki açılardan ele alınabilecek basın faaliyetleri de gelişme göstermiştir.

Bu sürecin önemli bir parçası olan Serbesti gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi duruşuna ve uygulamalarına karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu gazetenin yayın hayatına başladığı yıllarda başka bir karşı fırka olan Ahrar Fırkası da kuruluşunu tamamlamış ve siyaset sahnesindeki muhalefet rolünü icra etmeye başlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra meydana gelen 31 Mart Vakası hem Serbesti gazetesi hem de Ahrar Fırkası için zor günlerin başlamasına sebep olmuştur.

31 Mart Vakası'ndan sonra Ahrar Fırkası, vakanın tetikleyicileri olarak görülen Volkan Gazetesi ve Serbesti gazetesi bocalama dönemine girmiştir. Özellikle Volkan Gazetesi muharrirleri, Serbesti gazetesi muharrirleri ve ile birlikte Ahrar Fırkası mensupları tutuklanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

Çalıştığımız tezde Serbesti gazetesinin ortaya çıktığı süreçten başlamak suretiyle basın alanındaki muhalefeti ve bu gazete ile birlikte muhalif saflarda olan diğer gazeteleri özet halinde ele aldık. Serbesti gazetesini incelerken Hakkı Tarık Us koleksiyonunda ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Serbesti gazetesinin nüshalarından yararlandık. Bunun yanında muhalefetin en önemli ayağı olan fırka konusunu da el aldık. Muhalefet fikrinin ortaya çıkmasından başlayıp ilk muhalif oluşumlara değinmiş olduk. Daha sonra muhalif yönü kadar ortaya koymuş olduğu Âdem-i Merkeziyet fikri ile de adından söz ettiren Prens Sabahaddin ve Ahrar Fırkası'nı ele aldık. Yine Ahrar Fırkası'nı değerlendirirken diğer fırkaları da değerlendirme olanağı bulduk.

Tezin önemli bir kısmı İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak ortaya çıkan ve gerek basın alanında, gerekse siyasi anlamda oluşan muhalefetin incelenmesi şeklinde ortaya konulmuş oldu.

Anahtar Kavramlar: Serbesti gazetesi, Ahrar Fırkası, Mevlânzâde Rıfat, Hasan Fehmi, Prens Sabahaddin

ABSTRACT

ARMUTCU, Musa Ali. *Serbesti Journal and Ahrar Party*, (Master Thesis), Çorum, 2020.

Parallel to the developments in society, important factors affecting politics have also changed. Therefore, press activities that can be dealt with socially, economically and legally, especially from the political side, have also improved

Serbesti Journal, an important part of this process, emerged as a reaction to the political stance and practices of the Committee of Union and Progress. In the years in which this Journal was published, the Ahrar Party, opposition movement, party completed its establishment and began to play the role of opposition on the stage of history. However, the 31 March incident that occurred after a short time led to the start of hard times for both Serbesti Journal and Ahrar Party.

After the 31 March incident, the Ahrar Party was in the period of faltering, the Volkan and Serbesti Journal, which were seen as triggers. Volkan journal reporters, Serbesti journal reporters and Ahrar Party members were arrested and sentenced to various penalties.

In this thesis, we discussed the opposition in the field of the press and the other Journals in opposition with this Journal. While examining the Journal Serbesti, we examined the copies of the Serbesti Journal, which is in the Hakkı Tarık Us collection and in the Atatürk Library of the İstanbul Metropolitan Municipality. In addition, we started with the emergence of the opposition idea about the most important pillar of the opposition. Later, we discussed the Prince Sabahaddin and Ahrar Party, who made a name for himself with the idea of Adam-ı Merkeziyet, which he put forward as much as the opposition. Again, while evaluating the Ahrar Party, we had the opportunity to evaluate the other parties that assumed the role of opposition.

An important part of the thesis was put forward as an examination of the opposition that emerged as opposed to the Committee of Union and Progress, both in the press and in the political sense.

Keywords: Serbesti Journal, Ahrar Party, Mevlânzâde Rıfat, Hasan Fehmi, Prince Sabahaddin

TEŞEKKÜR

Her ilmi çalışmanın temelinde; araştırmaya, öğrenmeye ve bir ürün ortaya koymaya karşı duyulan heyecan ve istek vardır. Bizler bu heyecanı 2013 yılından beri mensubu bulunduğumuz Hitit Üniversitesi ailesinde yaşadık. Dolayısıyla Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı'nda görev yapmakta olan ve engin tecrübeleriyle bize katkıda bulunan hocalarımıza, özellikle tez konumun tespitinde ve tezimin hazırlanması hususunda bana fikir veren, yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Gökhan Kaya'ya, en önemlisi bu süreçte hep yanımda olan ve desteğini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Musa Ali ARMUTCU

Çorum

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	xi
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BASIN

1.1.II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BASIN.....	5
1.2.II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ GAZETELERİ	9
1.2.1. Yeni Tasvir-i Efkâr	14
1.2.2. Hukuk-u Umumiye	15
1.2.3. Serbesti.....	15
1.2.4. Osmanlı	16
1.2.5. Volkan.....	16
1.2.6. Beyan'ül Hak	16
1.2.7. Saday-ı Millet	17
1.2.8. Mizan	17
1.2.9. Yeni Gazete.....	18
1.2.10. İkdam	18
1.3. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÖLDÜRÜLEN GAZETECİLER	18
1.3.1. Hasan Fehmi	19
1.3.2. Ahmet Samim	19
1.3.3. Zeki Bey.....	20

	Sayfa
1.3.4. Hasan Tahsin	20

İKİNCİ BÖLÜM

SERBESTİ GAZETESİ

2.1. SERBESTİ GAZETESİNİN İNCELENMESİ.....	22
2.1.1. Serbesti Gazetesinin Şekil Özellikleri	22
2.1.2. Serbesti Gazetesi'nin Muhtelif Vilayetlerde Çıkan Sayıları.....	25
2.1.2.1. İstanbul.....	25
2.1.2.2. Paris	26
2.1.2.3. Mısır.....	27
2.1.3. Serbesti Gazetesinde İncelenen Sayılar ve Bahsedilen Hususlar	28
2.1.4. Serbesti Gazetesinin Basın Özgürlüğüne Verdiği Önem.....	55
2.2. SERBESTİ GAZETESİNİN YAZAR KADROSU	58
2.2.1. Hasan Fehmi	58
2.2.1.1. Hayatı ve Gazeteci Kimliği.....	58
2.2.1.2. Hasan Fehmi 'nin Öldürülmesi ve Ölümünün Basın ve Halk Üzerindeki Tesirleri.....	61
2.2.1.3. Meclis Tutanaklarında Hasan Fehmi Cinayeti.....	67
2.2.2. Abdullah Cevdet	71
2.2.3. Avanzade Mehmet Süleyman	72
2.2.4. Mehmed Şerif Paşa	73
2.2.5. Pîremerd.....	74
2.2.6. Şerefeddin Mağmûmî	75
2.2.7. Zeki Bey.....	76
2.3. SERBESTİ GAZETE'SİNİN MUHTELİF SAYILARINDAN ALINAN SEÇME MAKALELER	76
2.3.1. Acı Hakikatler.....	77
2.3.2. Onları Düşünmek Lazım	77
2.3.3. Meseide Lüzum-u Vahdet.....	78
2.3.4. Meclis-i Mebusan	78

	Sayfa
2.3.5. Ayan'da Hürriyet-i Matbuat	79
2.3.6. Programsızlık	79
2.3.7. Yeni Siyaset	80
2.3.8. İnkisar-ı Hayal	80
2.3.9. Nasıl Salah, Nasıl Felah Bulacağız?	80
2.3.10. Ormancılık	81
2.3.11. Tarihi Bir Celse.....	81
2.3.12. Kürtler Hakkında	82
2.3.13. Memurlar Niçin Düşünülmüyor?	82
2.3.14. Şehremâneti	83
2.3.15. Bu Günkü Vazifeler	83
2.3.16. Maarif Bir İnkişafa Mazhar Olacak mı? -3.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLÂNZÂDE RIFAT

3.1. MEVLÂNZÂDE RIFAT'IN BABASI NÂCİM EFENDİ	85
3.2. MEVLÂNZÂDE RIFAT BEY'İN HAYATI	85
3.3. MEVLÂNZÂDE RIFAT BEYİN SİYASİ YAŞAMI.....	86
3.4. MEVLÂNZÂDE RIFAT BEYİN ESERLERİ	90
3.4.1. Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim.....	91
3.4.2. Yemen Hakkında Dâhiliye Nâzırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha	91
3.4.3. İnkılâb-ı Osmanîden Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyamı	91
3.4.4. Sürgün Hatıralarım	92
3.4.5. Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye'yi Yıkan Yahudiler.....	92
3.4.6. Türkiye İnkılabı'nın İç Yüzü	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ ÖRGÜTLENMELER ve

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MUHALEFET

	Sayfa
4.1. MUHALEFİN ORTAYA ÇIKMASI	94
4.2.İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ DIŞINDA KURULAN SİYASİ PARTİLER.....	101
4.2.1. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti	101
4.2.2. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)	104
4.2.3. İttihad-ı Muhammedî Fırkası(Fırka-i Muhammediye)	107
4.2.4. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye	107
4.2.5. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası(Mutedil Liberaller)	108
4.2.6. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	109
4.2.7. Ahali Fırkası	109
4.2.8. Osmanlı Sosyalist Fırkası	110
4.2.9. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	111

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHRAR FIRKASI

5.1. DAMAT MAHMUT PAŞA ve JÖN TÜRKLER	113
5.2. DAMAT MAHMUT PAŞA KİMDİR?	115
5.3. PRENS SABAHADDİN	122
5.4. BİR MUHALİF FIRKA OLAN AHRAR'IN ORTAYA ÇIKIŞI.....	124
5.4.1. Ahrar Fırkası'nın Kuruluşu.....	128
5.4.2. Fırka'nın Örgütlenmesi.....	131
5.4.3. Fırka'nın Üyeleri.....	131
5.4.4. Fırka'nın Katılmış Olduğu Seçimler ve Mebuslar.....	132
5.4.5. Fırka ve Basın İlişkisi	135
5.4.6. Ahrar Fırkası ve 31 Mart	135
5.4.7.31 Mart Ayaklanmasının Bastırılması ve Ahrar Fırkasının Sonu.....	140
5.4.8. Osmanlı Ahrar Fırkası Programı.....	142

	Sayfa
5.4.9. Osmanlı Ahrar Fırkası Nizamname-i Dahiliyesidir Fırkanın İsmi, Maksadı, Saha-i Faaliyeti ve Vesaiti:	143
5.4.10. Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi	146
5.4.11. Fırkanın İstanbul İkinci Seçmenlerine Beyannamesi	148
5.4.12. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Faaliyetine Son Verildiğini Bildiren Beyanname	148
SONUÇ	150
KAYNAKÇA	153
EKLER	160
EK- 1 Gazetenin İlk Sayısındaki Makale ve Konu Başlıkları	160
EK- 2 II. Meşrutiyet Kartpostalı	162
EK- 3 Meşrutiyetin İlanını Kutlayan Halk	163
EK- 4 Mevlânzâde Rıfat Bey	164
EK- 5 Mevlânzâde Rıfat'ın Serbesti'yi Çıkarmak İçin Yaptığı Müracaat	165
EK- 6 Serbesti Gazetesinin İlk Sayısı	166
EK- 7 Hasan Fehmi'nin Ölümünden Sonra Gazetenin Çıkardığı İlk Sayı	167
EK- 8 Hasan Fehmi'nin Öldürüldüğü Galata Köprüsü	168
EK- 9 Hasan Fehmi Bey'in Gençlik Resminin Yer Aldığı Serbesti Sayfası	169
EK- 10 Hasan Fehmi'nin Ölümünün Ardından Serbesti 'de Yayınlanan Son Resmî	170
EK- 11 Hasan Fehmi'nin Cenazesi ve Rıza Paşa ile Mahmut Muhtar Paşa ... 171	171
EK- 12 Hasan Fehmi'nin Naaşının Sultan Mahmut Türbesine Defnine	
Dair Belge	172
EK- 13 Hasan Fehmi'nin İstanbul'da Bulunan Mezarı	173
EK- 14 Serbesti Gazetesinin Osmanlı Memleketine Sokulmamasına Dair	
Arşiv Belgesi	174
EK- 15 Mevlânzâde Rıfat Tarafından Paris'te Tâb Edilip Dersaadet'e İthali	
Men Edilen Serbesti Gazetesi	175
EK- 16 Serbesti Gazetesinin ve Matbaasının Kapatılmasına Dair Vesika	176
EK- 17 Prens Sabahaddin ve Kardeşi Lütfullah	177

	Sayfa
EK- 18 Prens Sabahaddin	178
EK- 19 Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi Kapak Sayfası.....	179
EK- 20 Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İstanbul İkinci Seçmenlerine Beyannamesi.....	180

KISALTMALAR

AÜSBF	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
Bk.	:Bakınız
Bnb	:Binbaşı
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
ÇTTAD	:Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi
DİA.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	:Hicri
Haz.	:Hazırlayan
İst.	:İstanbul
İTC	:İttihat ve Terakki Cemiyeti
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
s.	:Sayfa
sy.	:Sayı
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	:Türk Tarih Kurumu

ÖN SÖZ

Ortaya koymuş olduğumuz bu çalışmanın en önemli aşaması tarihi bir dönemi farklı bir bakış açısıyla görmek olduğu için öncelikle Serbesti gazetesinin nüshalarını temin ettik. Önemli bir kısmı Beyazıt Devlet kütüphanesinde bulunan bu nüshalara Hakkı Tarık Us koleksiyonundan ulaştık. Aynı zamanda İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait Atatürk Kitaplığı'ndan da kalan nüshaları temin ettik.

Bu kütüphanelerin yanında konumuz ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi de incelenerek ilgili nüshalara ulaşılmıştır. Daha sonra konumuz hakkında dijital kaynakların bulunduğu internet araştırması yapılmış ve ulaşabildiğimiz ve konumuzla alakalı olan kaynaklar da tezde kullanılmıştır.

Konumuz ile ilgili gerekli olan kaynaklar temin edildikten sonra bu kaynaklar ve diğer Osmanlıca belgelerin transkripsiyonu yapılarak, konularına ve tarihlerine göre tasnif edilmiştir. Tasnif işleminde iki başlığa özellikle dikkat edilmiştir. Konumuz Serbesti Gazetesi ve Ahrar Fırkası olduğu için siyasi bir tasnif ile birlikte basın ile ilgili bir tasnife de gidilmiştir. Beş bölümde ele aldığımız tezin birinci bölümünde özellikle Osmanlı Devleti'ndeki basın faaliyetlerine değinildikten sonra II. Meşrutiyet dönemindeki basın faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde tezimizin ana bölümünü teşkil eden Serbesti gazetesi ele alınmış ve incelenen nüshalar hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde Serbesti gazetesinin sahibi ve müdürü olan Mevlânzâde Rıfat'a değinilmiş, hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde yine tezimizin ana konusunu teşkil eden Ahrar Fırkası'nı daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devleti'ndeki siyasi örgütlenmeler başlangıç olarak ele alınıp daha sonra II. Meşrutiyet dönemindeki muhalefete dikkat çekilmiştir. Tezimizin son bölümünde ise Ahrar Fırkası tüm yönleriyle ele alınmış, firkanın kuruluşundan feshine kadar geçen süreçteki olaylara yer verilmiştir.

GİRİŞ

Esasında siyaset ve basın iç içe geçmiş iki terimdir. Bu ikisini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Çünkü basın özellikle 19. yüzyıl başlarında idarecileri etkileyen ve onların kararlarına yön veren bir platform haline dönüşmüştür. Özellikle Avrupa basını toplumları organize etmeye ve siyasi iradeye yön vermeye bu yüzyılda başlamıştır. Başlangıçta basın daha çok edebi bir platform olarak ortaya çıkmasına rağmen, yaygınlaşan ve dönemin şartlarında talep edilen bir haber alma kaynağı haline dönüşmüştür. İşte bu, bizim de tezimizin konusunu teşkil eden Serbesti gazetesi ve Ahrar Fırkası araştırmasının temel dayanak noktası olmuştur. Siyasi bir oluşum olan Ahrar Fırkası ve onun sözcüsü haline gelmiş, fikirleri parti fikirleriyle örtüşen Serbesti gazetesi siyasetin ve basının bir arada oluşunun bir numunesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Şinasi ve Namık Kemal gibi gazeteciler sayesinde Osmanlı Devleti'nde halkın bilinçlenmesi hareketinin yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu gazeteciler yoluyla 1880'lerden sonra Osmanlı Devleti'nde ciddi bir kamuoyunun geliştiği söylemek mümkündür.

Bu gelişimin sadece siyaset ve basın gibi iki ayakla açıklanmasının yeterli olmadığını da ifade etmek gerekir. Çünkü sivil toplum kuruluşları da siyasetin oluşmasına ve basının kendine şekil vermesinde etkili bir unsurdur. Dolayısıyla burada daha çok basını ve sivil toplumu iç içe de düşünebiliriz. Tanzimat Fermanı'yla başlayıp II. Meşrutiyete kadar farklı yoğunluklarda devam eden halkın bilinçlenmesi süreci Cumhuriyetin ilanıyla en geçerli şekline kavuşmuştur. Biz burada kapsamını ifade ettiğimiz yenileşme hareketinin II. Meşrutiyet dönemiyle alakalı olan bir bölümünün incelemesini yapmakla iktifa edeceğiz.

Bu sürece kadar olan gelişmelerin seyri bize göstermektedir ki toplumsal huzurun temininde sadece siyasal olayları çözümlmek, uluslararası arenada devleti iyi temsil etmek ve korumak yeterli gelmemektedir. Bunun yanında ülke içindeki toplumsal sorunlarla da alakadar olmak, halkın ihtiyaçlarını ve ilgilerini bilmek ve bunlarla ilgili çalışmalar yapmakta çok önemlidir. Tarihimizde farklı açılardan değerlendirilip günümüz demokrasisine etkileri hala tartışılan geniş katımlı isyanlar bunun bir

göstergesidir. Bu hareketlerden, sebebi ve sonucu hala tam manasıyla aydınlatılmamış olan 31 Mart Vakası yakın tarihimizin en büyük olaylarından biridir. Bu durum basın ve siyasetin, gazeteci ile idarecinin birbirleriyle ne kadar girift bir hale gelmiş iki unsur olduğunu göstermektedir.

Tezimize konu olarak seçmiş olduğumuz araştırma da bu iki kurumun birbirini tamamlayan iki toplumsal unsur olmasının yadsınamaz bir gerçek olması sebebiyle basın ve siyaset olarak başlamıştır. Özellikle bu unsurların II. Meşrutiyet dönemindeki örneği olan Serbesti gazetesi ve Ahrar Fırkası şeklinde ortaya çıkmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA BASIN

Ülkemizdeki basın faaliyetlerinin başlaması noktasında asıl amaç, diğer ülkelerde basıldığı gibi siyasi, ekonomik, sosyal konularda halkı aydınlatmak ve bu sayede kamuoyu oluşturarak halkı yönlendirmek gibi hedeflerle ortaya çıkmamıştır. Daha çok yöneticilerin yaptığı faaliyetleri halka duyurmak düşüncesiyle özel buyruklarla ortaya çıkmıştır. Halkı aydınlatarak bir konuda kamuoyu oluşturma niteliği ise ülkemizde basın faaliyetlerinin yaygınlaşıp yerleştiği dönemlerde meydana gelmiştir.

Matbaanın Osmanlı Devleti'nde kurulmasından çok daha sonra basın ülkeye girmiştir. Uzunca bir süre matbaa ile birlikte basın yayın faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ne giremeyişinin sebebi herhalde basının toplum üzerinde etkisinin öngörülemez olmasıdır. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın çıkardığı gazeteden sonra Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetleri hız kazanmıştır. Basın faaliyetlerinin hız kazanması ile birlikte haliyle kanuni anlamda da bazı sınırlandırmalar ya da düzenlemeler getirilmek durumunda kalmış ve Osmanlı Devleti'nde basın için Matbuat Nizamnamesi neşredilmiştir.

Basın faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nde başlamasının ardından bu alanda görülen eksiklikler ve kanuni düzenlemeler de zaman içinde ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. Bu düzenlemeler ise günümüz basın faaliyetlerinin oluşmasına temel teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'ne matbaanın, gazetenin, derginin ve çeşitli basın yayın araçlarının girmesi, bu araçların kurulması ve yaygınlaşması belli aşamaları izleyerek ve çeşitli zorluklar geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Osmanlı basın hayatının aynı dönemin Batılı devletlerine hatta içinde barındırdığı gayrimüslimlere göre çok geç başladığını söylemek yerinde olacaktır. Devlet-i Aliye bu yeniliği çok önceden başlatma olanağına sahipti. Ancak bazı gerçeklerin görülmemesinden ve güncel bazı olaylardan çıkardığı algıya bağlı olarak basın işine geç girmiştir. Oysaki basın yayın faaliyetinin olmazsa olmaz unsuru matbaanın Osmanlı ülkesine girişi ilk gazetenin basımının yapıldığı 1831 tarihinden çok öncedir. Aslında Osmanlı kendi dışında meydana gelen değişimleri ve gelişmeleri ve Batıyı özellikle 18. yüzyılın ilk çeyreği ile

beraber Lale Devri faaliyetleri ile takip etmeye ve akabinde taklit etmeye başlamıştır. Bu tarihlerden önce kendisini zamanın bilinen en güçlü devletlerinden biri olarak gördüğü için kendi dışında, başka devletlerde meydana gelen gelişmelere biraz mesafeli kalmıştır. Basının başlangıçta devletler nezdindeki önemi ve sahip olduğu gücü tam manasıyla anlayamadığı için ülkemize geç girmiştir demek de doğru olacaktır.

Matbaacılık faaliyetlerinin ülkemizde bu kadar geç benimsenmesi nedeniyle basın faaliyetleri bizde Batı'dan çok sonra, ancak 1820'li yıllarda başlamıştır. Bununla beraber okuyucu kitlesinin basın faaliyetlerine karşı göstermiş olduğu sınırlı ilgi ve haber yayıncılığının yapılamaması, basımevi ürünlerinin ve faaliyetlerinin yaygınlaşmasının bir yüzyıl daha gecikerek 19.yüzyılda başlamasına neden olmuştur.¹

Osmanlı Devleti'nde milli gazetelerden daha önce özellikle Fransızlar tarafından basılmış olan yerel gazeteler ortaya çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi dönemin güçlü bir devleti olarak kendimizi görme hali etrafımızdaki ve hatta içimizdeki azınlıklar tarafından oluşturulmuş gelişmeleri yakinen takip etmemizi engelleyen en önemli sebep olmuştur. Bunun yanında gazetenin gerçekleştireceği toplumsal bilgilendirmeyi ya da yönlendirmeyi İslam kültürüne ait bir cami merkezli haber alma sebebiyle de gelişemediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Gazete ve gazetecilik kültürünün çok gelişmediği toplumumuzda bu ihtiyacı çoğunlukla cami kültürü, kısmen meydan kültürü karşılamıştır. Toplumda meydana gelen gelişmelerin takip edildiği ve devletle alakalı gelişmelerden haberdar oldukları bu kültürel unsur gazeteciliğin bir ihtiyaç olarak görülmesini engellemiştir. Böyle bir ortam ve kültür içerisinde farklı kaynaklardan beslenen elçilikler bu faaliyetin başlamasına öncülük etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bu gelişmeler sonrasında ülkemizdeki basın faaliyetleri de özel teşebbüsler tarafından başlatılmıştır.

Osmanlı döneminde ilk gazeteler Fransız Büyükelçiliği tarafından İstanbul'da 1795 yılında yayınlanan Bulletin des Nouvelles adlı haber bülteni ile Fransız Büyükelçiliği tarafından 1796'da çıkarılan Gazette Française de Constantinople, Osmanlı Devleti'ndeki ilk gazeteler olarak tarihteki yerini almıştır. Levantenleri ve tüccarları okuyucu kitlesi olarak belirleyen bu gazeteler, Fransız Devrimi'nin düşünce yapısını da yaymayı amaçlamaktadır.²

---

¹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006), 15.

² Murat Özgen, *Türkiye'de Basının Gelişimi ve Sorunları*, (İstanbul: İ.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları, 2004), 7.

İlk Türkçe gazete, Osmanlı Devleti'nde matbaasının kuruluşundan 100 sene kadar sonra II. Mahmud'un iradesiyle yayını gerçekleştiren, adı da kendisi tarafından verilen Takvim-i Vekayi gazetesidir³. Osmanlı Devleti'nde özel teşebbüs ile çıkarılan ilk gazete ise Ceride-i Havadis'tir. 1 Ağustos 1840 tarihinde çıkarılan ve devletin yardımı nedeniyle yarı resmi nitelik taşıyan gazete, William Churchill'in çalışmaları ve gayretleriyle yayın hayatına başlamıştır. Haber verme amacı taşıyan gazete, 27 Eylül 1864 Ruzname-i Ceride-i Havadis olarak yayınlanmıştır.⁴ Ağâh Efendi'nin çıkardığı Tercüman-ı Ahval'de devlet desteği olmamıştır. Daha sonra Şinasi'nin çıkardığı ve daha çok edebi olan Tasvir-i Efkâr 27 Haziran 1862 ve onu takip eden diğer gazetelerle basın âlemi hareketlenmeye başlar. Osmanlı Devleti'nde gazeteler haftalık periyotlarla yayın hayatına başlamış, ancak çeşitli sebeplerle bunu da gerçekleştiremediği dönemler olmuştur. Örneğin Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr önceleri haftada iki gün yayınlanmış, daha sonra Tercüman-ı Ahval beş gün yayınlanmak üzere yayın hayatına devam etmiştir. Basit bir düzenleme ile yayınlanan ilk Türkçe gazeteden sonra gazetenin gelişmiş ve rahat okunur bir düzene kavuşması Şinasi ile olmuştur.⁵

Türkiye'de basın faaliyetleri için ilk defa bir Matbuat Nizamnamesi 1864 yılında ortaya konulmuştur. Bu nizamname 1750'li yıllarda hazırlatılan Fransız Basın Kanunu örnek alınmak suretiyle oluşturulmuştur. 31 Aralık 1864 yürürlüğe giren bu nizamname gazete çıkarma, devretme, cevap hakkı kullanma gibi hususları düzenliyordu. Aynı zamanda yerel gazeteyi daha serbest hareket eden yabancı dildeki basınla eşit hale de getiriyordu. Ayrıca 1856'da padişah iradesi ile orta konan ve 15 Şubat 1857 tarihli Matbuat Nizamnamesi'yle yasal bir düzenlemeye bağlanmış olan ön sansür de kaldırılmış oluyordu. Tercüman-ı Ahval'in Pres Kanunnamesi olarak söz ettiği bu nizamname Türk basını tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır.⁶

1.1.II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BASIN

Tanzimat döneminde (1839-1876) II. Mahmud'un benimsediği ve tesis etmeye çalıştığı merkezi yönetim fikri, esasında II. Abdülhamid döneminde tesis edilmişti. Bu merkezileşmeyi sağlayan en önemli gelişme ise şüphesiz telgraf olmuştur. İlk telgraf

³ Alim Kahraman "Matbuat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.28 (Ankara: TDV Yayınevi, 2003), 123.

⁴ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği 1831-1931*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 35-38.

⁵ Kahraman, "Matbuat", c.28, 122.

⁶ Kahraman, "Matbuat", c.28, 122.

hattı ise 1855 yılında Kırım Harbi esnasında döşenmiştir. Bu tarihten sonra da telgrafın ehemmiyeti anlaşılmış ve hızlı bir şekilde memleketin önemli bir kısmı telgraf hatlarıyla döşenmiştir. 1875'li yıllara gelindiğinde ise telgraf hattının uzunluğu 38000 km yi bulmuştur. II. Abdülhamid döneminde telgraf hattı her kente ulaşmış ve böylece merkezi hükümet ilk kez taşradaki memurlarıyla haberleşme imkanı bulmuştur. Böylece ortaya usta bir telgrafçı topluluğu çıktığı gibi merkezileşme de sağlanmaya başlamıştır.⁷ Telgraf hatları kadar demiryolu hattı da bu merkezileşmeyi sağlayan önemli unsurlardan olmuştur. İngiliz ve Fransız şirketleri İzmit-Haydarpaşa, Bursa-Mudanya arasında ilk demiryolu hattını 1873 yılında kurmuşlardı. İlerleyen yıllarda bu hatlar hızla arttırılmış ve ülkenin önemli bölgelerinde demiryolu hatları oluşturulmuştu. Bu demiryolu hatları sadece verimli bölgeler ile devletin en yakın limanları arasındaki bağlantılar değildi. Devletin bütün merkezleriyle bütünleşmeye gidişin ve merkezi otoritenin çok etkin vasıtaları idiler.⁸

Telgraf ve demiryolu hatları aynı zamanda vergilerin toplanmasında, orduya asker yazımında ve kamu düzeninin muhafazasında da etkili olmuştur.⁹

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen teknik gelişmelerin yanında 1880'lerde gelişmiş okullar değişik siyasi kademelere eleman sağlayacak mezunlarını vermiştir. 1867 ve 1895 yılları arasında gerek okul, gerek öğrenci sayısı iki kattan fazla artmıştır. İleri eğitim yöntemleri okuryazarlıkta artışa yol açtı. Böylece II. Abdülhamid döneminde yayınların sayısı ve baskı adedi bakımından hızla genişleyen Osmanlı basınına bir talep meydana geldi.¹⁰

1880'li yıllara dek dini kitapları okumaktan ibaret olan bu dönemden sonra halkın karşısına dini okumaların dışında okunacak yayınlar çıkıyordu. Basına gösterilen ilgi İstanbul'da Bâbiâli civarının gelişmesini de sağladı. Matbaalar hızlı bir şekilde çoğaldı. Kitap basımının artmasının yanında çevirmenlik faaliyetleri de gelişmeye başladı. Bu kişiler çoğunlukla halk için yazılmış macera romanlarının çevirmenleriydi ve halk bu çevirilere ilgi duyuyordu.¹¹

Basın alanında gelişmeler hız kazanmıştı ancak 31 Ağustos 1876-27 Nisan 1909 tarihleri arasındaki II. Abdülhamid döneminde bu alanda yeni kanunlar yapılmamıştı.

---

⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 117-118.

⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 118.

⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 119.

¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 119.

¹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 368.

1864 tarihinde çıkarılmış olan Matbuat Nizamnamesi ile 1867 tarihli Ali Kararname yürürlükte kalmaya devam etmiş ve basın faaliyetleri bu düzenlemelerde yürütülmüştü.¹²

II. Abdülhamid döneminde Mithat Paşa'nın sadrazamlığında bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu tasarı 1877 yılında meclise sunulmuştur.¹³

Bu tasarının önemli özellikleri şu şekilde sıralanabilir.

- a. Gazete çıkarmak için hükümetin izni gereklidir.
- b. Yayınlanan bütün sayılar ikişer nüsha olarak incelenmesi için İstanbul'da Matbuat İdaresine, diğer vilayetlerde ise valiliklere verilecek.
- c. Mebuslar yazı işleri müdürü olamazlar;
- d. Hükümete gazeteler aracılığıyla ilgili cevap verme ve tekzip hakkı tanınmıştır.
- e. Bir gazetede bir duruşma ile ilgili bir haber yayınlanırsa, gazete bu duruşma ile ilgili mahkemenin ileride vereceği kararı da yayınlamakla yükümlüdür;
- f. Mebusan meclisindeki yapılan tartışmalar yanlış anlamaya sebep olacak biçimde yayınlanamaz;
- g. Devletin güvenliğini tehlikeye düşürecek ve aynı zamanda bir suçun da işlenmesini teşvik edecek yazı yayınlayan gazeteler süresiz olarak kapatılır;
- h. Padişaha dokunacak yazı yayınlayan gazeteler kapatıldığı gibi sorumlulara da 1-3 yıla kadar hapis cezası verilir;
- ı. Anayasa ile kurulmuş olan düzene karşı yazı yayınlamanın cezası 1 aydan 1 yıla kadar haptir.¹⁴

II. Abdülhamid, basının yaygınlaşmasını istemiştir. Ancak denetim altında tutulan, Yıldız Sarayı'nın kontrolünde, hükümet buyruklarına uyan bir basının yaygınlaşması istenmiştir. 1903'te yayınlanan bir Şura-yı Devlet Kararnamesi'nde, basının illere yayılması, yerel tarım, doğal kaynaklar ve kültür konularının, halkın yararına olacak şekilde işlenmesi, konuların sade bir dille yazılması, gazetelerin köylere kadar götürülmesi önerilmiştir.¹⁵

Basın faaliyetleri bu uygulamalar ile devam ederken II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber basın hayatında büyük bir yükselme meydana gelmiştir. Gazeteler basımdan önce gerçekleşen ön sansür uygulamasını yerine getirmeyerek fiilen kendi isteklerine

¹² Atilla Girgin, *Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001), 73.

¹³ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Basın Tarihi*, (İstanbul, Gerçek Yayınları, 1973), 53.

¹⁴ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 54.

¹⁵ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi c.1*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 100.

göre çıkarılmaya başlamıştır. Basının önünde en büyük engel olarak görülen sansür kaldırılmıştır. Yedi ay içinde yarıdan fazlası İstanbul'da olmak üzere 700'ün üzerinde gazete çıkarma izni alınmış ve bu dönemde çok ciddi bir basın karmaşası meydana gelmiştir. Ancak yayına başlayanlar genellikle çok kısa ömürlü olmuştur.¹⁶

II. Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında basın ve yayında meydana gelen rakamsal anlamdaki hızlı değişim şüphesiz basın özgürlüğünün bir yansımasıdır. Ancak kontrolsüz olan bu özgürlük ilerleyen dönemlerde hükümet kanadında ciddi problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aşağıda verilen rakamlar II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan basın özgürlüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti sınırları içinde, 1906'lı yıllara gelindiğinde süreli yayınların sayısı 147 civarındadır. Önemli bir kısmı İstanbul'da çıkan bu yayınlarla birlikte farklı vilayetlerde de çıkan gazeteler bulunmaktadır. Bunların 52'si İstanbul'da, 20'si Beyrut'ta, 20'si İzmir'de, 10'u ise Selanik'te çıkmıştır. 20 civarında resmi vilayet gazetesi olan bu süreli yayınların 36'sı, bugünkü Türkiye sınırları içinde faaliyet göstermiştir. 1908 yılının başlarında, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde 120 dergi ve gazete yayınlanmıştır. Meşrutiyet'in ilk 7 ayında ise 730 imtiyaz başvurusu yapılmıştır. İstanbul'da 52 dergi ve gazete yayınlanırken, aynı dönemdeki gazete imtiyazı başvurusu 377'yi bulmuştur.¹⁷

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte Türk Basın Tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Meşrutiyetin ilanı haberi, 24 Temmuz 1908 tarihinde gazeteler vasıtası ile halka duyurulmuştur. Aynı gün gazeteciler, yazıları sansüre göndermeme kararı almıştır ve gazeteler sansürsüz yayınlanmıştır.¹⁸ II. Meşrutiyetin ilk aylardaki kargaşa ortamına rağmen bu dönemde basın alanında elektriğin kullanılmaya başlamasıyla dizgi ve baskı makinelerinin modernleşmesi, haber toplamada telgrafın yanında telefonun kullanılmaya başlanması gibi teknik ilerlemeler de meydana gelmiştir. Bu ilerlemeler basın alanındaki artışa olumlu madana bir katkı sağlamıştır.¹⁹ Bu basın patlamasında İstanbul'dan taşraya matbaalar taşınmaya başlamış ve gazetelerde fikir beyan edenlerin sayısı hızla artmıştır. Farklı fikirlere sahip bu

¹⁶ Kahraman, "Matbuat", c.28, 123.

¹⁷ Atilla Girgin, *Türkiye'de Yerel Basın* (İstanbul: Der Yayınları, 2008), 74.

¹⁸ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, (İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939), 76.

¹⁹ Kahraman, "Matbuat", c.28, 123.

insanların yazılar yazması, halkın ufkunun gelişmesine yol açmış birçok insan siyasi konularda konuşmaya başlamıştır.²⁰

Ne yazık ki basın alanında meydana gelen bu özgürlük fazla devam etmemiştir. İstanbul'da meydana gelen 31 Mart Hadisesi, sonra da birbiri ardınca ortaya çıkan ve sonu gelmeyen savaşlar, basını olumsuz şekilde etkilemiştir. Mürekkep, kağıt gibi temel baskı malzemelerinin fiyatı hızla yükselmesi sebebiyle yayıncılar baskı yapabilmek için gerekli malzemeleri bulmakta zorlanmaya başlamıştır. Bu yüzden gazeteler zaman zaman farklı ölçülerde hatta farklı renklerdeki kâğıtlarla yayınlanır olmuştur. Küçük tirajlı çoğu gazete de bu maliyetlerden sonra yayını durdurmak zorunda kalmıştır.²¹

Ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi karmaşa haliyle basına da yansımıştır. İttihatçılar ulusçuluk fikrine dayanan politik görüşlerini topluma yaymak için okul, matbaa ve gazete olmak üzere üç unsurdan yararlanmışlardır. Bu amaçla İstanbul başta olmak üzere, Anadolu'nun farklı yerleşim birimlerindeki Türk girişimcileri desteklemiştir. Muhaliflerin de bu alanla ilgilenmesiyle İttihatçı-İtilafçı diye adlandırdığımız gruplar basın üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu kutuplaşma, Osmanlıcı, İslamcı, Batıcı, Türkçü ve Sosyalist görüşe mensup insanların çıkardıkları yayınlarla giderek artmıştır. Bu durum özellikle meşrutiyet sonrasında fikri ve felsefi yayınların sayısını artırmıştır.²²

Özellikle II. Meşrutiyet döneminde siyasi anlamda meydana gelen bu gelişmeler ve örgütlenmeler basının da kendi içerisinde örgütlenmesine sebep olmuştur. Mevcut yönetime muhalif olarak ortaya çıkan gazeteler ve sahipleri birbirlerini destekleyip ortak faaliyetlerde bulunurlarken iktidara yakın olan gazeteler de iktidarı destekleyip basın camiasındaki faaliyetlerini artırmışlardır.

1.2.II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ GAZETELERİ

II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra basın, İttihat yanlısı ve karşıtı olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre, Rumeli, Hürriyet, Tanin ve Şura-yı Ümmet Gazeteleri İttihat Terakki'yi destekleyici gazeteler olarak nitelendirilmiştir. İstiklâl, Hak, Hâdisat, Vakit gibi gazeteler ise İttihat Terakki'ye taraftardır. Mizah gazeteleri içinde Kalem,

²⁰ Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, 88.

²¹ Halûk Harun Duman, *Türkiye de Yerel Basın, Osmanlı Döneminde Yerel Basın 1828-1922*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007), 82.

²² Duman, *Türkiye de Yerel Basın, Osmanlı Döneminde Yerel Basın 1828-1922*, 84.

Karagöz, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, İslâm Mecmuası da İttihat ve Terakki'yi destekleyen yayınlar yapmıştır.²³

İttihat ve Terakki'ye meyilli gazete ve dergilerin yanında muhalif olan, yapılan faaliyetleri ve alınan kararları kendi lisanlarınca eleştiren gazeteler ve yazarlar da olmuştur. İnceleyeceğimiz gazete ve fırka da İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak ortaya çıkmış ve bu yönde faaliyetlerini yürütmüş olan Serbesti gazetesi ve Ahrar Fırkası'dır. Bu gazetenin yanında muhalif onlarca gazete ve dergi de yayınlanmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi gazete ve dergilerinin sayısal anlamda ciddi bir artış gösterdiğini söylemiştik. Artışın bu kadar çok olmasının sebebi şüphesiz İttihat ve Terakki'nin başlangıçta ortaya koymuş olduğu özgür basın açıklamalarıdır. Bunun yanında teknik anlamdaki gelişmelerin de basın faaliyetlerinin artmasına olumlu bir katkısı olmuştur. Bu durum dönemin İttihat ve Terakki muhalifi olan gazetecilerinden Mevlânzâde tarafından şöyle ifade edilmiştir.

Millet, hürriyet ahraranesini birden bire ve fakat bir feveran-ı azim gösterdi. Memleketimizin her yerinden en ücra bucağından, saday-ı hürriyet ve cesaretini yükseltti. Serbesti-i matbuata, serbesti-i ictimaya meydanlar açıldı. Millet, her sınıftan halkın dertleri ortaya döküldü. Bâbîâli, bütün memurin, bu galeyan-ı milliden dolayı şaşırды. Bir hay huy âlemine girildi. Hürriyetin cereyan-ı tam ve şedidine kapılındı. Kayd-ı ve şart-ı kanuniye istihkar edildi. Tedrici teknil-i kanuni ile adeta istihza edilir oldu. İşte bu cidal, bu feveran hep inkılâbın cilvesiydi. Bu hay huy bu velvele-i şadi hep tazyik neticesiydi.²⁴

Yaygınlaşan basın faaliyetlerinin İttihat ve Terakki'nin özgür basın açıklamalarından ve teşviklerinden meydana geldiği aşikârdır. Dolayısıyla ortaya çıkan bu hal esasında bir basın özgürlüğü değil, basın kalabalığıdır. Millet, ve her sınıftan halkın dertlerini özgürce ortaya dökmeleri hükümeti bir süre sonra çıkmaza sokmuştur. Bu gergin hava ilerleyen zamanlarda İttihat ve Terakki'nin özgür basına karşı tavır almasına sebep oldu. Bu tavır ise ciddi bir basın serbestisinin sağlanamadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Basın özgürlüğünü başlatan ilk faaliyet ise Mebusan Meclisi seçimlerinin yeniden yapılmasıydı. II. Abdülhamit'in kapatmış olduğu meclis açılacak ve gazeteciler için kısıtlayıcı olan sansür ortadan kalkacaktı. Seçimlerin akabinde ise basında büyük bir özgürlük de meydana gelecekti. Bu durumu o dönemin gazeteleri hemen sütunlarına taşımışlar ve basının özgürlüğünü kullanmaya başlamışlardı.

²³ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi 1831-1923*, (İstanbul: İstanbul Afa Matbaacılık, 1990), 158.

²⁴ Mevlânzâde Rifat, *Sürgün Hatıralarım*, Haz: Mithat Kutlar, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2009), 18.

1908 Temmuz'unun on birinci günü İstanbul gazetelerinin resmi tebliğ kısmında tek sütun üzerinde dört satırlık bir haber çıktı: 1293 Anayasası'nın icaplarına göre Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılmasına dair lazım gelen emirlerin verildiği kısaca bildiriliyordu.²⁵

Bir grup gazetecinin böyle bir havada bir araya gelerek basın özgürlüğü için almış olduğu kararları uygulama zamanıydı. Sirkeci gar lokantasından bazı gazeteciler bir araya gelmişler ve basın özgürlüğünü temin ile ilgili kesin kararlar vermişlerdi. Karara göre orada bulunan gazeteciler matbaaların kapılarına kol demirini vuracak, sansür memurlarını içeri sokmayacaktı.²⁶

Basın alanında İstanbul'da meydana gelen bu özgürlük sayesinde gazeteler yıllar sonra ilk defa sansürsüz olarak çıktı. Sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü cumhuriyetten sonra Gazeteciler Bayramı kabul edilecektir.²⁷

O günü bir gazeteci olarak yaşayan ve olayların merkezinde yer alan Ahmet Emin Yalman bu engellemeyi ve sansür memurlarına tavırlarını şöyle anlatmaktadır.

Ben matbaa civarındaki Meserret Otelinde bir oda tuttum. Akşam gelemeyeceğime dair eve telgraf çektim. Sansür memurlarına yeni bir emir vermek her halde kimsenin aklından geçmemiştir. Her zamanki azametli tavırlarıyla değil, süklüm püklüm geldiler. Kendilerine dedik ki:

Gazete okumuyor musunuz? 1293 (1876) anayasası yürürlüğe girmiştir. Gazeteler hürdür, sansür yasaktır, gazeteleri sansür etmeye kalkışmak ağır bir suçtur.

Hiç de ısrar etmediler sessizce savuşup gittiler. Beni sorarsanız oteldeki odama ancak sabaha karşı uğradım. Gazetecilerin en genci, en heyecanlısı sıfatıyla kabıma sığamıyordum. Sabah ile İkdam matbaaları arasında mekik dokuyordum. Bana gazetecilikten vazgeçmeyi tavsiye eden Hüseyin Cahit, Mercan İdadisi Müdürlüğü'nü bırakmış İkdam'a gelmişti. "Oh" başlıklı yazısı gazetenin başında yer almıştır. Sabah gazetesi için de Mahmud Sadık ve Ali Reşat, ateşli, coşturucu yazılar hazırlamışlardı.²⁸

Basın alanındaki bu özgür düşünce ortamı İttihat yanlıları ve karşıtları için de devam ediyordu. Ancak bu durum çok da uzun sürmedi. Ülkede ortaya çıkan kargaşa ortamında basının sivri dilini engellemek için yeni bir matbuat kanunu hazırlandı. Gerçekten de ortaya çıkan kısa süreli basın özgürlüğünde İttihat ve Terakki muhalifleri kalemlerini o kadar sivriltilmişlerdi ki hükümetin kımıldayacak hali kalmamıştı.

---

²⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1:* (İstanbul: Rey Yayınları, 1970), 68.

²⁶ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1:* 70.

²⁷ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 102.

²⁸ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1:* 70.

Böyle bir ortamda eski gazeteler kendilerini yenileyip meşrutiyet savunuculuğuna başlarken bir yandan da bu sahaya giren yeni gazeteler piyasayı doldurmaya başladı.²⁹

31 Mart Vakası gerçekleşikten bir müddet sonra, 28 Nisan 1909 tarihinde Mebusan Meclisi'ne basınla alakalı bir kanun tasarısı getirildi. Basın özgürlüğünün yeni kabul edilecek kanunla sınırlandırılmaya çalışılması çok büyük tepkilere sebep oldu. Bu tasarı gazetecilerin hoşlarına gitmediği gibi her yandan da saldırılara uğradı. Uzun tartışmalara sebep olan bu tasarı 14 Temmuz 1909'da meclis tarafından kabul edildi. Ayan Meclisi tarafından da kabul edilen Basın Kanunu Tasarısı 18 Temmuz 1909'da kesinleşti. 22 yıl yürürlükte kalan bu kanunun çoğu hükümleri o zamanki Fransız basın kanunundan esinlenerek meydana getirilmişti. Ancak ilerleyen yıllarda şartlara göre birçok değişiklik de yapıldı. Kanun gerçekte oldukça liberal eğilimli idi ama sonradan yapılan değişikliklerle basındaki serbestlik her yandan sınırlandırıldı. 1909'da kurulan basın rejimi geniş bir baskı rejimine yöneldi.³⁰

Basında baskı rejimi kurulmadan önceki basın kanunun özellikleri şunlardı.

- a. Gazete çıkarmak isteyen hükümete sadece bir bildiri verir. Ruhsat alma zorunluluğu yoktur;
- b. Meclisin ve mahkemenin düzenledikleri gizli oturumdaki konuşmalar yayınlanamaz;
- c. Kanun ve yönetmelikler, resmi olarak açıklanmadan gazetelerde yayınlanamazlar;
- d. Osmanlı ülkesinde dini, mezhebi veya unsuru itibariyle tanınmış birine yazıyla hakaret etmek suçtur;
- e. Suçu işlemeye teşvik edici yazılar yayınlanamaz;
- f. Basın yoluyla şantaj yapmak veya başka türlü çıkar sağlamak suçtur;
- g. Asılsız ve sahte belgelerle başkalarına suç atılamaz;
- h. Ahlak kurallarına aykırı yazı yayınlanamaz, resim basılamaz;
- ı. Yazılardan zarar görenlere cevap hakkı tanınmıştır;
- j. Basın yoluyla halkı suç işlemeye kışkırtmalarda dava sonucu beklenmeden hükümet, güvenliği korumak amacıyla gazeteyi kapatabilir.
- k. Padişaha yazıyla hakaretin cezası 3 aydan 3 yıla kadar haptir;

---

²⁹ Orhan Koloğlu, "II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul: İletişim Yayınları), 91.

³⁰ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 97.

1. Hanedanın, ayan ve Mebusan Meclisi üyelerinin ve resmi kişilerin korunması için de kanuna maddeler konmuştur.³¹

Devlet otoritesinin temini, genel asayişin sağlanması ve toplumsal birlikteliğin devamını temin noktasında hassasiyet gösterilmiş ve bunların dışında basın özgür bırakılmıştır. Ancak basının bu kadar özgür kalması bir süre sonra İttihat ve Terakki aleyhinde yapılan yayınların ve yazıların hızla çoğalmasına sebep oldu. Böyle bir ortamda basının iki türlü engellenmesi söz konusu oldu. Birincisi İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde şiddetli eleştiriler yapan gazetecilerin susturulması, ikincisi ise ağır bir matbuat kanunuyla basının baskı altına alınarak kendiliğinden susmalarını temin etmekte. Basın alanındaki bu kısıkaç sadece gazeteciler tarafından değil meclis içerisinde de çok ciddi bir muhalefet gördü ve tepkilerle karşılandı. Birçok milletvekili bu tasarımı kabul etmediklerini izah ve ifade ettiler.

Meclisteki konuşmalardan alınan şu metinler bazı milletvekillerinin tasarımı hiç de kolaylıkla kabul etmek istemediklerini gösteren örneklerdir:³²

Fazıl Arif Efendi: Eğer hükümetin gönderdiği kanun maddesini kabul edecek olursak Osmanlı ülkesinde basına artık paydos deyip çıkmalıyız. Çünkü yalnız 200 lira depozite yatırabilecek olanlar gazete çıkartabileceklerdir. Basımelerini büsbütün kapatalım; hiç kimse gazete çıkaramaz.

Vartkes Efendi: Okuldan çıkan bazı adamlar kendi düşüncelerinin yayınlamak için gazete çıkarmaya kalkarlar. Onların cebinde 200 lira değil 50 lira bile yoktur. Biz bu adamların okullarda aldıkları düşünceleri gazete ile yayınlamalarına engel oluyor. O zaman yalnız parası olan adam gazete çıkartabilecek demektir. Gazetecilik böylece yalnız zenginlerin tekelinde olacaktır. Fukara olan, fakat bilgin ve aydınlık düşünceli olanlar gazete çıkaramayacaktır. Böylece bir fukara ahalinin haklarını ellerinden almış oluyoruz. Depozite istemek bütün basımelerinin ayaklarını bağlamak ve bunları zenginlere teslim etmektir. Basını daima serbest bırakmalıyız.

Bendeniz sansür usulünün yeniden kabul olunmasını öne süreceğim. Sansür varken gazete epeyce yazıyordu. Sansür bu kısıtlamalardan daha iyidir.

Sabri Efendi: Bir adam hükümetin yaptığı işlerden birini tenkit edebilir. Bunlar ispat olunur şeyler değildir. Hükümetin işlerindeki yolsuzluğu eleştir yetkisini basından alacak olursak basın özgürlüğü kalmaz.

Sait Bey: Bir kimsenin kötülüğünü gazeteler yazmasa adamın fenalığı anlaşılmaz. Böyle kimseler önemli işlere atanabilirler, halka zararlı olurlar, vatana ihanet ederler. Bunları aydınlatmak gazetelerin görevidir. İyi niyetle olursa eleştiri ve kötülleme doğru bir şeydir, cezalandırılması gerekmez.

Bir milletvekili: Basın özgürlüğünün ülkeye zararları olacak korkusu ile encümen basını büsbütün mahvedecek ölçüde ağır cezalar koymuştur. Basını hem habıs, hem de altın zincirlerle bağlamaya kalkmıştır.

İsmail Paşa: Bir ülkede basın ne kadar özgür olursa hükümet de o kadar çok şey duyar. Gazeteler hükümetin kulağıdır. Hükümetin yardımcısıdır. Toplumun ilerlemesini basın sağlar. Basın ne kadar kısıtlanırsa da o derece sağır olur.³³

³¹ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 98.

³² Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 99.

Milletvekillerinin bir kısmının bu açıklamaları o dönemde yapılacak olan matbuat kanununun basının sesini keseceği, halkın özgürce bilgi almasını kısıtlayacağı ve hataların açıkça yayınlanmasının sona ereceğini söyleyerek bu kanuna muhalefet etmişlerdir. Peki, milletvekilleri tarafından itiraz olunan ve sansür dönemini aratacak kadar insanları tedirgin eden matbuat kanunu neydi, hangi kısıtlamaları içeriyordu? Bunları da açıklamak konunun anlaşılmasını temin noktasında önemlidir. 22 yıl yürürlükte kalan matbuat kanunu ile;

- a. Yazı işleri müdürü olabilmek için yükseköğretim veya yedi yıllık idadi diploması zorunludur.
- b. Gazete başvurusu için İstanbul'da 500, taşrada 200 lira depozite yatırılması gerekir.
- c. Ahlak kurallarına aykırı yazı ve resimler yayınlanamaz
- d. Mebusların ve ayan üyeleri gazetenin sorumlu müdürü olamaz.
- e. Devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin bakanlar kurulu kararıyla kapatılabilir.
- f. Askeri sansür memurlarından izin almadan ordu ile ilgili haberlerin yazılamaz.
- g. Sıkıyönetimin olduğu bölgelerinde sansür kurulundan izin alınamadan gazete yayınlanamaz.
- ı. Kur'an ayetlerinin ve hadislerin basılmaması³⁴ gibi husularda düzenlemeler getirilmişti.

II. Meşrutiyet dönemi, gazetecilik anlamında kısa bir süre devam eden basın özgürlüğü heyecanının yaşanmasına sebep olmuştur. Bu özgürlük basın alanında köklü bir birikime sahip olan gazeteciler için rahatlama meydana getirdiği gibi bu işin fırınında yetişmemiş kişilerin de basın faaliyetlerine girmesine sebep olmuştur.

Meşrutiyet dönemi gazetelerini ve bu dönemde meydana gelen basın alanındaki gelişmeleri ifade ettikten sonra bu dönemde çıkarılan ve toplum tarafından kabul görmüş, taraftarlıkları ya da objektiflikleri nispetinde bu dönemi aktarmış gazeteleri de açıklamak yerinde olacaktır. Bu dönemde çıkarılan belli başlı gazeteler;

1.2.1.Yeni Tasvir-i Efkâr

---

³³ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 100.

³⁴ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 101-102.

Şinasi tarafından Tasvir-i Efkâr adıyla çıkarılmış olan gazete 31 Mayıs 1909'dan itibaren isim değişikliğine gitmiş ve Yeni Tasvîr-i Efkâr ismiyle çıkarılmıştır.³⁵ Ebüzziya Tefvik Bey, tarafından Konya sürgününden sonra Meşrutiyet döneminde 31 Mayıs 1325'ten itibaren İstanbul'da çıkarmaya başladığı resimli ve günlük gazetedir.³⁶ 31 Mart Vak'ası'nı takip eden dönemlerde bulunulan olumsuz şartlar yüzünden sık sık kapatılan gazete her defasında isim değiştirerek yayınına devam etti. Çıkarıldığı dönemde ülkenin en ciddi gazetelerinden biri olarak ifade edilen Yeni Tasvîr-i Efkâr, Ebüzziyâ Tefvik'in Ocak 1913'te ölümünden sonra çocukları Talha ve Velid Ebüzziya'nın elinde uzun yıllar çıkmaya devam ettirilmiştir.³⁷

Yeni Tasvir-i Efkâr, yayınlandığı dönemdeki hükümet baskısı ve maddi yokluğa rağmen memleket meseleleri ile yakından ilgilenmeye, sütunlarında edebi yazılara yer vermeye devam eder ve dönemin usta kalemlerinden önemli bir kısmına da ev sahipliği yapar.³⁸

1.2.2. Hukuk-u Umumiye

İstanbul'da çıkarılan, Türkçe yayınlanan günlük bir gazetedir. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ilk İttihad ve Terakki muhalifi sayılan Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organıydı.³⁹

Mevlânzâde Rıfat'ın da sorumlu müdürü olduğu bu gazete 27 Mart 1909 tarihinde kapatılmıştır.⁴⁰

1.2.3. Serbesti

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. Serbesti'nin imtiyaz sahibi Mevlânzâde Rıfat'tır. Mevlânzâde Rıfat bu gazeteyi daha

---

³⁵ Nesimi Yazıcı, "Tasvir-i Efkâr" *TDV Ansiklopedisi*, c. 40, (Ankara: TDV Yayınevi, 2011), 139.

³⁶ Kudret Emiroğlu, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 VI" *Kebikeç* sy.9 (Ankara: Kebikeç Yayınları, 2000), 59-63.

³⁷ Yazıcı, "Tasvir-i Efkâr" c.40, 139.

³⁸ Berrin Yüksek, "Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi Üzerine Bir İnceleme", (Yüksek Lisans Tezi, Ömer Halis Demir Üniversitesi, Niğde, 2017), 11.

³⁹ Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 III" *Kebikeç* sy.4 (Ankara: Kebikeç Yayınları, 1996), 39-42.

⁴⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Huku-u Umumiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8, sy.18-19.(2010) 23. Erişim 20 Eylül 2020 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233393>.

önce yayınlamış olduğu Hukuk-u Umumiye gazetesinin kapatılmasından sonra açmıştır. Gazetenin en önemli isimlerinden birisi de İttihat ve Terakki'ye karşı sert eleştiriler yapan Hasan Fehmi'dir. Bunun yanında Mahmud Asım Bey, Avanzade Mehmed Süleyman, Şerafeddin Mağmumi de gazetede yazılar yazmışlardır. Diğer yazarları; Ali Muhtar, Ömer Lütü, Kasım Tefik, Habil Âdem, Şerafeddin Mağmumi, Baha Tefik, Yaşar Nezihe, Florinalı Nazım olarak sıralanabilir.⁴¹

İlerleyen tarihlerde Başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ile basın şehidini vermiştir. 1912-13'te birkaç sayısı Mevlânzâde Rifat'ın yurt dışında bulunmasından dolayı Paris'te basılmış, 19 Şubat 1913'te yayınına son vermiş olan gazete mütareke döneminde tekrar yayınlanmıştır.⁴²

1.2.4. Osmanlı

İstanbul merkezli olmak üzere haftalık çıkarılan bu gazete İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif Ahrar Fırkası'nın yayın organı gibi görev yapmıştır. Ahrar Fırkası'nın fikirlerini yayınlayan bu gazetenin sahibi A. Fazlı Tuna, başmuharriri Dr.Nihad Reşad Belger Bey'di.⁴³

1.2.5. Volkan

Muhacirin idaresi eski memurlarından Derviş Vahdetî tarafından İstanbul'da çıkarılan günlük gazetedir. Gazete 28 Teşrin-i Sani 1324'de ilk sayısı yayınlanmıştır. 17. sayıya kadar idare müdürlüğünü Cemal Hüsnü Bey, 24. sayıya kadar Mahmud Nedim Bey yapmıştır. 4 Şubat 1324 tarihindeki 48. sayısından itibaren, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin fikirlerini yayınlayan gazete olarak çıkmış, 31 Mart Vakası'nın sorumlusu olarak tarihe geçmiştir. 110 sayı yayınlanmıştır.⁴⁴

1.2.6. Beyan'ül Hak

---

⁴¹ Serbesti Gazetesi, <http://www.havadisdergisi.org/matbuat-Serbesti-Gazetesi> Erişim 13 Mart 2019).

⁴² Emiroğlu, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 VI", 60.

⁴³ Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 V" *Kebikeç* sy.6, (Ankara: Kebikeç Yayınları, 1998), 6-88.

⁴⁴ Emiroğlu, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 VI", 62.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber oluşmuş olan basın anlamındaki özgür ortam içerisinde birçok gazete ve mecmua yayın hayatına başlamıştır. Bunlardan biri de Mustafa Sabri Efendi'nin öncülüğünde kurulan Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin çıkarmış olduğu Beyan'ül-Hak Mecmuası'dır.⁴⁵

Bu gazete İstanbul'da 5 Ekim 1908 ile 4 Kasım 1912 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Gazetenin sahipliğini başta Şehri Ahmed Efendi yapmışken daha sonra Mustafa Asım Bey yapmıştır. Gazetenin başyazarı Mustafa Sabri Efendi'dir. Mesul müdürlüğü; Mustafa Mehmet Fatih Efendi, mimarzâde Mehmed Ali Efendi, Kilisli Muallim Mehmed Münir Efendi tarafından yapılmıştır.⁴⁶

Beyan'ül-Hak'ın yazar kadrosu çok farklı guruplardan oluşmuştur. Muallim, müderris, din adamı ve medrese öğrencileri gazetede yazılar yazmıştır. Yazarları arasında; Abdülahad Davut, Ahmed Tahir, Ali Zeki, Ali Tayyar, Abdullah Atıf, Ayıntablı Edib, Ahmed Şirani, Ahmed Faik, Hafız Cafer, Hayret, Hüseyin Hazım, İbn-ı Hazım Ferid, İbnülemin Ahmed Tevfik, İbnülemin Mehmed Kemal, Ömer Hayri, Ömer Nasuhi, Suudül Mevlevi, Şevket Gevş, Şükri, Bandırmalı Şerafeddin Kilisli Mehmed Münir, Küçük Hamdi (Elmalılı), Kemaleddin Harputi, Mehmed Tahir, Mehmed Atıf, Mustafa Faki, M. Caftet, Mustafa Asım, Mehmed Zeki, Mehmed Sadık, Mehmed Hulusi, Mehmed Vehbi, Mustafa Nuri, Mehmed Esad, Mehmed Arif, Mustafa Sabri, Mehmed Fatih, Osman Nuri ve Tahir'ül-Mevlevi yer almıştır.⁴⁷

1.2.7. Saday-ı Millet

İttihat ve Terakki muhalifi olan bu gazeteyi Kozmide ismiyle bir mebus idare etmiştir. Gazetenin başyazarı Ahmet Samim İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından vurulmuştur.⁴⁸

1.2.8.Mizan

⁴⁵ Ekrem Bektaş, "Beyanülhak" TDV Ansiklopedisi, c. 6, (İstanbul: TDV Yayınevi,1992), 34.

⁴⁶ Şerif Demir, "Beyan'ül-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy.32, (2012), 313 Erişim 04 Eylül 2020 <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/about/editorialPolicies#focusAndScope>.

⁴⁷ Demir, "Beyan'ül Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi", 313.

⁴⁸ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 104.

İstanbul'da günlük olarak çıkarılan bu gazetenin sahibi Şura-yı Devlet Maliye Dairesi azay-ı kiramından Murad Bey'dir. Murad Bey Meşrutiyet'ten önce İstanbul, Kahire, Paris ve Cenevre'de gazetesini çıkarmıştır. II. Meşrutiyetin ilânından sonra 30 Temmuz 1908'de yeniden yayın hayatına başlamış ve İstanbul'da ikinci defa çıkarılmıştır.⁴⁹ Bu gazete de İttihat ve Terakki karşıtı bir siyaset takip etti.⁵⁰

1.2.9. Yeni Gazete

Yazar Abdullah Zühdü Efendi tarafından İstanbul'da çıkarılan günlük gazetedir. Kurucuları Meşrutiyet döneminin gazetecilerinden Mahmud Sadık, Abdullah Zühdü ve Saffeti Ziya'dır. Gazete Takvimli Gazete olarak yayın hayatına devam etmiş ve 1142. sayıdan itibaren Yeni Gazete adı ile yayınlanmıştır. 1565. sayıdan sonra iki sayı numarası verilmiştir. Gagaburun ve İbiş bu gazetenin ilavesidir.⁵¹

1.2.10. İkdam

1894 yılında yayın hayatına başlayan bu gazete uzunca yıllar yayın hayatında kalmayı başarmıştır. Farklı adlarla 1961 yılına kadar çıkan gazete 31 Mart 1961 tarihinden sonra bir daha yayımlanmamıştır.⁵²

İkdam gazetesini çıkartan Ahmet Cevdet basın tarihimizin önemli kişilerinden birisi olmuştur. Ahmet Cevdet siyasal bilgiler ve hukuk fakültesini bitirdikten sonra Sabah gazetesinde ve Tercüman-ı Hakikat'te çeviriler yapmaya başlamıştır. 34 yaşında İkdam gazetesini çıkartarak Sabah'la rekabete başlamıştır. İkdam çıktığı zaman basının sönük olduğu söylenebilir. Bu dönemde Tercüman-ı Hakikat, Sabah, Tarik ve Saadet; ayrıca Ceride-i Askeriye ve Ceride-i Bahriye gibi haftalık gazeteler de vardır.⁵³

1.3. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÖLDÜRÜLEN GAZETECİLER

---

⁴⁹ Nur Gervan, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mizan Gazetesi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 1.

⁵⁰ Ali Birinci, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 IV" *Kebikeç*, sy. 5, (1997), 65.

⁵¹ Emiroğlu, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 VI", 63.

⁵² Nesimi Yazıcı, "İkdam" *TDV Ansiklopedisi*, c. 22, (İstanbul: TDV Yayınevi, 2000), 24-25.

⁵³ Kudret Emiroğlu, "Meşrutiyet Matbuatı 1324-1325 VI" *Kebikeç* sy.9 (Ankara: Kebikeç Yayınları,

⁵³ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 73.

Gazetecilerin susturulmasını temin için İttihat ve Terakki Cemiyeti eliyle ya da farklı oluşumlar tarafından suikastlar düzenlenmiştir. Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey, Hasan Tahsin çeşitli yollarla ve sebeplerle öldürülmüşlerdir. Basının susturulmaya çalışıldığı bu süreçte öldürülen gazeteciler ve neden öldürüldükleriyle ilgili bilgiler vermek de yerinde olacaktır.

1.3.1.Hasan Fehmi

Hasan Fehmi'nin hayatı hakkında teferruatlı bilgiler daha sonra verileceğinden bu bölümde teferruatına girilmeden anlatılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Hasan Fehmi'yi susturmak için kendisine gözdağı vermeye başladılar, fayda vermedi. Bir akşam arkadaşıyla birlikte Galata Köprüsü'nden Beyoğlu'na geçerken kendisini kurşunlayarak öldürdüler.⁵⁴

1.3.2.Ahmet Samim

Ahmet Samim'e ölümünden yirmi gün önce İçişleri Bakanı tarafından valilik teklif edilmişti. Ahmet Samim ise bu teklife yanaşmamıştı. Öldürüleceğini biliyordu. Bu sebeple düşüncelerini ve içerisinde bulunduğu ruh halini samimi arkadaşı olan Kıbrıslızade Şevket Bey'e gönderdiği bir mektupla şöyle dile getirmekteydi.⁵⁵

Kardeşim Şevket,

Bu akşam fevkalade bir işim zuhur etti, gelemeyeceğim. Bunun için bilhassa affını rica ederim kardeşim, bittabi Şahabettin de gelemez. Sana gayet confidentiel (gizli) ve namusunuzla tevdi edilmek üzere bir müjde vereyim. Fakat bunun hariçte yayılması etrafımızda dolaşan tehlikeyi daha da yaklaştırmaktan başka şeye yaramaz. İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş. İdam olunacağım. Bunu yarı resmi bir surette tebliğ eylediler haberiniz olsun. Yalnız arkadaşlardan bir şey rica ediyorum. Bana, Hasan Fehmi'ye yaptıkları gibi mükellef bir cenaze alayı tertip etmesinler. Demirciköyü'nde bir bayır tepesinde küçük ve garip bir köy kabristanı vardır. İstiyorum ki beni oraya defnetsinler. O mezarlığın kenarında gençliğimin en tatlı birkaç saat şiir ve hülyasını geçirdim. Fikrimin o küçük mezarlıkta olduğu kadar hiçbir yerde o kadar derin bir sükûn ve istiğraka daldığımı bilmem. Mezarlığın bulunduğu tepeden bütün kırlar, tarlalar, etrafın uzaktan birer küçük ve yeşil demete benzeyen koruları, ormanları ve nihayet ta ilerde Karadeniz'in gâh durgun ve mavi, gâh Beyaz ve coşkun, uçsuz bucaksız yüzeyi görülür. Cenazemin de orada kalmasını arzu ediyorum. Emin ol ki kalbimde hiçbir korku duymuyorum. Bana dindarane bir tevekkül geldi ve ölmeğe dahi hazırım.

⁵⁴ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 107.

⁵⁵ Ferhat Ateş, "II. Meşrutiyet Sonrası Kurşunla Sansür Geleneği Bir Muhalefet Tasfiyesi Örneği Olarak Ahmet Samim Cinayeti", *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, sy. 2, (2018), 96.

Yalnız ne zaman olacağını bilemiyorum. Yakında inşallah görüşür ve bunu size tafsilatıyla anlatırım. Gözlerini öperim. Nureddin'e selâm, Edhem Beyefendi'ye ihtiram.⁵⁶

Ahmet Samim

Tarihler 9 Haziran 1910 Perşembe akşamı göstermekteydi. Ahmet Samim gazeteden çıkmış, arkadaşı Fazıl Ahmet Aykaç'la Eminönü'ne doğru yürüdükleri esnada Bahçekapı'dan geçerken bir tabanca sesi duyuluyor ve Ahmet Samim yere yığılıp kalıyor.⁵⁷

1.3.3.Zeki Bey

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından son zamanlarda bir takım yolsuzlukların yapıldığını gören Zeki Bey ciddi bir düşünce gazetesi ile hükümeti uyarmak niyetindeydi. Tespit edilen bu tür yolsuzlukları ortaya çıkartmak ve bir kampanyaya girişmek cinayet nedeni olmuştur bazı rejimlerde. Zeki Bey'i İttihat ve Terakki Cemiyeti 10 Temmuz 1911 pazartesi akşamı Bakırköy'deki evine dönerken öldürdüler.⁵⁸

1.3.4.Hasan Tahsin

Hasan Tahsin, İstanbul'da 1883 yılında doğmuştur. Babası Miralay Seyit Bey'dir. Eğitimine Selanik'te başlayan Hasan Tahsin, babasının da isteği üzerine Askeri okula yazılmıştı. Harbiye'ye başladığı yıllarda sınıf arkadaşları arasında daha sonra oldukça ünlenecek birçok kişi vardı.⁵⁹

Hasan Tahsin, 13 Nisan 1909 günü gerçekleşen ve tarihe 31 Mart İsyanı olarak kaydedilen olayda isyan hareketinin bastırılmasında etkili olan ve Makedonya'dan gelen Hareket Ordusu içerisinde bulunmuştur. Bu olaydan sonra askerlik mesleğinden istifa eden Hasan Tahsin, Silah adında gazeteyi çıkarmaya karar vermiş ve 23 Temmuz 1909 tarihinde gazetenin ilk sayısını çıkarmaya başlamıştır.⁶⁰

---

⁵⁶ Ali Şükrü Çoruk, *100. Yıldönümünde Bir Gazeteci Suikastı* (2012).Erişim 26 Eylül 2019 <http://www.ilimdunyasi.com/tarih/100-yildonumunde-bir-gazeteci-suikasti/>

⁵⁷ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 109.

⁵⁸ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 111.

⁵⁹ Hakan Ayaz, "II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014), 69.

⁶⁰ Ayaz "II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği", 70.

Silah gazetesini çıkarmayı bıraktıktan sonra İstanbul'a gelerek, gazetenin yayın hayatına burada devam etmeyi düşünmekteydi. Bu amaç için İttihatçı tanıdıklarıyla gerekli görüşmeleri yapmış fakat beklediği neticeyi alamamıştı. Çünkü Hasan Tahsin, son yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı yayınlar yapmaktaydı. Bu durum İttihatçıları, Hasan Tahsin'e karşı huzursuz kılmaktaydı.⁶¹

Hasan Tahsin İttihat Terakki tarafından gözden çıkarılmıştı ve ona karşı bir suikast planlanmıştı. Kemal Tahir yazmış olduğu Kurt Kanunu kitabında bu durumu okuyucuya yaşatırcasına anlatmıştır. Kemal Tahir bu eserinde suikastın gerçekleşme anını şöyle tasvir etmiştir.

Teşkilat-ı Mahsusa merkezinde küçük bir odada bir masa ve karşılıklı iki sandalye bulunmaktaydı. Birinde Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Süleyman Askeri otururken diğer sandalyede de kapıya arkası dönük olarak Silahçı Hasan Tahsin oturmaktaydı. Masada bir takım plan ve haritalar bulunmaktaydı. Bulgaristan'a harcanması için gönderilen Hasan Tahsin, bu görevi yerine getirmek istememiş ve İstanbul'a izinsiz dönmüştü. Bu dönüşünden sonra Teşkilat-ı Mahsusa liderleriyle görüşse de ölüm cezası almaktan kurtulamamıştı. Ancak bu ona sezdirilmemişti ilk görüşmelerde. Masada otururken neden dönmek zorunda olduğunu anlatmaktaydı. Bu sırada da bir kahve getirilmişti kendisine. İş üstünde kahve ikram edilmesi büyük bir saygı ve derin bir sevgi belirtisiydi. Oysa kahvenin içerisinde afyon vardı. Bir yandan kahvesini içerken bir yandan da durumunu anlatmaktaydı. Zaman geçtikçe sersemlemeye ve başı dönmeye başlayan Hasan Tahsin'in başı öne düşüyor fakat zorlayıp kafasını kaldırıyordu. Tam sırası olduğunu fark eden Şef Süleyman Askeri, Kuşçubaşı Eşref'i çağırdı. Eşref, elindeki yağlı kemendi Hasan Tahsin'in boynuna dolamıştı. Son bir hamle ile silahına davranmaya çalışan Hasan Tahsin, kahvenin de etkisi ile başarılı olamamıştı. Kısa zaman içerisinde öldürülen Hasan Tahsin, bir çuval içerisinde konularak Edirnekapı Mezarlığı'nda parmaklıklarla çevrili bir mezarın ardına bırakılmıştı.⁶²

Siyasilerin çoğu zaman kendilerini eleştirenleri anlamamakta direndiği bir dönemdi II. Meşrutiyet dönemi. Bir zamanlar eleştirenler kendileri olduğu halde şimdi iktidara gelmelerine müteakip eleştirilen, siyasi komploları ve yersiz kayırmaları gün yüzüne çıkarılanlardı. Özellikle dönemin cesur kalemleri olan gazeteciler en büyük düşmanları olmuştu ve tahammüllerinin son noktasında onların canlarına kast ediyorlardı. Başta Hasan Fehmi olmak üzere birçok cesur kalem suikasta kurban gitmişti. Yukarıda bir kısmını ifade ettiğimiz gazeteci cinayetlerinde II. Meşrutiyet döneminde özgür düşüncenin çok çetin mücadeleler ve fedakârlıklardan sonra yerleştiği görülmektedir.

⁶¹ Ayaz, "II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği", 74.

⁶² Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2005), 70-71.

İKİNCİ BÖLÜM

SERBESTİ GAZETESİ

2.1. SERBESTİ GAZETESİNİN İNCELENMESİ

2.1.1.Serbesti Gazetesinin Şekil Özellikleri

Serbesti gazetesi Rumi takvime göre 3 Teşrinisani 1324 tarihinde yayın hayatına İstanbul'da başlamıştır. Bu tarih miladi olarak 16 Kasım 1908 tarihine tekabül eder.⁶³ Gazete başlangıçta dört sayfadan ibaret olup 2 sayfalık olarak da yayınlandığı olmuştur. Gazete günlük yayınlanır, imtiyaz sahibi Mevlânzâde Rıfat ve sermuharriri de Hasan Fehmi'dir.

Gazetenin künye kısmında Serbesti yazısının hemen altında şöyle yazmaktadır: "Osmanlıların cins ve mezhep ayrımına bakmaksızın hukukuna hizmet eden günlük gazete"dir. Gazetenin yayın hayatına başladığı tarihlerde sütun sayısı 4 iken daha sonraki sayılarında 3 sütun şeklinde yazıldığı da olmuştur. Ebat olarak 40 cm x 54cm'dir. Bütün sayılarına ulaşma imkânımızın olmadığı gazetenin aralıklarla toplam 770 sayı yayınladığı bilinmektedir.

Gazetenin 192–197. sayıları Ahali adıyla çıkmıştır.⁶⁴

Serbesti gazetesi yayın hayatına ilk başladığı günlerdeki sayısında çıkarılma amacını su sütunlarla ifade etmiştir.

Serbesti bütün gayesiyle hürdür. Tamamiyet-i mülkiyemizi meşrutiyet idaremizi muhafaza zımnında çalışmaktan ictinab etmeyecektir. Efkâr-ı umumiyenin tenvirine ve anâsır-ı muhtelif-i Osmâniye'nin ittihadına çalışmak Heyet-i içtimaiyemizi hakikat yek vücud bir hale getirmeye ve harici düşmanlara karşı hazırlamaya say-ü gayret eyleyecektir.

Serbesti memurin-i hükümetin menafi-i milliyeye mugayir harekâtını, bilhassa noksanı daima şiddetle takbih ve tenkit edecektir. ve bu gibi harekâtı ba'ded-tahkik nazargâh-ı millete arz eyleyecek ve hâmi-i hukuk-u millet olan kanun yegâne rehber hareketi olacaktır. Serbesti namus ve cinsiyeti sertâc-ı meslek ittihaz edecektir. Serbesti, meslek itibariyle birbirinden farklı olan cemiyetlerin, komitelerin mürevvici efkârı olduğu takdirde hiçbir şahsın âmâl ve makâsıd-ı siyasiye ve şahsiyesine dahi hadim bulunmayacaktır. Serbesti yalnız hakikati

⁶³ Tarih çevirme işlemi <http://www.ttk.gov.tr> adresinde bulunan tarih çevirme kılavuzu kullanılarak yapılmıştır.

⁶⁴ Türk Ansiklopedisi, "Serbestî Maddesi", *Türk Ansiklopedisi*, c. 28, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1980), 456.

söyleyecek ve milletin şehrâh-ı medeniyete vüsûlu çarelerini düşünecektir. Hülâsa Serbesti milletimizin bilâ-tefrik din ve unsur bilumum zalimdi de vatandaşlarımızın müdafii ve tercümân-ı efkârı olacaktır. İşte mesleği bundan ibarettir.⁶⁵

Gazetenin çıkarılma amacının kısaca özetlendiği bu satırlarda tarafsız bir gazetecilik faaliyetinin yapılacağı ifade ediliyor. Gazetenin hür olmasından bahisle özellikle meşrutiyeti muhafazadan çekilmeyeceği, milletin birlik ve bütünlüğünü temin noktasında çok ciddi gayretler sarf edileceği, hükümet memurlarının milli menfaatlara karşı olan her hareketini ve noksanını şiddetle tenkit edeceğini, memurların eksikliklerini ve hatalarını tespit ederken yegâne rehberin de hukuk olacağı söylenmiştir. Bunun yanında gazetenin farklı cemiyetlerin, komitecilerin sözcüsü olurken aynı zamanda kimsenin de hesabına çalışmayacağı da belirtilmiştir. Serbesti yalnızca hakikati söyleyecek ve milletin medeniyet yolunda ilerlemesi hedefine ulaşmasının çarelerini düşünecektir. Kısaca gazetenin hiçbir ayırım yapmaksızın bütün vatandaşların müdafaacısı ve tercümanı olacaktır şeklinde ifade edilmiştir.

Gazetenin 1'den 498'e kadar olan sayıları Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 169 ile 498 sayıları arasındaki muhtelif nüshalar da dijital olarak Hakkı Tarık Us Koleksiyonunda yer almaktadır.

Belirtilen sayıların yanında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında 1-190. sayıları yer almaktadır ve bu sayılardan da istifade edilmiştir.

Hakkı Tarık Us koleksiyonunun dijital ortamdaki Serbesti gazetesinin açıklamasında;

“Serbesti: Meşrut-i İdareye ve bilâtefrik cins ve mezheb Osmanlıların hukukuna hadim yevmi, siyasi akşam gazetesi”⁶⁶ ifadesi bulunmaktadır.

Yine aynı arşivin Serbesti gazetesiyile ilgili sayılarının bulunduğu kısımda ise; Sayılar: I-XII: 1-49, 61-71, 73-104, 106-107, 113, 118, 124-126, 129-132, 136-145, 147-151, 153-155, 200 (3 Teşrinisâni 1324-14 Kânunusâni 1328); 169-170, 175-177, 181, 184-186, 188-189, 192-211, 213-214, 230-239, 241-245, 256-463, 465, 467-470, 474, 476-477, 479-492, 495-498, 715, 717, 722, 725, 742-744, 748-749, 762-763, 765,

⁶⁵ Serbesti, Sayı: 3, 5 Teşrin-i Sani 1324 (1908).

⁶⁶ Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Serbesti, Erişim 24/10/2016
<http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#s> (

767-768, 770 (9 Kânunuevvel 1918-14 Rebûlevvel 1339/25 Teşrînisâni 1920).⁶⁷ açıklaması yapılmıştır.

Serbesti başlığı gazetenin üst ortasında ortalama 20 puntuyla yazılmıştır. Başlığın hemen altında gazetenin Rumi olarak hangi yıla ait olduğu yazılmıştır. Başlığın üzerine yatay çizilmiş çizginin tam orta noktasına gazetenin hangi güne ait olduğu yazılıdır.

Başlık kısmının hemen altında Latin alfabesiyle ve büyük puntolarla “SERBESTİ” ve hemen bitişiğine de yine büyük harflerle “COSTANTINOPLE” adı yer almaktadır. Başlık kısmının sağ tarafında “Sahibi ve müdürü: Mevlânzâde Rıfat” ismi yer alır. Gazetenin yayımlanış tarihlerinde farklı fiyatlandırmalar bulunmaktadır. İlk nüshasında abone fiyatı kısmında Memalik-i Osmaniye ile Bulgaristan, Bosna Hersek, Mısır, Kıbrıs, için: senelik 180, altı aylık 90 kuruştur. Memalik-i saire için: senelik 38 frank açıklaması yapılmıştır.⁶⁸ Kısa çizgiyle ayrılan alt kısım da ise “Abone: dâhil için senelik 340, altı aylık 180, hariç için senelik 420, altı aylık 220 kuruştur.” ibaresi yazılıdır.⁶⁹

Yine kısa bir çizgiyle ayrılan alt kısmında ilanlar bölümü yer almaktadır ve “İlanlar için ayrıca mukavele edilir.” ibaresi yazılmıştır. Yine kısa çizgiyle ayrılan bu kısmın altında “Umum-u muharririye ile idareye müteallik sair için müdüre müracaat olunur.” yazmaktadır.

Başlığın sol tarafında gazetenin yayın tarihi yer almaktadır. Yazının devamında gazetenin kaçınıcı senesinde ve numarasının kaç olduğu yazılmıştır. Kısa çizgiyle alt bölümden ayrılan bu kısmın devamında gazetenin idaresinin bulunduğu adres yazılmıştır. Posta kodu, telefonu ve şehri de adres bölümünde ifade edilmiştir. Devamında ise gazetenin “Sütunlarımız hakikat yolundaki yazılar içindir.” ibaresi yazılmış. Hemen altında “Gönderilen evrak derç edilsin, edilmesin iade edilmez.” açıklaması yapılmıştır.

Gazetenin başlık kısmını karşılayan yukarıdaki bölümün altına, üstünde ve altında çift çizgi ile sayfa ortasından başlanarak “Radikal Avam Fırkasının mürüc-i

---

⁶⁷ Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Serbesti, Erişim 24 Ekim 2016 <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#s> (

⁶⁸ Serbesti, Sayı: 1, 3 Teşrin-i Sani 1324 (16 Kasım 1908).

⁶⁹ Belirtilen fiyatlandırma Serbesti gazetesinin 9 Kanunu-i Evvel 1918 tarihindeki nüshasından alınmıştır.

efkârıdır.” ibaresi yazılmıştır. Bu yazının sağında fiyatının ne olduğu (fiyatı 1 kuruştur) solunda ise ”Günü geçmiş nüsha 5 kuruştur.” açıklaması yazılmıştır.⁷⁰

İkinci sayfanın üst kenar boşluğu 4 cm olarak ayarlanmış ve metin kısmı ile bu bölüm çift çizgi ile bölünmüştür. Çizginin üst sağ tarafında sayfa numarası yer alırken orta kısmında ise “Serbesti” ibaresi yer almaktadır. Sol tarafında ise gazetenin o nüshasının sayısı yer almaktadır.

2.1.2. Serbesti Gazetesi’nin Muhtelif Vilayetlerde Çıkan Sayıları

Serbesti gazetesi Mevlânzâde Rıfat’ın gazetecilik tecrübesinin doruk noktasında çıkarmaya başlamış olduğu bir gazetedir. Çıkarıldığı dönem hakikaten de yirminci yüzyılın başındaki önemli tarihi olaylara tanıklık etmiş ve o dönemi aydınlatan bir birikime sahip olmuştur. Ancak şahısların menfalarda ömrünü geçirdiği bu dönemde maalesef gazete de bu sürgünden nasibini almış ve zaman zaman İstanbul basımı sekteye uğramıştır. Gazete’nin İstanbul’da çıkarılmadığı zamanlarda muhtelif vilayetlerde yayınlanmış nüshaları bulunmaktadır. Bu bölümde kısaca Serbesti gazetesinin İstanbul’da ve İstanbul dışındaki basın faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

2.1.2.1. İstanbul

Yayın hayatına İstanbul’da başlayan Serbestî gazetesi kısa sürede basım sayısını artırmış ve geniş bir okuyucu kitlesinin takdirini kazanmıştır. Gazete pembe renkli kâğıdı, kaliteli baskısı ve dönemin önemli olaylarına ilişkin yazılarıyla dikkat çekmektedir. Mevlânzâde Rıfat, Serbestî gazetesinde Prens Sabahaddin’in ortaya koyduğu Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde her bölgeye göre yasalar isteyen Âdem-i Merkeziyetçilik görüşünü savunmuştur. Bu yüzden programlarının yakınlığı nedeniyle Ahrar Fırkası da gazetede savunulmuştur.⁷¹

⁷⁰ Serbesti gazetesinin 9 Kanun-i Evvel 1918 tarihli nüshası esas alınarak ifade edilmiştir.

⁷¹ Ufuk Okay, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat”, (Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2016), 59.

Ancak Serbestî gazetesinin asıl faaliyeti İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet etmek olmuştur. Bu açıdan Serbesti gazetesi II. Meşrutiyet döneminin etkili ve muhalif yayın organlarından birisi sayılabilir.⁷²

Serbestî gazetesinin İstanbul'daki yayın hayatı, 31 Mart Vakası'ndan sonra Mevlânzâde Rıfat hakkında tutuklama kararı çıkması, gazeteye, matbaaya ve çalıştığı büroya el konulması ile bir süre sekteye uğramıştır.⁷³

Mevlânzâde Rıfat, Serbestî gazetesini Paris ve Mısır'da da belli aralıklarla çıkarmaya devam etmiştir. Son olarak Atina'da Faruk ve Cihad gazetelerini yayınlamış, Yunan hükümetinin tepki göstermesi sebebiyle yurda dönmeye karar vermiştir.⁷⁴

Mevlânzâde İstanbul'a dönünce gazeteyi yeniden çıkarmak için Dâhiliye Nezareti'ne başvurur ancak Mevlânzâde Rıfat'ın bu isteği kabul edilmez. Bir süre sonra iktidarda meydana gelen değişiklik sebebiyle Serbestî 29 Temmuz 1912 tarihinde yeniden yayın hayatına dönmüştür. Ancak ömrü uzun sürmemiştir ve 36 sayı çıkarıldıktan sonra, yaptığı şiddetli muhalefet yüzünden yeniden kapatılmıştır. Mevlânzâde Rıfat'ın yapmış olduğu itiraz neticesinde gazetesinin kapatılma kararı kaldırılmış, fakat gazete yayın hayatına devam edememiştir. Kapatılan Serbestî gazetesinin 192. sayısından 197. sayısına kadarki nüshaları Ahali adıyla çıkartılmıştır.⁷⁵

2.1.2.2.Paris

Mevlânzâde Rıfat Mısır'dan sonra Atina'ya geçer. Buradayken kendisine Prens Sabahaddin maddi anlamda destek olur. Mevlânzâde'ye bir miktar para gönderir ve göndermiş olduğu bu para ile onun Paris'e gitmesini ister. Paris'te iken Şuray-ı Devlet Reisi Sait Paşazâde Şerif Paşa ve Prens Sabahaddin'in sütkardeşi olan Ahmet Fazıl Bey'le görüşür ve Serbestî gazetesini Paris'te çıkarması için kendisine mali yönden destek sağlanacağı belirtilir. Mevlânzâde Rıfat, Sait Paşazâde Şerif Paşa ile gazetenin yayınlanması esnasında uyulması gereken 12 maddelik bir anlaşma imzalarlar.⁷⁶

⁷² Uğur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 56.

⁷³ Murat Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey", *Toplumsal Tarih Dergisi* sy. 196, (2010), 3.

⁷⁴ Okay, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat", 61.

⁷⁵ Mevlânzâde Rıfat, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, Yay. Haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 1992, 2. Baskı), 95.

⁷⁶ Tamer Yıldırım, "Matbuat Âleminde Mevlânzâde Rıfat'la Bir Gezinti", *History Studies*, 5, sy. 3, (2013), 274. Erişim 11 Nisan 2019

Paris'te bulunduğu zaman zarfında Mevlânzâde Rıfat Serbesti gazetesinin 20 sütundan oluşan yazılarını yazıp, gerekli düzenlemeleri ve postalama işlemlerini yaparak, Serbestî gazetesinin bazı nüshalarının yayınlanmasını sağlamıştır.⁷⁷

Gazetenin bu dönemde yayınlanma amacı ve ilkeleri ise özetle şunlardır:

1. Meşrutiyet'in korunması,
2. Halkın anlayacağı açık bir dille yayın yapılması,
3. Gizli örgütlere yer verilmemesi,
4. Askerin seçme hakkına sahip olmaması ve milletvekili adayı olup seçilen askerlerin meslekten istifalarının kanuna bağlanması,
5. Namusu şüpheli hiçbir kişiden gazete için nakdi yardımın ve yazıların kabul edilmemesi.⁷⁸

Paris'te Serbestî gazetesinin basım giderlerini Şerif Paşa karşılar ancak Mevlânzâde Rıfat'ın bu giderlere çıkmış olduğu seyahatlerin paralarını da eklemesi sebebiyle ikilinin araları bozulur. Şerif Paşa'ya İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından eğer Serbestî gazetesinin çıkışını önleyebilirse, arzu ettiği sefaretin kendisine verileceği vaat edilmiştir. Mevlânzâde Rıfat'a göre, Paşa İttihat ve Terakki'den gelen bu teklifi kabul eğilimindedir. Aynı zamanda bu teklife sıcak baktığını da kendisine iletmiş olduğunu belirtmiştir. Mevlânzâde bundan sonra kendisine gelen desteğin kesileceğini anlamıştır. Sonuçta gazetenin çıkarılması için gerekli destek gelmeyince Paris'te 13 sayı çıkan Serbestî kapanır ve Mevlânzâde Rıfat tekrar Kahire'ye döner.⁷⁹

2.1.2.3.Mısır

Mevlânzâde Rıfat Paris'ten Kahire'ye döndükten sonra buradaki halini anılarında şöyle anlatır.

Bizi takdir eden mürüvvet ve hamiyet sahibi kişilerin yardımına kavuştuk. Mısır'da Serbestî'nin yayınına başladık, 7 sayı kadar çıkarabildik. Çünkü gerek muhaliflerin gerek bir tür muhalefet olan Şerif Paşa'nın telkinleri Mısır Hıdiv'i hazretlerinin dikkatini çekecek kadar etkisini gösterdi. Mısır hükümeti güçlükler çıkarmaya başladı.⁸⁰

---

http://www.historystudies.net/dergiayrinti/matbuat-aleminde-Mevlânzâde-rifatla-bir-gezinti_495.

⁷⁷ Mevlânzâde, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, 42.

⁷⁸ Okay, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat", 59.

⁷⁹ Yıldırım, "Matbuat Âleminde Mevlânzâde Rıfat'la Bir Gezinti", 274.

⁸⁰ Mevlânzâde, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, 87.

Mevlânzâde Rıfat'ın Kahire'de Mısır Hidivi Hacı Abbas Hilmi Paşa ile anlaşarak ondan parasal yardım sağlamıştır. Almış olduğu bu yardım ile Paris'e geçip Serbestî gazetesini burada yeniden yayınlamıştır. Ancak gazetenin burada çıkan sayılarında yalnız İttihat ve Terakki'ye değil, Şerif Paşa'nın çıkardığı Meşrutiyet gazetesine de muhalefet edilmiştir. Muhtemelen bu muhalefetin sebebi Şerif Paşa'ya olan kırgınlıktır. Mevlânzâde Mısır'dan gelen parasal desteğin bir süre sonra kesilmesi üzerine yeniden Mısır'a dönüş yapmak zorunda kalmıştır. Yemen'de çıkan ihtilal üzerine bu konuda edinmiş olduğu bilgilerini ve incelemelerini bir kitapçık şeklinde yazarak Ayan Meclisi'ne, Mebusan Meclisine ve Osmanlı basın camiasına göndermiştir. Göndermiş olduğu bu kitapçık Tasvir-i Efkâr'da yayınlanmıştır. Bu dönemde Şerif Paşa ile olan anlaşmazlıklarını kaleme aldığı Bilanço Yahud Vatan Uğruna Çektiklerim adlı kitapçık ile Tarihçe adlı bir eser kaleme almıştır. Mevlânzâde Rıfat kendisinin basın ve yayın alanında başarılarını sekteye uğratmak, girişimlerini engellemek için Mısır Hidivi vasıtasıyla ile kitaplarına ve belgelerine bedelsiz olarak el konulmuştur. Bu engellemelerden sonra Mısır'dan sınır dışı edilen Mevlânzâde Rıfat Atina'ya geçmek zorunda kalmıştır.⁸¹

Atina'ya geçen Mevlânzâde Rıfat burada gazete yayınlamak üzere Rumlarla anlaşmıştır. Burada Fârûk ve Cihâd gazetelerini çıkarmaya başlamıştır.⁸²

Yunan hükümeti bu yayınları hoş karşılamadığı için çaresiz Mevlânzâde Rıfat İstanbul'a dönüp teslim olmaya karar vermiştir.⁸³

2.1.3. Serbesti Gazetesinde İncelenen Sayılar ve Bahsedilen Hususlar

Serbesti gazetesinin incelemiş olduğumuz sayıları İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 1-190 arasındaki sayıları Atatürk kitaplığından, 169-498 arasındaki sayılar ise Hakkı Tarık Us koleksiyonundaki muhtelif nüshalardan temin edilmiştir. Bu sayılarda bahsedilen hususlar yazılan yazıların başlıklarına göre çıkarılmıştır. Gazetenin incelemiş olduğumuz nüshalarındaki bütün başlıklar ele alınmış ancak metnin içerisinde yoğunluk oluşturması sebebiyle tezde sınırlı olarak sunulmuştur.

⁸¹ Mevlânzâde, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, 88-89.

⁸² Mevlânzâde, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, 91.

⁸³ Yıldırım, "Matbuat Âleminde Mevlânzâde Rıfat'la Bir Gezinti", 275.

3 Teşrin-i Sani 1324 Pazartesi Numara 1

- 1- Meslek
- 2- Muhakeme
- 3- İmkalar Mahsusa-Küçük Bismark-Meşrutiyet Şivehleri
- 4- Makale-i İçtimaiye (**Ali Muhtar**) Serbesti
- 5- Ahvalimiz
5. Açık Mektup
- 6- Emri Latife –Dersaadet Dava Vekillerinden Kasım Tevfik
- 7- Vükalay-ı Devlete Dokunur Söz **İmza Bir Zabid**
- 8- 11 Mayıs Sene 1323 **Yanyalı Tevfik Hikmet**
- 9- Nesigat-ı Cedidenin Tesbiti **Zile'de Dava Vekillerinden İslamzade Alizade**
- 10- Antalya'nın Elmalı Kasabasından Mektub **Binbaşı M. Salih**
- 11- Müstebitlerin Hatırına Riayetine Yoksa Müsamaha Mı **Yusuf Ziya**

4 Teşrin-i Sani 1324 Salı Numara 2

- 1- Meslek
- 2- Siyasiyat
- 3- Bunu İse Teslim Ederim **Topçu Tabib H. Nuri**

5 Teşrin-i Sani 1324 Çarşamba Numara 3

- 1- Meslek
- 2- Netice-i Muhakeme
- 3- Siyasiyat
- 4- Telgraf ve Posta Nezaretinde Islahat-ı Sahiha Mevzusu **Macar Sefid Boğazi**
Topçu Birinci Alay Kaymakamlarından Hüseyin Tayfur
- 5- Atar-ı Atika ve Hafriyat **Ali Ulvi**
- 6- Acaba Çok mu Seviyorum **Alman Bir Zat**
- 7- Niyaz **Diyarbakirli Kuranizade M. Memduh**

8- Suret Mazlum ve Mağdur Edirne Reji Muhafaza Müdürü ve Ziraat
Müfettişi Nusret

6 Teşrin-i Sani 1324 Perşembe Numara 4

- 1- Siyasiyet
- 2- Meslek – Hamit **Mağmur Ferdi**
- 3- Ehemmiyetine Mebni Tanin Refikimiz Del Ayne-i - Hükümette Mantık
Hüseyin Cahid Celaledin

7 Teşrin-i Sani 1324 Cuma Numara 5

- 1- Siyasiyat
- 2- Meslek-i Hamiyyet **Mağmur Ferdi**
- 3- Maarif Nazır-ı Alisine - Mekteb-i Hukuk Hakkında **Mekteb-i Hukuktan Bir Talebe**
- 4- Gülistan **Umumi Kilis Ahalisi Namına Kaçıkzade Ahmed Nazif**
- 5- Alınan Varaka **Tevfik Hikmet**
- 6- Serbesti Gazetesine **Bedirhanzade Celaledin**

9 Teşrin-i Sani 1324 Cumartesi Numara 6

- 1- Siyasiyat
- 2- Muamelatı Eskimiş ve Kavanin Teşkilatı **Mevlânzâde Rifat**
- 3- Meclis-i Ayan **Üsküdar Nahiye Müdürü Namzedlerinden S. Namık**
- 4- Harita Silelim Muhafaza Edelim **Tevfik Hikmet**
- 5- Selanik'te Münteşr Arnavutça Lirya Gazetesinden **Yine Mösyö Rali**
- 6- Müşterek El Münafi Bir Makale-i Nafia **Ahmet Hulusi**
- 7- Açık Mektub **Mevlânzâde Rifat**

10 Teşrin-i Sani 1324 Pazar Numara 7

- 1- Siyasiyat

- 2- Müsavat-ı Umumiye ve Osmanlılık **Mevlânzâde Rıfat**
- 3- Mısırlılar Bizim Kadar Vatanperverler Mi?
- 4- Kumar **Maliyeden Ali Kazım**
- 5- Jandarmada Terakki **Mebus Namzetlerinden ve Sıla Gazetesi Müdürü Bab-ı Ali Kapıcılarından Ortakapulu Hacı Mehmet Emin**

10 Teşrin-i Sani 1324 Birinci Sene Numara 8 Pazartesi

- 1- Siyasiyat
- 2- Meclis-i Mebusan'a Doğru
- 3- Kabinemizin Kusurları

11 Teşrin-i Sani 1324 Birinci Sene Numara 9 Salı

- 1- Müdür Bey Efendi **Semih Paşa Zade Mehmed Bahaeddin**
- 2- Alınan Varaka **Beşiktaş Rüştiye Askeriyesi Münteha Sınıf Talebesi**

9 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 169

- 1- Acı Hakikatler
- 2- Radikal Islahatlar
- 3- Telgraflar
- 4- Ahmet Emin Bey
- 5- Garip Bir Teklif (Wilson Prensipleri Cemiyeti) Namıyla Teşkil
- 6- Onları Düşünmek Lazım (**Feride Makmum**)
- 7- Kadınların Hukuk-u Heyetleri– 3
- 8- Havadis

10 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 170

- 1- Mesaide Lüzum-u Vahdet
- 2- Telgraflar
- 3- Ahmet Emin Bey'e
- 4- Dâhiliye
- 5- Meclis-i Mebusan

15 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 175

- 1- Harita Matbuatı
- 2- Zabıta Vukuatı
- 3- Dâhiliye
- 4- İhtiyaç Zabitanına
- 5- Mali Kongre
- 6- Programsızlık
- 7- Aynen Varakadır
- 8- Duyun-u Umumiye

16 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 176

- 1- Radikal Avam Fırkasının Beyannamesi
- 2- Telgraflar
- 3- Gazetelerden Le Jand Duryan'dan
- 4- Yeni Siyaset
- 5- Akvali Meshure
- 6- İnkisar-ı Hayal
- 7- Vakıf Mektepleri Hakkında
- 8- Son Saat
- 9- Havas-ı Dâhiliye

17 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 177

- 1- Mevlid-i Celil-i Hazreti Peygamberiye
- 2- Nasıl Salah, Nasıl Felah Bulacağız?
- 3- Hala Uyanmayacak Mıyız?
- 4- Akval-ı Meshure
- 5- Ormancılık
- 6- Havadis-i Dâhiliye
- 7- İaşe İşleri -3
- 8- Mekatib
- 9- Yeni Bir Mütarekeye İhtiyaç
- 10- Piyangolu Kitap
- 11- İlan

21 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 181

- 1- Tarihi Bir Celse
- 2- Operatörlük
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- İaşe İşleri
- 5- Kürdler Hakkında
- 6- Evrak-ı Nakdiye
- 7- Mihrak Asyam Olsun Bir Gatl
- 8- Mahrukat Vürudu
- 9- Maarif İnkişafa Mazhar Olacak Mı-2
- 10- Tedrisat-ı İbtidaiye Terbiye-i Milliye (**İbrahim Memduh**)
- 11- Evrak-ı Varide

24 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 184

- 1- Memurlar Niçin Düşünülüyor?
- 2- Yarınki Muhakememiz = İnkılâp
- 3- Telgraflar
- 4- Harici Haberler
- 5- Milli Türk Cemiyetinin Beyannamesi
- 6- Havadis-i Dâhiliye
- 7- Şehir Emaneti (**Kamuran Tevfik**)
- 8- Zabıta Vukuatı
- 9- İsviçre'den İstanbul'a Seyahat (**Ahmet Eşref**)
- 10- İlan

25 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 185

- 1- Bugünkü Vazifeler
- 2- Affı Umumi Hakkında Kararname
- 3- Telgraflar
- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Maarif Bir İnkişafa Mazhar Olacak Mı -3
Tedrisat-ı Talebe (**İbrahim Memduh**)

6- Son Saat

26 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 186

- 1- Selamet Yolları
- 2- Sulh Esasları
- 3- Meclis-i Vükela
- 4- Kürdistan (**Kamuran Ali Bedirhan**)-1
- 5- İaşe Nezareti (**Kamuran Tevfik**)
- 6- Tevcihat
- 7- Harici Haberler
- 8- İaşe İşleri
- 9- Havadis-i Dâhiliye
- 10- Zabıta Vukuatı

28 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 188

- 1- Şahsa İtimat Tehlikelidir.
- 2- Matbuat Kongresi
- 3- Telgraflar
- 4- Tahrirat-ı Mesture
- 5- Havadis-i Dâhiliye
- 6- Zavallı Memurin (**Zühdizade Ahmet İhsan**)
- 7- Kürdistan -1
Daha Büyütemedi (**Kamuran Ali Bedirhan**)
- 8- İaşe İşleri
- 9- Harici Haberler
- 10- İlan

29 Kanun-i Evvel 1918 Onuncu Sene Numara: 189

- 1- Telgraflar
- 2- Maarif Bir İnkişafa Mazhar Olacak Mı?
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Üç Mühim Kararname (Takvim-i Vekayi)
- 5- Zabıta Vukuatı

1 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 192

- 1- İcraat İsteriz
- 2- Telgraflar
- 3- Kabine İle Parlamento
- 4- Nasıl Bedbin Olmayım (**Zühtizade Ahmet İhsan**)
- 5- Havadis-i Dâhiliye
- 6- Zabıta Vukuatı

2 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 193

- 1- Wilson'un Büyük Sözleri
- 2- Karadağ Karanım Hali
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Kürdistan -3 (**Kamuran Ali Bedirhan**)
Daha Yetmedi mi?
- 5- Maarif Bir İnkişafa Mazhar Olacak Mı? -5
Darülfünun ve Gençlik (**İbrahim Memduh**)
- 6- Sulh ve İnkılâp Senesi

3 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 194

- 1- Kudret- Adalet
- 2- Teşhis Hakkında
- 3- Selk-i Askeriden Dard ve Bir Sene Kal'a Bend
- 4- Memurlara Müjde
- 5- Maaş Meselesi
- 6- Telgraflar
- 7- Emanet-i Mübareke Tamamen Mahfuzdur
- 8- Havadis-i Dâhiliye

4 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 195

- 1- Millet Meclisinin Lüzumi Teşkilî İaşe ve Said Naklinin Temini
- 2- Telgraflar
- 3- İki Meşhum Destur

- 4- İngiltere Ziraatın Teşviki
Dar'ülşafaka'da Bir Vakıa
- 5- Havadis-i Dâhiliye

5 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 196

- 1- Ricalin Dikkatine
- 2- Telgraflar
- 3- Ekmek Derdi
- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Milletimle Hasbihal
- 6- Mustafa Arif Bey (**Ahmed İhsan**)

6 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 197

- 1- Esaslı ve Derin Düşünelim
- 2- Telgraflar
- 3- Maarif Bir İnkişafa Mazhar Olacak Mı -6
Mağlumlarım İntihab ve Tayini
- 4- Türk Uçağı Heyet-i İdaresinden (**İbrahim Memduh**)
- 5- Acaba
- 6- Havadis
- 7- İdared

7 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 198

- 1- Fransa Reis'i Cumhuru Muhterem Poincare'nin Nutku Münasebetiyle
- 2- Değirmenler İle Akd Edilen Mukavele Hakkında
- 3- Kürdistan -4
- 4- Niğehban Cemiyeti Hakkında
- 5- Telgraflar
- 6- Havadis-i Dâhiliye

8 Kanun-i Sani 1918 Onuncu Sene Numara: 199

- 1- Telgraflar
- 2- Havadis-i Dâhiliye

- 3- Kanunsuzluk Devri Artık Kapanmalıdır
- 4- Almanya İle İtilaf Devletleri Beyninde Akd Olunan Mütareke Namenin Cihet-i Maliyesi (**Zühtizade Ahmet İhsan**)
- 5- Zabıta Vukuatları

9 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 200

- 1- Ekmek Mukavelenamesi Meselesi
- 2- Telgraflar
- 3- Hakikati Söylemeli
- 4- Havadis
- 5- Bursa'ya Bir Seyahat Münasebetiyle Seyr-i Safain İdaresi ve Bursa Şehri (Madbuatı Var)
- 6- Son Saat
- 7- Zabıta Vukuatı
- 8- Harici Haberler

10 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 201

- 1- Sulh Tehir Ediyor Sefalet-i Umumiyye
- 2- Telgraflar
- 3- Un Meselesinde Nafia Nezaretinin[...]⁸⁴
- 4- Seyr-i Safain İdaresi ve Bursa Şehri
- 5- Havadis-i Dâhiliye
- 6- Zabıta Vukuatı

11 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 202

- 1- Cihanda İnkılab
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Haklı Tenkid
- 5- Seyr-i Safain İdaresi ve Bursa Şehri
- 6- Kırım Muallifleri

---

⁸⁴ Gazetenin transkripsiyonu esnasında elde olmayan sebeplerle yıpranmış ve yırtılmış yerlerde bulunup okunamayan kelimeler [...] işareti ile gösterilmiştir.

7- Darüşşafaka

12 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 203

- 1- Milletin Bu Talihsizliği Devam Edecek mi?
- 2- Harici Haberler
- 3- Roma'da Bir Senusi Heyeti
- 4- Seyr-ı Safain İdaresi ve Bursa Şehri
- 5- Havadis-i Dâhiliye
- 6- Zabıta Vukuatı

13 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 204

- 1- Rical-ı Devletin Meşgalesi Nedir? Meçhul
- 2- Telgraflar
- 3- Osmanlı Müdafa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'nin Nazarı Dikkatine
- 4- Seyr-ı Safain İdaresi ve Bursa Şehri
(Bursa'ya Seyahat Münasebetiyle)
- 5- Havadis-i Dâhiliye
- 6- Zabıta Vukuatı

14 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 205

- 1- Yeni Kabine ve Meslek
- 2- Yeni Kabine Fermanı
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Hükümetin Beyannamesi Münasebetiyle
- 5- Zabıta Vukuatı
Bulgaristan'da Tevkifler

15 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 206

- 1- Bahram Sorta Hal Edildi
- 2- Harici Haberler
- 3- Zavallı millet
- 4- Mistr Wilson
- 5- Kel Cemal Hadisesi: Hakiki Müthiş Facia

6- Havadis

16 Kanun-i Sani 1919 Onuncu Sene Numara: 207

- 1- Hâkimiyet-i Milliye ve Meşrutiyet Bir Zorba-ı Gahre
- 2- Kendi Mukteratlarını Kendileri İdare İdebilenler İstikbale Layıktır
- 3- Ajans Doryan
- 4- Kel Cemal Hadisesi: Hakiki Müdhiş Bir Facia (Dünkü Nüshanın Mabadi)
- 5- Telgraflar
- 6- Harici Haberler
- 7- Zabıta Vukuatı

21 Şubat 1919 On Birinci Sene Numara: 208

- 1- Kabine Teşkili
- 2- Adana ve Kilikya Hakkında
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Zabıta Vukuatı

22 Şubat 1919 On Birinci Sene Numara: 209

- 1- Asar-ı Müesserat
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Kömür Derdi
- 5- Kürdler ve İttihad-ı Siyaseti (**Celaleddin Ali Bedirhan**)
- 6- Neşr Edilen ve Sait Münasebetiyle

23 Şubat 1919 On Birinci Sene Numara: 210

- 1- Mevlânzâde Divan-ı Harb-i Örfide
- 2- Havadis
- 3- Bölük- Blöf
- 4- Telgraflar

24 Şubat 1919 On Birinci Sene Numara: 211

- 1- Garip Bir Zihniyet

- 2- Mevlânzâde Divan-ı Harb-i Örfide (Dünkü Nüshanın Mabadıdır)
- 3- Gelelim Ahval-ı Dâhiliyemize
- 4- Telgraflar
- 5- Havadis-i Dâhiliye

27 Şubat 1919 On Birinci Sene Numara: 213

- 1- İ'tizar
- 2- Yeni Kabine
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Türk Kadını
- 5- Telgraflar

28 Şubat 1919 On Birinci Sene Numara: 214

- 1- Adliye Nazırı Asyanizade Cemil Menlabik Efendi Hazretlerinin Nezri Kâh Adaletine
- 2- Ölenlerin Bakıyesi (**Feride Ma'mum**)
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Celaleddin Arif Bey (**Mevlânzâde Rifat**)
- 5- Mali Bölük
- 6- Zabıta Vukuatı
- 7- Fırtına ve Kar =Asar-ı Müntesera
- 8- Türk Kadını
- 9- Telgraflar

16 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 230

- 1- Son Ümitler
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Felaketten İntibah
- 4- Yanlış Teşkilatların İflası (Ruşan Zeki) Beşiktaş
- 5- Telgraflar
- 6- Zabıta Vukuatı

17 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 231

- 1- İçtima-ı İzahat
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Şemsiye

18 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 232

- 1- Tenkid-i Samimi
Ferid Paşa Hükûmeti Vaziyeti Pek Vahim
- 2- Telgraflar
- 3- Havadis-i Dâhiliye
Vali Ahde Hazretlerini Ziyaret
Yeni Valiler
- 4- Bursa Oyunları
- 5- Hangi Taraftayım (Feride Ma'mum)
- 6- Zabıta Vukuatı

19 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 233

- 1- Telgraflar
- 2- Muhazara
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Zabıta Vukuatı

20 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 234

- 1- Asil Nesibi – Ekseriyat, Akliyet Hukuki
- 2- Telgraflar
- 3- Bir Söyleyelim İki Dinleyelim (Monolog - Kabakulak)
- 4- Pansiyoncu Kadın (Mabadi Var)
- 5- Havadis-i Dâhiliye

21 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 235

- 1- Bahrane Doğru
- 2- Telgraflar
- 3- Sulh Kararına İntidar

- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Göy Dö Mopasan Hikâyelerinden
Pansiyoncu Kadın
- 6- Zabıta Vukuatı

22 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 236

- 1- Kuvvet-i Tevazi
- 2- Telgraflar
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Fırka Programları

23 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 237

- 1- Yine Vahdet-i Milliye
- 2- Telgraflar
- 3- Şehid Hasan Fehmi
- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Göy De Mopasan Hikâyelerinden
Kapı Sürmesi
- 6- Zabıta Vukuatı

24 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 238

- 1- Tekrar Ediyoruz
- 2- Telgraflar
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Zorla Belaya Çatmak (Monolog)

25 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 239

- 1- Asabiyet Devri
- 2- Telgraflar
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Havadis-i Hariciye
- 5- Zabıta Vukuatı

27 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 241

- 1- İhtiyacımız
- 2- Telgraflar
- 3- Havadis-i Hariciye
- 4- Yozgat Tehcir ve Tamili
- 5- Af Kararnamesi
- 6- Göy De Mopasan Hikâyeleri (Madam Lenin'in Muhakemesi)

28 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 242

- 1- Memurin İdare
- 2- Telgraflar
- 3- Çilemiz Ne Vakit Dolacak (**Feride Ma'mum**)
- 4- Bilinmez ki (Monolog)
- 5- Posta Telgraf ve Telefon Nezaretinden
- 6- Vahdet-i Milliyeden
- 7- Serbesti
- 8- Yozgat Tehcir ve Tekil Muhakemesi
- 9- Kemikleri mi Göstereyim Dedi

29 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 243

- 1- Sulh Pek Garip
- 2- Havadis-i Dâhilîye
- 3- Telgraflar
- 4- Göy De Mopasan Hikâyeleri (Amcam Süsten)

30 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 244

- 1- İaş Meselesi
Doktor Ajda Cavit Bey
- 2- Telgraflar
- 3- Bir Su-i Tefhim
- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Göy De Mopasan Hikâyelerinden
(Akıllı Bir Adam)

31 Mart 1919 On Birinci Sene Numara: 245

- 1- Harit ve İtilaf
- 2- Telgraflar
- 3- Harp Zenginleri
- 4- Yanlılık (Monolog)

1 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara: 456

- 1- Sulh İmzalanıyor
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
Muhid-Memleket-Millet
- 4- Maarifte Islahat (**Ruşen Zeki**)
- 5- Raşid
Murih mi? Şair mi?

2 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:457

- 1- İdam Cezası
Said Bey
- 2- Telgraflar
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Göy De Mopasan Hikâyelerinden
Tasadüf
- 5- Havadis-i Hariciye

3 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:458

- 1- Muhalefe – Tenkid
- 2- Telgraflar
- 3- Havadis-i Dâhiliye
- 4- Şantaj (Monolog)

4 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:459

- 1- Kabinede Tebdilat

- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Ahmet Rıza Bey
- 5- Bir Hikâyecik
Tenbel

5 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:460

- 1- Tarihe Geçmeyelim
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Vahib Paşa'ya Tariz
- 5- Islahat Umumi Olur
- 6- Yabancı Değil İmiş
Monolog
- 7- Havadis-i Hariciye

6 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:461

- 1- Halat
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Memurlar – Fırkaları
- 5- Zabıta Vukuatı

7 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:462

- 1- Darülfünun'da
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Kürdistan

8 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:463

- 1- Telgraflar
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Kadın İntikamı (Monolog)

Kabakulak

10 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:465

- 1- İdam Cezası
- 2- Telgraflar
- 3- Yusuf İzzettin Efendi İntihar mı Etti?
- 4- Havadis-i Dâhiliye

18 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:469

- 1- Halatta Sürat
- 2- Telgraflar
- 3- İgtizar
- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Mücevherat-ı Mahsusa
- 6- Evvel Kimler Muhakeme Edilecek

19 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:470

- 1- Askerlik
- 2- Telgraflar
- 3- Kürdistan Hakkında Silahtar Olmayanlar
- 4- Ayasofya Camii Şerifi
- 5- Dâhiliye Nazırı Mehmed Ali Bey Efendi'nin
- 6- Havadis-i Dâhiliye

20 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:471

- 1- Telgraflar
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Valay-ı Ali Şanımız Gümülcineli İsmail Bey Efendi'nin Mevkid-i Fevkaladesi
- 4- Anadolu Hisarında Eşkîya
- 5- Tayin ve Aziller
- 6- Nevzad Bey'in Muhakemesi
- 7- Filistin Hükümeti Muhtırası
- 8- Gark Olan Manuel Kalör Vapuru

- 9- Harik Komisyonu
- 10- Maliye Nezareti Taşra Memurun Maliyesine Gönderdiği Bir Tamimde Müdafa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerinin Feshi Hakkındaki 2 Haziran 1335 Tarihli Kararnameye Tevkifen Bir Vecaati Muamele Yapılacağı Bildirilmiştir.
- 11- Teşekkür
- 12- İstanbul Muhafızlığından
- 13- Zabıta Vukuatı

23 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:474

- 1- Tayin ve Azil
- 2- Telgraflar
- 3- Sulh Etrafında
- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Ahrar Fırkası
- 6- Halil Paşa'nın İfadatı
- 7- Yalan Şayiat
- 8- Cemil Manlı Bey
- 9- Makamat-ı Aşre

25 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:476

- 1- Edebiyat Ediplerimiz
- 2- Telgraflar
- 3- Sulh Etrafında
- 4- Kürdler ve Kürdistan
- 5- Havadis-i Dâhiliye
- 6- Zabıta Vukuatı

26 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:477

- 1- Sulh Muahedenamesi
- 2- Havadis-i Dâhiliye
- 3- Telgraflar
- 4- Sulh Etrafında
- 5- Kürdler ve Kürdistan

- 6- Teşvişat-ı Havaiyeden Naşi
- 7- Hükümet Uyumuyor
- 8- Kalpazanlar
- 9- Muhabbetin İki Tehlikesi
- 10- Harici Telgraflar

28 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:479

- 1- Cemiyet-i Akvam Etrafında
- 2- Kürdistan Teali Cemiyeti Beyannamesi
- 3- Kürdler ve Kürdistan
- 4- Telgraflar
- 5- Sulh Etrafında
- 6- Havadis-i Dâhiliye

29 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:480

1. Dünkü Muhakeme
2. Kürdler ve Kürdistan (Bir Beyanname Münasebetiyle)
3. Telgraflar
4. Sulh Etrafında
- 5- İttihat ve Terakki Erkânının Muhakemesi
- 6- Kararname
- 7- Havadis-i Dâhiliye
- 8- Heyet-i Nasiha Hakkında (İzmir 27 Nisan 335 – Aydın Valisi Ahmed Azad)
- 9- Serbestinin Tefrikası
Muhabbetin İki Tehlikesi

30 Nisan 1919 On Birinci Sene Numara:481

- 1- Anazar-ı Cihane
Cemil Paşa
- 2- Kürdler ve Kürdistan
Kürd Muhacirlerinin Vaziyeti
- 3- Telgraflar
- 4- Sulh Etrafında

- 5- Mösyö Orlando'nun Beyanatu
- 6- Heyet-i Nasiha Etrafında (Edirne 29 Nisan 335 Vali Selim – Edirne 29 Nisan Sabahı Vali Salih)
İzmir'den Dâhiliye Nezareti'ne Varid Olan Dünkü Telgrafın Zeylidir (Aydın Valisi Ahmed Azat)
- 7- İaşe Müdüriyeti Lağv Edilmiştir.
- 8- Havadis-i Dâhiliye
- 9- Harici Telgraflar
- 10- Bir Hırsız Kumpanyası

1 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:482

- 1- Sadrazam Paşa'nın Beyanatu
- 2- Şehir Emni Cemil Paşa
- 3- Kürdler ve Kürdistan
Kürdistan'a Kürd Memurlar (**Celaleddin**)
- 4- Telgraflar
- 5- Sulh Kongresinin İçtima-1 Umumiyesi
- 6- Dünkü İçtima-1
- 7- Havadis-i Dâhiliye
- 8- Sadrazam Paşa'nın Beyanatu
- 9- Harici Telgraflar

2 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:483

- 1- Telgraflar
- 2- Mukaddemat-1 Sulhiyenin Tebliğine Doğru
- 3- Kürdler ve Kürdistan
- 4- İnsaniyet diye Bağırınlar (**Hakkârili Abdürrahim Hakkı**)
- 5- Fiyome Meselesi
Reisi Cumhur Mösyö Wilson'un Beyannamesi
- 6- Havadis-i Dâhiliye
- 7- Cemiyet-i Akvam Projesi Kabul Edilmiştir.
- 8- Heyet-i Nasiha Tarafında (Vali Selim)
- 9- Harici Telgraflar

- 10- Muhabbetin İki Tehlikesi (Serbesti'nin Tefrikası)
Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyeti'nden

3 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:484

- 1- Varidat Vergisi
- 2- İaşê Suistimaline Dair
- 3- Kürler ve Kürdistan -2-
- 4- Kürdistan'a Doğru (**Celaleddin Bedirhan**)
- 5- Telgraflar
- 6- Kahire'den Bir Mektub
- 7- Havadis-i Dâhiliye
- 8- Wilson'un Hususi Hayatı
- 9- Serbestinin Tefrikası -11- (**Müellif Mişel Kürdey – Mütercimi Ce. S**) -4-
- 10- Harici Telgraflar

4 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:485

- 1- Yeni Sükna Kanunu
- 2- Telgraflar
- 3- Kürdler ve Kürdistan
Nazik Bir Vaziyet Karşısında (**Kamuran Bedirhan**)
Kürdçe Yeni Bir Ain
- 4- Havadis-i Dâhiliye
- 5- Erkan-ı İttihadın Muhakemeleri
- 6- Sükna Komisyonunun Mukarreratı
- 7- Harici Telgraflar
- 8- “Serbesti”nin Tefrikası
Muhabbetin İki Tehlikesi (**Müellif Mişel Kürdey, Mütercimi Ci S**)

5 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:486

- 1- Şehir Emîni
- 2- Kürdler ve Kürdistan
Kürd Lisanı
- 3- Telgraflar

- 4- Erkan-ı İttihadın Dünkü Muhakemesi
- 5- Havadis-i Dâhiliye
- 6- Harici Telgraflar
- 7- İaşe İşleri
Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti'nden
- 8- Zabıta Vukuatı
İstanbul Muhafızlığından
- 9- Serbestinin Tefrikası -13-
Muhabbetin İki Tehlikesi

6 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:487

- 1- Hindinburg'un Çekilmesi Münasebetiyle
- 2- Heyet-i Nasiha (Mutasarrıf Anasdaş)
- 3- İngiltere Kralının Yevm-i Cülusu
- 4- Telgraflar
- 5- Kürdler ve Kürdistan
- 6- Havadis-i Dâhiliye
- 7- Harici Telgraflar
- 8- Zabıta Vukuatı
- 9- Serbestinin Tefrikası
Muhabbetin İki Tehlikesi (Mütercimi C.S. – Müellifi Mişel Kürdey)

7 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:488

- 1- Hane İnşası
- 2- Kürdler ve Kürdistan
Kürdlerin Amali
- 3- Sulh Etrafında
- 4- Orlando'nun Paris'e Avdeti
- 5- Kürdistan Teali Cemiyeti Beyannamesi
- 6- Erkan-ı İttihadın Üçüncü Muhakemesi
İkinci Celse
- 7- Havadis
- 8- Harici Telgraflar

8 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:489

- 1- Evrak-1 Takdim
- 2- Sulh Etrafında
- 3- Kürdler ve Kürdistan
- 4- Havadis
- 5- Harici Telgraflar
- 6- Serbestinin Tefrikası –15-
Muhabbetin İki Tehlikesi (**Mütercim C.S. – Müellif Mişel Kürdey**)

9 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:490

- 1- İran Mudallibatı
- 2- Kürdler ve Kürdistan
Kürdistan'a Göz Dikenler (**Kamuran Bedirhan**)
Kürd Muhacirleri Hakkında
- 3- Sulh Etrafında
- 4- Havadis
- 5- Erkan-1 İttihadın Üçüncü Muhakemesi
İkinci Celse
Rusa Madde
- 6- Almanya Musalahanamesinin Hulasası
- 7- Serbestinin Tefrikası -15-
Muhabbetin İki Tehlikesi (**Mütercim C.S. – Müellif Mişel Kürdey**)

10 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:491

- 1- Almanya Musalahanamesinin Hulasası (Dünkü Nüşamızdan Mabaad)
Mukaddemat-1 Sulhiyenin Metni
- 2- Kürdler ve Kürdistan
- 3- Havadis-i Dâhiliye

11 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:492

- 1- Almanya Musalahanamesinin Hulasası (Dünkü Nüşamızdan Mabadi)

- 2- Kürdler ve Kürdistan
Sulh Haberleri ve Kürdler (**Kamuran Bedirhan**)
Aziz Kürdistan
Hayret Ediyorun İran (**Siverekli Hilmi**)
Mertebiyân Osmaniye Cemiyeti
- 3- Miralay Sadık Bey İle Mülakat
Tercüman-ı Hakikatten Sadık Bey Efendiye (**Ağa Oğuz Ahmed**)
- 4- Havadis
- 5- Amerika Türkiye Ticareti
- 6- Muhafızlıktaki Mevkufin Hakkında (**İstanbul Muhafızı Mirliva Seyyid**)

14 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:495

- 1- Hasbihale Karşı (**Mevlânzâde Rıfat**)
- 2- Sulh Etrafında
- 3- Yurdlar ve Kürdistan
Kürd Edebiyatı
Mimi Vazin -2-
Ahmed Hanı Hayatı Tercüme-i Hali (**Celaeddin Bedirhan**)
- 4- Amele Meselesi
- 5- Serbesti'nin Tefrikası -16-
Muhabbetin İki Tehlikesi (**Mütercim C.S. – Müellif Mişel Kürdey**)
- 6- Havadis
- 7- Harici Telgraflar

15 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:496

- 1- İktisadi Mağlubiyet
- 2- Sulh Etrafında
- 3- Kürdler ve Kürdistan
Kürdlerin Hassasiyeti (**Kamuran Bedirhan**)
Kürd Muhacirlerin Vaziyeti
- 4- Havadis
- 5- Erkan-ı İttihadın Muhakemesi
- 6- Harici Telgraflar

7- Serbestinin Tefrikası -17-

Muhabbetin İki Tehlikesi (**Mütercim C.S. Müellif Mişel Kürdey**)

20 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:497

1- Gayri Hukuku

2- Sulh Etrafında

3- Kürdler ve Kürdistan

Kürd Heyet-i Murahhasası Reisi Şerif Paşa'nın Sulh Kongresine Takdim Ettiği
Muhdiranın Suret-i Mütercemesidir.

4- Haddi Hümayun Sureti

Vezir Mudis[...] Ferid Paşa (Muhdar Vahdettin 19 Mayıs 1335)

Heyet-i Vükela

5- Havadis

6- Dünkü

Büyüklerle Muhakemesi

7- İşgal Beyannamesi

13 Mayıs 335 Yunan İşgaliye Kumandanı Miralay Zafiro Palas
Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi'nden

8- Harici Telgraflar

9- Serbesti'nin Tefrikası

Muhabbetin İki Tehlikesi (**Mütercim C.S. – Müellif Mişel Kürdey**)

21 Mayıs 1919 On Birinci Sene Numara:498

1- Yeni Kabine

2- Sulh Etrafında

3- Kürdler ve Kürdistan

Su-i Tefhime Lüzum Yok (**Kamuran Bedirhan**)

Kürd Heyet-i Murahhasası Reisi Şerif Paşa'nın Sulh Kongresine Takdim Ettiği
Muhdiranın Sureti Mütercemesi (Dünkü Nüşadan Mabad)

4- Huzur-u Hümayunda İstişara Heyeti

İşe-i Umumiyenin Alakadar Memurlarıyla Vesika Ekmeklerinin ve Ahz
Edeceklerin Nazar-ı Dikkatine

Suret-i Mukavele

5- Harici Telgraflar

6- Havadis

7- Serbestinin Tefrikası -19-

Muhabbetin İki Tehlikesi (Mütercim C.S. – Müellif Mişel Kürdey)

2.1.4. Serbesti Gazetesinin Basın Özgürlüğüne Verdiği Önem

Serbesti gazetesi yayın hayatına başladığı günlerde gazetenin çıkarılma amaçlarına halkın çıkarlarını koruma noktasında hiçbir tehditten sakınmadan yalnızca doğruyu yazacağını ifade etmişti. İşte bu ifadeden hareketle yapmış olduğumuz incelemelerde ve yazılan köşe yazılarının önemli bir kısmında gerek basın özgürlüğünün olması gerektiği noktasındaki yazılar, gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hatalarının kıyasıya eleştirildiği yazılar muharrirlerin baskı ve tehditle susturulmaya çalışılmasına sebep olmuştur. Bu bölümde gazetenin muhtelif nüshalarında yazarlar tarafından kaleme alınmış ve gazetenin bütününde ifade edilmiş olan ve basın özgürlüğüne ya da serbesti-i matbuatın olması gerektiğini ifade eden fikirleri ortaya koymaya çalıştık. Bunlardan ilki gazetenin 7. sayısında bulunan:

Derin bir hâb-ı gafletten payedar olan millet-i Osmaniye'nin dahil olduğu devre-i cedide-i mesudiyet de esbab-ı terakkisini istihzar edecek, otuz üç seneden beri vatanın bağrına açılan yaralara bir çare-i tedavi bulacak iş görücü bir kabineye ihtiyaç vardır. Mülk-ü milletin muhafaza-ı selameti emrinde bulunan kabineye takip edeceği meslek-i siyasette rehber olacak matbuata şiddetle ihtiyacı vardır.⁸⁵

Milletin hayatının hürriyet ve meşrutiyet ile iyi ve güzel olduğu gibi meşrutiyetin devamının da özgür bir matbuat rejimiyle olacağını ifade eden şu bölüm de gazetenin basın özgürlüğüne verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir.

Bir milletin hayatı hürriyet ve meşrutiyet ile kaim olduğu gibi, hürriyet ve meşrutiyetin devam ve bekası da serbesti-i matbuat ile daimdir. Buna binaendir ki en müstebit hükümetler, en müşeddid hükümdarlar ahaliyi, umum milleti nüfuzu altına almak için en evvel hürriyet-i matbuata musallat olurlar. Onları sansür denen bir zincir-i melânetle bağlamak isterler. Evvela kudret-i maliyelerine müracaat ederler. Büyük fedakârlıklarla vicdan erbabı matbuatı satın almaya çalışırlar.⁸⁶

28 Kanun-i Sani 1324 tarihli Halep Mebusu Ali Bey tarafından kaleme alınan şu yazı Serbesti gazetesinin basın hürriyeti konusuna verdiği önemi gösteren bir diğer örnektir. Ali Bey bu yazısında Serbesti gazetesine hür bir matbuatı muhafaza noktasında gösterdiği teşebbüslerden dolayı teşekkür etmekte, bu gayretle beraber matbuatın her

⁸⁵ Serbesti, sy. 7, 10 Teşrin-i Sani 1324.

⁸⁶ Serbesti, sy. 73, 16 Kânun-i Sani 1324.

zaman özgür kalacağını söylemektedir. Ayrıca hükümetin matbuatta yer alan eleştirileri ve eksiklikleri ilan etmelerine memnuniyetle yaklaşır bu uyarılara kulak vererek hatalarından dönmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ali Bey bu yazısında;

Hürriyet-i Matbuat

Hürriyet-i matbuatı muhafaza için Serbesti gazetesinin teşebbüsâtı mucib-i şükrandır. Nâmına layık bir vazifeyi deruhde ve ifâ ettikten şâyân-itebriktir. Devr-i sabıkın en çirkin istinatgâhı olan setr-i ma'ayıb usûlünün şu devr-i hürriyette tekrar ihya arzusuna teessüfler ederiz.

Hürriyeti-i matbuatı tahdit etmek arzu edenlere rağmen serbesti-i matbuat her zaman mahfuz kalacaktır. Kuvve-i icraiyenin, Heyet-i kanuniyenin, bütün efrad-ı milletin ifâl ve harekâtını tenkit edecektir.

Matbuat-ı memûrinin hükümetin noksanlarını, kusurlarını haber vermesinden niçin daima telaş olunur? O noksanların vaktiyle görülüp tashih olunması için matbuatın ihtaratı mucib-i teessür değil, müstelzemii teşekkür olmalıdır. Çünkü:

Çeşm-i insaf gibi kâmile mizan olmaz,

Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz.

Biz Osmanlılar bin müşkülât ile senelerce meşak-ü mezahim çekerek istihsal-ı hürriyet ettik. Hür olduk. Hürriyetimizi son derece muhafaza edeceğiz. Serbesti-i matbuat bizim hürriyetimizin temin-i tabiyesidir. Hür olarak düşünür ve efkârımızı dilediğimiz gibi neşretme hakkına malikiz. Nutuk ederiz, konferans veririz, miting yaparız, gazete ve kitap neşrederiz. Bizim bu hakk-ı meşrumuz hiçbir arızaya dâçar olamayacaktır.⁸⁷

Bu yazıda özetle hür bir matbuatın ülkenin gelişimini temin noktasında önemli bir görevi üstlendiğini söylemektedir.

Serbesti yazarlarından Hasan Fehmi 8 Mart 1325 tarihli köşe yazısında hükümetin yayınlamış olduğu Matbuat Nizamnamesine atıfta bulunup bu nizamnamenin basın hürriyetini ortadan kaldırmaya ya da basının sesini kısma çalıştığını, öyle ki ilerleyen zamanlarda bırakın basının susturulmaya çalışılmasını lisanlarla yapılan eleştirilerin ya da söylemlerin bile baskı altına alınabileceğini ifade etmiştir. Hasan Fehmi bu yazısında;

... geçen kabine matbuat nizamnamesi nâmı altında bir yadigâr ortaya koyup hürriyeti ebkem etmeye kalkıştı. Bu yeni kabinede hakk-ı içtimaiyeyi men ile bacağı kırma istiyor. Yarınki vükelada tefevvühat-ı lisaniye kanunnamesi tanzimine koyulursa o zaman artık kahraman Niyazi Bey'in bir ikinci inkılabın hatıratını yazmak için kalemini yontmaya başlamaktan başka yapılacak şey kalmaz.⁸⁸

Serbesti gazetesi sadece kendi sütunlarında yazdıklarıyla basın özgürlüğünü savunmak ve hükümeti eleştirmekle kalmayıp aynı zamanda halkı da bu faaliyetlere teşvik etmektedir. Gazetenin 140. sayısındaki davet, halkı sürece dahil etme noktasında gösterdiği gayretin bir örneğidir.

Miting

⁸⁷ Serbesti, sy. 85, 28 Kânun-i Sani 1324.

⁸⁸ Serbesti, sy. 124, 8 Mart 1325.

Elimizdeki hürriyet ve hâkimiyetimizi muhafaza için gerek makarr-ı hükümette, gerek umum vilayatta serbesti-i matbuata taraftar olan bi'l cümle hürriyetpervân-ı milletin fevc fevc mitingler teşkili ile kuvve-i teşriyenenin selameti ve efkâr-ı arâsını temin ve teyide çalışmasının derece-i vücubunu sınıf-ı muhtelif-i Osmaniyeden birçokları tavsiye ve ihtar etmiş olmakla 26 Mart Perşembe günü Sultan Ahmet'te saat altıda miting icra olunacağı ilan olunur.⁸⁹

Miting, matbuatın serbest bir dairede yapılmasını temin için planlanmış iken o dönemin canlı tanıklarından Kazım Karabekir ise olayı farklı bir boyutta ele almıştır. Böyle bir mitingin tehlikeli bir hale sebebiyet vereceğini beyan etmektedir. Öyle ki bu düzenlenecek mitingin meşruti idareyi devirmeye yönelik kanlı bir eyleme döneceğini de ifade etmiştir. Kazım Karabekir olayı gazetelerdeki yazılardan ve durumun gidişatından hareketle şu şekilde yazmış ve yorumlamıştır.

Serbesti-i Matbuat Mitingi başlığı altında Serbesti gazetesinin 26 Mart Perşembe günü için Sultan Ahmet Camii meydanında Serbesti-i Matbuat Mitingi diye tehlikeli bir toplanma tertip edileceği ifade ediliyor. 24 Mart'ta Mizan gazetesi de bu daveti hürriyet-i matbuat bir semere-i meşrutiyettir diye kabul ediyor ve okuyucularını da bu mitinge davet ediyor. Ertesi günkü nüshasında Mizan, Çerkes İttihat ve Teavün Kulübü'nün de Serbesti'nin tertip ettiği Matbuat Mitingi'ne iştirak etmeye karar verdiklerini ve üyelerinin kulübe gelmelerini ilan ediyor. Çerkes kulübü azaları da toplu olarak mitinge gidecekler demek. Mizancı Murat Bey'in adaylığını isteyen bu kulüptü.⁹⁰

Kazım Karabekir'in bakış açısıyla Matbuat Mitingi öncesindeki İstanbul'daki durum bundan ibaretti. Ancak bu faaliyetin iyi niyetler ile toplanmadığı kanaati de Kazım Karabekir'de mevcuttu.

26 Mart sabahı Serbesti ve Mizan gazeteleri birinci sayfalarına kalın yazı ile yalnız şunu yazdılar: Şehid-i hürriyet Hasan Fehmi Bey'in Ruhuna Fatiha, iç sayfalarında da çok ağır şeyler yazdılar. Mizan, "Hasan Fehmi Bey bugün serkarda bulunan hürriyet mücahitlerinin birkaçına değer bir mümtaz-ı hilkat ve millet idi" diye yazmıştı. Dün gece Galata Köprüsü'nde öldürülen Serbesti gazetesi Başmuharriri Hasan Fehmi'nin cenaze merasimi, miting için toplanacaklar için İttihat ve Terakki aleyhine daha gürültülü nümayişlere sebep oldu. Ayasofya'da namazı kılınarak Sultan Mahmut Türbesi'ne gömüldü. Matbuat Mitingi bir hafta sonraya yine perşembe gününe ertelendi. Fakat bu miting, yani matbuat miting perdesi altında meşrutiyet-i idareyi devirecek kanlı bir facia halini alacağına ben kendi hesabıma hiç şüphem kalmadı. Çünkü katil bulunamıyor ve muhalif gazeteler de bunu vesile ederek hükümete dehşetli hücum ediyorlardı. Katilin İttihat ve Terakki tarafından tertip olunduğu hakkında da şayialar bir düzeye genişletiliyordu. Mizan 27 Mart nüshasında, Artık kâfidir! Fazlasına milletin tahammülü kalmadı. Hükümet ya vazifesini bihakkın ifa etmeye müsaraat etmeli veyahut işi erbabına tevdi için bir dakika evvel davranmalıdır.⁹¹ diyordu.

Tarihte gerçekleşen birçok hadisenin neticesinde beklenilmeyen sonuçların oryata çıktığı zaman zaman görülmüştür. Ya da amaç ile netice farklı şekilde meydana

⁸⁹ Serbesti, sy. 140, 24 Mart 1325.

⁹⁰ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, (İstanbul: Emre Yayınları, 1993), 427.

⁹¹ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 428.

gelmiştir. Matbuat Mitingi de bunlardan birisidir aslında. Kazım Karabekir Serbesti gazetesinin öncülüğünü yaptığı bu mitingin milleti galeyana getirip farklı siyasi hareketlere yönlendirdiğini ifade etmektedir.

Basınla ortaya konan muhalif hareketin daha iyi anlaşılabilmesi için gazetede yazılar kaleme alan ve İttihat ve Terakki'nin eksikliklerini tespit ederek bunu dillendiren yazar kadrosu da çok önemlidir. Bu bölümde gazetenin belli başlı yazarlarının tanıtılması muhalefetin boyutunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.1.SERBESTİ GAZETESİNİN YAZAR KADROSU

Serbesti gazetesi farklı dönemlerde farklı ülkelerde yayın hayatına devam etmiş olmakla birlikte Mevlânzâde Rifat'ın sahip olduğu edebi ve siyasi düşünce çerçevesinde şekillenmiş bir yazar kadrosuna sahip olmuştur. Çıkış noktası İttihat ve Terakki'ye muhalif bir yapının ya da zihniyetin bir ürünü olmakla birlikte Milli Mücadele'den sonraki yayın hayatına edebi yazılarla devam etmiştir. İncelenen sayılarda gördüğümüz kadarıyla ismini bildiğimiz ve basın camiasının tanıdığı kişilerin dışında da birçok kişi tarafından gazeteye yazılar gönderilmiştir.

Gazete özellikle son dönemlerinde edebiyata ağırlık vermiştir. Serbesti gazetesinin yayın hayatına başlamasından sonra yazılarıyla gazeteye katkı sunan muharrir kadrosunun bazıları ise şunlardı: Hasan Fehmi başta olmak üzere Ali Muhtar, Ömer Lütfi, Kasım Tevfik, Habil Adem, Şerafeddin Mağmumi, Baha Tevfik, Yaşar Nezihe, Florinalı Nazım.⁹² Bunun yanında gazetenin farklı dönemlerinde Piremerd, Mahmud Asım Bey, Avanzade Mehmet Süleyman, Zeki Bey, Abdullah Cevdet, Mehmet Şerif Paşa gibi yazarların da katkıları olmuştur.

Şüphesiz bu yazarların içerisinde en fazla üzerinde durulması gereken kişi ilk basın şehidi olması sebebiyle de Hasan Fehmi'dir.

2.1.1.Hasan Fehmi

2.2.1.1. Hayatı ve Gazeteci Kimliği

---

⁹²Serbesti Gazetesi, <http://havadissergisi.org/matbuat-serbesti-gazetesi>. Erişim 14 Mart 2018.

Serbesti gazetesinin Başyazarı olan Hasan Fehmi, 1874 yılında doğmuştur. Aslen Arnavut olan Hasan Fehmi Bey, maddi sorunları olmayan oldukça zengin bir ailenin çocuğuydu. Ailesi Teselya Yenişehir'dendir. O dönemde Osmanlı Devleti savaşlarda ağır mağlubiyetler almaktaydı. 93 Harbi'nin ardından toplanan Berlin Konferansı'ndan sonra Osmanlı'ya çok ağır şartlar kabul ettirilmiş ve Teselya'da Yunanistan'a bırakılmıştır. Rumeli'den ve Kafkaslar'dan yüz binlerce insan ve özellikle Türk olan Osmanlı vatandaşı Anadolu'ya göç etmekteydi. İşte Hasan Fehmi Bey'in ailesi de 1882 yılında Yunanistan'ın Larissa şehrinden İstanbul'a göç etmek zorunda kalan ailelerdendir. Hasan Fehmi Bey'in babası Fehmi Bey İstanbul'a gelişinin peşinden, kısa bir süre sonra vefaat etmiştir. Bunun üzerine oğlu ile yakından ilgilenen annesi Hasan Fehmi 'yi Mekteb-i Sultani'ye kaydettirmiştir.⁹³

Mekteb-i Sultani'de eğitim gördüğü yıllarda Tefvik Fikret ile de tanışma fırsatı bulan Hasan Fehmi, burada Türkçe ve edebiyat dersleri veren hocasının fikirlerinden de etkilenmiştir.⁹⁴

Hasan Fehmi Mekteb-i Sultani'yi bitirdikten sonra bazı arkadaşları gibi Harbiye'ye gitmemiş ve Mekteb-i Mülkiye'ye kayıt olmuştur. Çevresi tarafından oldukça sevilen ve aydın bir kişi olarak görülen Hasan Fehmi, İstanbul'da almış olduğu mülkiye eğitimi ve sonrasında II. Abdülhamid'e karşı çıktığı için önce Avrupa'ya gitmiştir. Buradan sonra da Mısır'a geçmiştir. Mısır'da çıkardığı Emel adındaki gazetesi ile Hasan Fehmi basın hayatındaki ilk önemli adımını atmıştır. Mısır'daki kısa süreli basın hayatının ardından Paris'e gitmiştir. Burada Jön Türkler ile tanışma fırsatı bulmuştur. Cemiyet içerisinde liberal fikirleri ile bilinen Prens Sabahaddin ile burada tanışmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basın organları arasında sayılan Meşveret gazetesinde yazıları çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Hasan Fehmi Bey İstanbul'a dönmüş ve diğer muhaliflerin yaptığı gibi hürriyet sevinci ile siyasi gündeme dahil olmuştur.⁹⁵

Başlangıçta Hasan Fehmi'nin amacı İttihat ve Terakki ile birlikte siyasetin içerisinde yer almak olmuştur. İttihat ve Terakki'nin basın organları arasında yer alan Meşveret gazetesinde yazılar yazıyor olması bunun bir göstergesidir aslında. Ancak

---

⁹³ Hasan Fehmi Demir, "II. Meşrutiyet Döneminde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018), 84.

⁹⁴ Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, 16.

⁹⁵ Demir, "II. Meşrutiyet Döneminde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu", 74-75.

İstanbul'a dönüşünden sonra İttihat Terakki tarafından dışlanmış ve muhalefet saflarına itilmiştir.

Hasan Fehmi Bey'in İttihat ve Terakki'den dışlanmasının temel sebebi ise: Fransa'da bulunduğu sırada demokrasi ile ilgili birçok soruna tanık olmuş ve bunlardan önemli dersler çıkarmış olmasıdır. Hasan Fehmi'nin amacı Fransız demokrasisini olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne almak yerine, demokrasi kurallarını memleket koşullarına uydurabilmek amacıyla yeni bir ortam inşa etmektir. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti bu konuda aynı görüşlere sahip değildi.⁹⁶

İşte bu durum Hasan Fehmi'nin Mevlânzâde Rıfat'ın yazı işleri müdürü olduğu ve yönetime muhalif bir duruş sergileyen Hukuk-u Umumiye Gazetesi'nin sütunlarında kendini bulmuştur. Bu gazetede şiddetli bir muhalefet sergilemiştir. Hasan Fehmi bu gazeteden sonra Mevlânzâde Rıfat'ın sahibi ve müdürü olduğu Serbesti gazetesinde de yazılar yazmaya başlamıştır.

Serbesti'de dozu iyi ayarlanamamış şiddetli bir muhalefet sergileyen Hasan Fehmi'nin yazıları Enver Ziya Karal, Francis Mc Cullagh ve Şevket Süreyya Aydemir tarafından farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır.

Enver Ziya Karal'a göre Hasan Fehmi'nin ve gazetenin amacı; Padişah'tan ve İttihatçıların düşmanlarından destek almaktır. Hasan Fehmi Bey, İttihatçılara karşı sert yazılar yazmakla da yetinmeyerek, İkdâm Gazetesi yazarlarından ve Ahrar Partisi üyelerinden Ali Kemal ile birlikte İttihatçılar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine konferanslar vererek onlara hakaretler savurmakta idi.⁹⁷ Francis Mc Cullagh'a göre ise aynı şekilde sert saldırıların tekrarına değiniyor ve bu sebeple bir çok düşman da edindiğini ifade ediyor. Bu gazeteye Ahmet Rıza'ya pek amansız saldırılarda bulunduğu içindir ki, bir muhalefet gazetesi gözüyle bakılmıştır.⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir'e göre Hasan Fehmi Bey, ciddi bir insan, değerli bir gazetecidir. Muhalefette belki aşırıya gitmiştir ancak, nihayetinde bu bir basın mücadelesiydi ve basın özgürdü. Ayrıca Hasan Fehmi Bey'in yazıları, Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesinde yazılan ölçüsüz, değersiz, demagojik tahrirler gibi sevimsiz değildir.⁹⁹

---

⁹⁶ Demir, "II. Meşrutiyet Döneminde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu", 75.

⁹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara, TTK Yayınları, 1999), 83.

⁹⁸ Francis Mc Cullagh, *Abdülhamid'in Düşüşü*, (Çev: Nihal Önel), (İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1990), 71.

⁹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1908-1914)*, II, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976), 132.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Hasan Fehmi hükümete karşı olan muhalefetini, farklı coğrafyalarda edinmiş olduğu politik tecrübelerin ve yazın hayatının da etkisiyle cesurca ama bir o kadar da acımasızca yapıyordu. Bütün bu yazılar İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yakinen takip ediliyordu.

2.2.1.2. Hasan Fehmi 'nin Öldürülmesi ve Ölümünün Basın ve Halk Üzerindeki Tesirleri

1908 seçimlerinin ardından Ankara Mebusu olarak meclise giren ve Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin son dönemine kadar Ankara mebusu olarak görev yapan Mahir Said Bey, Hasan Fehmi ile arasında geçen bir konuşmayı hatıratında ifade etmiştir. Hasan Fehmi hem samimi hem de ikaz edici bir tavırla Mahir Said Bey'e şöyle demiştir:

Onu bitirdik (İttihat ve Terakki'yi kastederek) demişti; o Heyet-i müstebide bundan böyle iras-ı mazarrat edemez. Bakalım siz ne yapacaksınız? Eğer sizde aynı yola sapar, şu memleketin yaralarına siz de merhem olmazsanız, uğrayacağınız akıbet işte budur. Karşınızda gene bizi bulursunuz. Hem vallahi sizin hakkınızdan da geliriz.¹⁰⁰

Hasan Fehmi ile Mahir Said arasında geçen bu konuşma ölümünden kısa bir zaman önce İttihat ve Terakki'nin ne kadar zor bir durumda bırakıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu zor durum karşısında İttihat ve Terakki'nin yapabileceği tek şey ya bahs edilen hususlarda kendini düzeltmek ya da amansızca kendisini eleştiren bu gazeteciyi ortadan kaldırmak. Bu seçeneklerden ikinci tercih edilmiş ve Hasan Fehmi gibi nice gazetecilerin ve siyasilerin ölümüne neden olacak fitili ateşlemişlerdir. Her ne kadar olayın siyasi bir cinayet olarak gerçekleştirildiği anlaşılmasa da ve failer de bulunamamış olsa bile.

Esasında hem Hasan Fehmi hem de Mevlânzâde Rıfat gazetelerinde yayınlamış oldukları yazılarıyla iktidarı kıyasıya eleştirdiklerinden dolayı zaman zaman tehdit mektupları da almışlardır.

Hasan Fehmi İttihat ve Terakki'ye yakın organlarca almış olduğu tehdit mektuplarından öldürüleceğini anlamıştı. Bu durumu yakın arkadaşlarına anlatırken ölümden korkmadığını da söylemişti.¹⁰¹

---

¹⁰⁰ Mahir Sait Pekmen, *31 Mart Hatıraları: İsyân Günlerinde Bir Muhâlif*, Haz: Hasan Babacan- Servet Aşar, (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 58.

¹⁰¹ Topuz, *Özgürlüğe Kurşun*, 13.

İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde faaliyetleri nedeniyle Mevlânzâde Rıfat da ölümle tehdit edilenler arasındaydı. Hatta İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki merkezinden Sultan Abdülhamid'e çekilen bir telgrafta, çok yakında Prens Sabahaddin, Mevlânzâde Rıfat, Ali Kemal, Mizancı Murad, Derviş Vahdetî gibilerden İttihat ve Terakki tarafından hesap sorulacağı ve İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmenin cezasını çekecekleri ve bunların İstanbul dışına kaçmamaları için tedbir alınması yolunda uyarıda bulunulduğu belirtilmiştir.¹⁰²

Cinayet meydana gelmeden evvel Hasan Fehmi'nin yanında bulunan Şakir Bey daha önce Hicaz Vilayetinde kaymakamlık yapmış bir zattır. Hicaz Valiliği'ne atanan Ferik Hadi Paşa'ya giderek, ondan Hicaz vilayeti sınırları içerisinde bir kaymakamlık talep etmek istediğini Hasan Fehmi Bey'e anlatmış ve kendisinin de tanınmış bir gazeteci olması sebebiyle, beraberce Ferik Hadi Paşa'ya gitmeyi teklif etmiştir. Hasan Fehmi Bey, Şakir Bey'e, Hadi Paşa ile çok samimi olmadığını; fakat Ergiri Mebusu olan Müfit Bey'in Hadi Paşa'yı çok iyi tanıdığını söyleyerek bu işi Müfit Bey'e iletip ondan sonra kendisiyle beraber Hadi Paşa'ya gitmenin doğru olacağını söyler. Bu görüşmeden sonra olay günü buluşmak üzere anlaşılırlar.¹⁰³

Olayın meydana geldiği gece Şakir Bey, ezani saate göre 12 civarında Serbesti gazetesi idare binasına gelmiştir. Hasan Fehmi Bey de Şakir Bey'le beraber Hadi Paşa'ya gideceklerini gazete sahibi Mevlânzâde Rıfat Bey'e söyleyerek durumdan haberdar etmişlerdir. Rıfat Bey de Hasan Fehmi Bey'e, "Eğer geç kalırsanız Beyoğlu'nda bir otelde yatınız" diyerek, Hasan Fehmi Bey'e bir miktar da para vermiştir. Hasan Fehmi Bey ve yanındaki arkadaşı Şakir Bey, saat 1.30 sıralarında gazeteden çıkmışlar, Karaköy Köprüsünden Galata'ya geçerek tramvaya binmek suretiyle Tepebaşı'na gitmişlerdir. Hadi Paşa, Tepebaşı'nda bir otelde kaldığı için Hasan Fehmi ve Şakir Bey Hadi Paşa'nın bulunduğu semtte tramvaydan inmişlerdir. Hasan Fehmi Bey ve arkadaşı otele geldiklerinde görevliden "Hadi Paşa'nın rahatsız olduğunu ve aşağı inemeyeceğini, Müfit Bey'in ise yattığını" öğrenmeleri üzerine; ertesi sabah erken bir saatte otele tekrar gelmek üzere oradan ayrılmışlardır. Daha sonra Tokatlıyan Gazinosuna giderek birer çay içmeyi istemişlerdir. Ancak ayakkabılarının kirli olması nedeniyle Galatasaray Lisesi'nin yanında bulunan bir ayakkabı boyacısına ayakkabılarını boyattıkları sırada Hasan Fehmi Bey Ahrar Fırkası Genel Sekreteri

¹⁰² Osman Selim Kocahanoğlu, "Derviş Vahdetî II", Tarih ve Toplum, Ekim, 202 (2000): 229.

¹⁰³ Siddık Yıldız, "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı" (Master Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), 45.

Nusreddin Ferruh Bey ve meşhur şair Celal Sair Bey ile ayaküstü konuşmuştur. Daha sonra Tokatlıyan Gazinosunda çay içen iki arkadaş Hasan Fehmi Bey'in arkadaşı Kâmil Bey'le Britanya Otelinde biraz oturduktan sonra Kâmil Bey'de yanlarında olduğu halde Beyoğlu'nda bulunan tünele doğru yürümüşlerdir.¹⁰⁴

Hasan Fehmi ve Şakir Bey beraber Galata Köprüsüne yürüdükleri sırada Hasan Fehmi, Şakir Bey'e; oldukça samimi bir ifade ile Serbesti gazetesini daha güzel bir yere getireceklerini söylerken bir yandan da köprü ücretini verip köprü üzerinde yürümeye devam etmişlerdir. Köprünün büyük ayaklarının bulunduğu yere geldikleri sırada, Şakir Bey'in sağ tarafında Hasan Fehmi olduğu halde, bir anda sol taraftan silah sesleri işitilmiş ve Şakir Bey, silahın sesiyle birden bire sendelemiş ve arkasına baktığı zaman siyah kaput giymiş, yakasında kırmızı bir işaret bulunan, az kara bıyıklı bir şahsın silah atmakta olduğunu ve aynı zamanda "Al sana Mevlan! Al sana Mevlan!" diye bağırıldığını duymuş, suikastçının düğmelerinin parlamasından bu kişinin bir zabıt olmasının mümkün olduğunu da daha sonra ifade etmiştir.¹⁰⁵

Bu olayı Refii Cevad Ulunay ise şu şekilde anlatmaktadır.

6 Nisan 1909 tarihinde Serbestî Gazetesi yazarlarından Hasan Fehmi Bey, arkadaşlarından mülkiye kaymakamı Ertuğrul Şakir Bey'le beraber, tanıdıkları mebuslardan Müfid Bey'i ziyaret etmeyi kararlaştırmışlardı. İki arkadaş beraberce Beyoğlu'na gitmişlerdi. Müfid Bey'in evinde geç vakte kadar kaldıktan sonra İstanbul tarafına dönmek üzere köprüden geçiyorlardı. Birdenbire bir tabanca sesi duyuldu. Her iki arkadaş ne olduğunu anlayamadılar. Kurşunlardan biri Hasan Fehmi Bey'in ensesinden girip alından çıktı. Derhal kanlar içinde yere serildi. Bir ses işitildi: Al sana da Mevlânzâde! Sözüden sonra bir kurşun da Şakir Bey'in sol böğrüne saplandı. Şakir Bey sakallı ve gözlüklü olduğu için, onu gazetenin sahibi Mevlânzâde Rıfat Bey'e benzeterek öldürmek istemişlerdi.¹⁰⁶

Olayın gerçekleşmesinin hemen arkasından özellikle öğrencilerin hareketlenmesine sebep olan olay ise Ali Kemal Bey'in açıklamaları olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhaliflerinden İkdâm Gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey, Mekteb-i Mülkiye'de, siyasi tarih dersleri veriyordu. O gün derse oldukça gecikmiş, öğrenciler de hocalarının geç kalmasından dolayı endişelenmişlerdi.

Olayın bundan sonraki kısmını dönemin canlı tanıklarından olan ve bizzat orada bulunan Hasan Amca hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır.

O gün her gün olduğu gibi okula koştum. Ali Kemal; derse bir çeyrek gecikmeyle gelebildi. Sert ve diri adımlarla kürsüye doğru ilerledi, ağır ağır çıktı. Bir süre kendisini soluklandırdı. Yan dış cebinden çektiği Beyaz tertemiz mendille terli yüzünü, başını sildi. Dershanede bir ölüm sessizliği. O, dikkat ve endişeyle

¹⁰⁴ Yıldız, "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", 46.

¹⁰⁵ Sabah, "Mecruh Şakir Bey'in İfadesi", Nu: 7017, 8 Nisan 1909.

¹⁰⁶ Refii Cevad Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*, (İstanbul: Bolayır Yayınevi, 1973), 239.

kendisine çevrilmiş bakışların farkında değilmiş gibi ağır ağır hareket ediyordu. Mendili cebine yerleştirdi, bitkin ve bezgin bir halde ağzını açtı:

Maalesef... Dedi evet maalesef bu gün ders veremeyeceğim.

Bu gün ders veremeyeceğim; çünkü çok müteessirim, son derece mustarip bir haldeydi... Serbesti başmuharriri, arkadaşım Hasan Fehmi'nin şehadetinin beni düşürdüğü derin teessür, bu gün vazife yapmama imkân bırakmadı.

O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine en basit en başta gelen hukuk-ı beşere atılmış bir kurşundur.

Nutkun etkisiyle dershanedeki sessizlik bozulmuş ve öğrenciler arasında öfkeli bağrıışmalar olmaya başlamıştı.¹⁰⁷

Hocanın bu nutkundan etkilenen talebeler bağırıp çağırırken Ali Kemal Bey ise sınıftan çoktan çıkmıştı. Darülfünun talebeleri okulun bahçesine çıkıp, hükümet aleyhtarı sloganlar atmaya başladılar. Öğrenciler, kargaşa içerisinde ve sloganlar atarak Bâbiâli binasına yürüdüler. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, öğrencilerin isteği üzerine dışarı çıkarak öğrencilere telkinde bulunup onları sakinleştirmek için “Katiller bulunacaktır” diyerek genç talebelerin isteğine müspet cevaplar verdi. Buradan ayrılan kalabalık daha sonra Meclis-i Mebusan’a gidip, Meclis Başkanı Ahmed Rıza’dan katillerin bulunmasını istedi. Ahmed Rıza Bey’le öğrenciler arasında katil ya da katillerin bulunup bulunmamasında meclisin etkisinin olup olamayacağı konusunda bir tartışma yaşandı. Bu sırada kalabalığın etrafını güvenlik güçlerinin çevirmeye başlaması üzerine öğrenciler dağıldı.¹⁰⁸

Öğrencilerin galeyana gelmesi ve Bâbiâli’ye yürümesi olayının sorumlularıyla ilgili Kazım Karabekir dönemin panoramasını gazete yazılarından şöyle tarif etmiştir.

Bazı 29 Mart gazetelerinden¹⁰⁹: Mekteb-i Mülkiye talebesi, hürriyet şehidi Hasan Fehmi Bey’in öldürülmüş olmasından dolayı galeyana gelmiş ve gerekli olan adaletin icrasını sadrazamdan istemişlerdi. Bu müracaat Yeni Gazete, İkdam, Serbesti ve Mizan gazeteleri vasıtasıyla da yapılmıştı. Böyle bir galeyana teşvik eden iki öğretmen ise istifa etmişti. Bu istifaların akabinde ise mülkiyede derslere devam edilemiyordu. Talebeyi teşvik eden hocalarda Ali Kemal Bey’in ismi ortaya çıkınca istifasını sunmuş ve öğrencilerde biz hocamızı isteriz diye derslere devam etmemekte direniyorlar imiş.¹¹⁰

¹⁰⁷ Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918*, (İstanbul: Arba yayınları, 1989), 118.

¹⁰⁸ Erhan Afyoncu, vd., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyenlar ve Darbeler* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010), 221.

¹⁰⁹ Kazım Karabekir bu tarihini Rumi takvime göre vermiştir. Miladi takvime göre 11 Nisan 1909 tarihine tekabül etmektedir. Yani Hasan Fehmi cinayetinden yaklaşık 4 gün sonrasındır.

¹¹⁰ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 431.

Hasan Fehmi'nin ölümü başmuharriri olduğu Serbesti gazetesinin 132. sayısında ise şöyle karşılık bulmuştur.

Ey Mücahid-i Zışan-ı Hürriyet... Biz senin tabutunda bir ölü değil gayretin, hamiyetin, milliyetin, insaniyetin misal-ı misahhasını naklediyoruz. Seni öldüren o kanlı el senin münezzeh fikrini, o mukaddes ruhunu tercim ediyordu. Vatan, bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır. İstibdad bir merkezden kalktı. Merakiz-ı müteaddideye geçti. Bu, vatan için müthiş bir felakettir. Ey tercüman-ı ifade-i millet olan matbuat çalışınız, vatani pençe-i istibdadın kuvve-i muhribesinden kurtarınız.¹¹¹

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin büyük bir kargaşaya dönüşmek suretiyle yayılmasında gazetelerin etkisi şüphesiz büyüktür. Hasan Fehmi Bey'in ölümü üzerine Mevlânzâde Rıfat bazı tirajı yüksek gazetelere haber gönderip o günkü gazetelerin ilk sayfasının üzerlerine Serbestî gibi Hasan Bey'in Ruhuna Fatiha manşetiyle çıkmasını rica etmiştir. Mizan ve Osmanlı gazetesi bu manşetlerle çıkarken Serbestî gazetesi ise bu şekilde çıkmamıştır. Mevlânzâde Rıfat'ın başka gazete sahiplerinden böyle bir manşeti isteyip kendisinin bunu yapmaması Mizancı Murad Bey'in moralini bozmuştur.¹¹²

İttihat ve Terakki Cemiyeti Tanin gazetesine Hasan Fehmi Bey'in katli ile ilgili bir telgraf göndermişlerdir.¹¹³ Telgrafta; uzun zamandan beri İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden gazetelerin Hasan Fehmi cinayetinin cemiyet tarafından gerçekleştirildiğine dair yapılan isnatların gerçeği yansıtmadığı ve bunun bir iftira olduğunu ifade etmişlerdir¹¹⁴ Aynı tarihli gazetede Hüseyin Cahit Fırsattan İstifâde yazısını Hasan Fehmi cinayetine ayırmıştır.¹¹⁵

İkdam¹¹⁶ gazetesi de Hasan Fehmi Bey'i öven ve cinayetini kınayan yazılar kaleme almıştır.¹¹⁷ Hasan Fehmi cinayeti içinse: Hasan Fehmi Bey'in Cesed bî Rûhu Karşısında¹¹⁸ adlı yazısını kaleme almıştır. Ayrıca Hasan Fehmi'nin cenaze merasimi hakkında Ali Kemal'in Bir İhtifâl-ı Mübeccel¹¹⁹ başmakalesini yayınlamıştır.

¹¹¹ Serbesti, 8 Nisan 1909, No. 132.

¹¹² Mizancı Murad, *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları*, Haz. Celile Eren Argıt, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997), 312.

¹¹³ Murat Haniççe, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası" *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, sy.1 (2018), 20 Erişim 22 Mart 2019 <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/35859>.

¹¹⁴ Telgrafın Transkripsiyonu için Bk. Murat Haniççe, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", 20.

¹¹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "Fırsattan İstifâde", *Tanin*, 9 Nisan 1909 (27 Mart 1325), No. 248, Sene: 1.

¹¹⁶ Ali Kemal, "İlk Kurban", *İkdam*, 8 Nisan 1909 (26 Mart 1325), No. 5341.

¹¹⁷ Haniççe, Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", 20.

¹¹⁸ "Hasan Fehmi Bey'in Cesed bî Rûhu Karşısında", *İkdam*, 8 Nisan 1909 (26 Mart 1325), No. 5341.

¹¹⁹ Ali Kemal, "Bir İhtifâl-ı Mübeccel", *İkdam*, 9 Nisan 1909 (27 Mart 1325), No. 5342.

İkdam'ın Hasan Fehmi Cinayeti karşısındaki duyarlılığına karşın Volkan Gazetesi daha sert bir tutum içerisine girmiştir.¹²⁰ Vahdeti bu makalede¹²¹ Osmanlı tebasına memlekette bir baskı rejiminin olduğunu ve bu rejime boyun eğilirse kansız bir millet olunacağı gibi haysiyetinin de kalmayacağını söylemektedir.¹²²

O dönemin gazetecilerinden olan Ahmet Emin Yalman ise olayı şöyle anlatmaktadır. Hukuk-u Umumiye gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey köprü üzerinde vurulunca ve katillerin hiçbir izi bulunamayınca, halk arasında adeta kıyamet kopmuştur. Çünkü Hasan Fehmi Bey'in Mısır'daki Jön Türk'ler arasında meziyetleriyle tanınmış, sevilen bir adam olması ve havanın da çok gergin bulunması, ortalığı allak bullak etmiştir. Bu olumsuz tablo tamamen İttihad ve Terakki'nin ve hükümetin aleyhine dönmüştür. Hasan Fehmi'nin cenazesinde yüz bin kişi bulunmuş, gürültülü gösteriler yapılmıştır. Dönemin muhalif şairlerinden Celal Sahir, günün diğer aydınları gibi suikast karşısında heyecana gelmiştir. Yazdığı bir şiirde şu sözler vardır:

“Hak için haykıranlardan birisi öldü, kurşunla susturuldu sesi...

Ey garip anne, ey zavallı vatan, sen bu alçak çocuklarından utan...”¹²³

26 Mart tarihli Serbesti gazetesi: Şehid-i hürriyet Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha diye bir sayı çıkarmıştır.

Mizan gazetesi ise Hasan Fehmi Bey bugün serkarda bulunan hürriyet mücahitlerinin birkaçına değer bir mümtaz-ı hilkat ve millet idi diye yazdıktan sonra cinayetin yerini gösteren köprünün bir krokisini basarak başmakalesinde, Özür yoktur, vazifenin ifası lazımdır diye katilin kaçmak ihtimali olmadığını uzun boylu ispata çalışıyor. Meydana gelen bu basın cinayeti köprü üzerinde ve nöbetçiler ile karakol arasında meydana geliyor. Dört el silah sesi işitiliyor ve akabinde bir kişi polis yok mu diye feryat ediyor ama gelen polis bu zatı katil zan ederek karakola götürüyor. Kişinin masumum açıklamalarına da kulak verilmiyor. Görevliler ya görevini yapacak kadar iradeye sahip değiller ya da böyle bir iktidara sahip değiller. Halbuki polis caniyi yakalamaya muktedir idi ama iyi niyetli davranmadı. İstanbul halkı heyecanla ve beklenti ile bu olayın açığa çıkmasını beklemektedir. Gale yana gelmiş olan halkın

¹²⁰ Haniççe, Ak, “İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası”, 20.

¹²¹ Bk. Makalenin transkripsiyonu için, Haniççe, Ak, “İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası”, 20.

¹²² Vahdeti, “Teskin-i Helecan Emr-i Muhal”, *Volkan*, 12 Nisan 1909 (30 Mart 1325), No. 102, Sene: 1.

¹²³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 1 (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Aş.1997), 107-108.

bekletilmesi çok iyi olmaz. Böyle bir durumda hükümet yalnız Millet Meclisi önünde mesul olmayıp millet önünde dahi doğrudan doğruya mesuldür.¹²⁴

26 Mart 1324 tarihinde İkdam gazetesi ise olayla ilgili olarak şunu yazdı:

Adliye Nezaret-i Celicesine

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Mebus Rahmi ve Doktor Nâzım Beylerin Selanik'te Ali Kemal'i öldürmeli diye teklif ettikleri halde çoğunluğa kabul ettiremediklerini vaktiyle sözüne güvenilir bir zat söylemişti. Bu sabah ahîren Selanik'ten gelerek Beyoğlu zabıtasına memur edilen bir Miralayın "İsmail Kemal, Mevlânzâde Rıfat ve Ali Kemal Bey'leri öldürmeye cemiyetçe karar verildi" dediğini biri geldi ve haber verdi. Mebusan'dan bir zata diğer bir Miralayın aynı mealde düşünceleri paylaştığını şimdi söylediler. Mertebe-i vusukunu bilmediğim ve fakat dün geceki vak'a-ı cinaiye münasebetiyle şayan-ı ehemmiyet gördüğüm bu ihbaratı arz eyler ve muhbirlerin istinamını talep ederim.¹²⁵

Ali Kemal

Böyle ciddi bir ithamla karşı karşıya kalan Selanik Mebusu Rahmi ve Doktor Nâzım hemen akabinde Mizan gazetesinde bir tekzip yayınlatıp bu ithamı şiddetle reddetmişlerdir.

Bu tekzipte Doktor Nâzım ve Selanik Mebusu Rahmi, Ali Kemal'in kaleme aldığı iddianın bir iftira olduğunu, bu iftiraya karşılık gerekli kanuni hakların kullanılarak savcılığa başvurunun yapıldığını ifade etmişlerdir.¹²⁶

Basında bu haberler yer alırken cinayetin sebebi ve faileri hakkında Mebusan Meclisi'ne gensoru önergesi verildi. Öldürülen Hasan Fehmi Bey'in Arnavut olması, Ergiri mebusu Müfit Bey'e "Arnavutluk adına yerinmelerini bildirmeye" neden oldu. Zohrap Efendi, Hasan Fehmi Bey'in kalem çatışmasından ötürü öldürülmüş olduğu savundu. Büyük bir tartışma içinde Meclis, gensoru önergesini uygun görerek kabul etti.¹²⁷

Hasan Fehmi Bey'in İttihat ve Terakki'ye karşı olan şiddetli muhalefeti halk içinde kendisini seven dostlarının olmasını sağladığı gibi meclis içinde de muhalif cephede bulunan birçok vekilin de taraftar olmasını sağlamıştı. Sevilen bir kişiliğe sahip olan Hasan Fehmi'nin katli bu yüzden siyasi bir kargaşaya da sebep olmuştur. Meclis içerisindeki gensoru önergesinin verilmesi de bunun bir göstergesidir.

2.2.1.3.Meclis Tutanaklarında Hasan Fehmi Cinayeti

¹²⁴ Mizan, 28 Mart 1324.

¹²⁵ İkdam, 26 Mart 1324.

¹²⁶ Mizan, 27 Mart 1324.

¹²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), 107.

Sualler ve izahlar kısmında Dersaadet Mebusu Zohrap Efendi ve rüfekasının; Serbesti gazetesi Başmuharriri (başyazarı) Hasan Fehmi Efendi'nin katli ve kaatilin yakalanamaması esbabının (sebebinin) Dâhiliye Nezaretinden istizahına (gensoru) dair takriri (önerge). Meclise sunulan bu önerge ile Hasan Fehmi Bey'in katillerinin yakalanmamasının sebepleri Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuş ve bu konu ile alakalı izahat istenmiştir. İzah istenen hususta;

İstanbul Mebusu Zohrap Efendi ve rüfekasının; Serbesti gazetesi Başmuharriri Hasan Fehmi Efendi'nin katli ve kaatilin yakalanamaması esbabının Dâhiliye Nezareti'nden istizahına dair takriri.

Takririn bundan sonraki kısmında yüce başkanlık makamına hitabıyla meclise sunulmuş ve şu izahat yapılmıştır.

Riyaseti Celileye

Dün gece Serbesti gazetesinin başmuharriri olup, ömrünün kısm-ı küllisini vatan uğrunda menfalarda imran eden Hasan Fehmi Efendi'nin köprü üzerinde katli ve refiki Şakir Bey'in ayrıca cerh edildiğini ve katilin derdest olunamadığını bu sabah gazeteler yazıyor. Bugünkü tahkikatımızdan anlaşıldığı veçhile, katilin tutulmaması, silâh sadaları üzerine mahalli vakaya gelen polisin katili tutacak yerde, mecruh Şakir Bey'i derdest ve karakolhaneye izam etmesinden neşet etmiştir. Serbesti gazetesinin yevmi neşrinden beri takip eylediği mesleki siyasî ile şu katli feci arasında bir münasebet olduğunu aksi sabit oluncaya kadar kabul etmek zaruridir. Mücadele-i siyasiyeden dolayı adam öldürmek kadar şanı Meşrutiyeti muhil ve cihanı medeniyette mevki ve haysiyeti milliyemizi sekte edecek bir hareket olamaz. Dün gece atılan kurşunlar Serbesti gazetesinin Başmuharririne atılmadı, bütün matbuata, bütün hürriyet-i fikrîye ve vicdaniyeye, bütün Osmanlı milletine atıldı. Bugün İstanbul'da asayişî cidden muhafazaya kâfi bir hükümet bulunmadığı, katilin derdest edilememesiyle büsbütün zahir oldu. Herkes tabancasını koynunda taşımalı mıdır? Fikren yekdiğeriyle muarız bulunan Osmanlıların mübâreze-i fikriyeyi terk ile gece vakti hırsız gibi birbirinin yolunu bekleyip yekdiğerini katletmek düsturunu kabul edecek miyiz? Bütün mebuslarımızın bu vahim nazariyeyi redde müsâraat ve bizimle ittihad edeceklerini kaviyyen memul ederiz. İki taraf da asker ve zabıt ve ortasında bahriye nöbetçileri bulunan Galata Köprüsünün üzerinde ika edilmiş bu cinayetin faili, nasıl olup da derdest edemediğinin ve bu ihafe rejimine karşı ne gibi tedabir ittihaz edeceğinin Dâhiliye Nezareti'nden istizahını talep ederiz.¹²⁸

25 Mart 1325

Kozan Mebusu, Dersaadet Mebusu Hamparsum Boyacıyan Zohrap, Ergiri Mebusu, Sinop Mebusu Müfit, Dr. Rıza Nur, Cidde Mebusu, Amasya Mebusu Kasım Zeynel İsmail Hakkı, İstanbul Mebusu Kozmidi Beyler tarafından bu takrir meclise sunulmuştur.

Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendi sualin izah olunması noktasında fikir beyan etmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti Bursa milletvekili olan Ömer Fevzi Efendi takririn

¹²⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mart 1325, Devre I, C., 2 İctima Senesi I.

ayriyeten ele alınmayıp meclis konuşmalarına dahil olmasını ve zaten sunulan takririn de siyasi bir muhalefetten kaynaklandığını ifade ederek ayrıca izahata gerek olmadığını ifade etmişler ve fikirlerinin kabulünü istemişlerdir. Zohrap ve Kozmidi Efendiler (İstanbul) ise bu teklifin reddedilmesini isteyerek kabul etmemişlerdir.

Ömer Fevzi Efendî ise olayı basit bir cinayet olarak nitelendirmişdir. Bunun yanında katilin bulunması ve suistimali olanların da tespitini istemiştir.

Ergiri Mebusu Müfit Bey ise olayı etnik bir niteliğe büründürmüş ve Hasan Fehmi Bey'in Arnavut olduğunu ifade ederek katilin meydana çıkarılması gerektiğini söylemiştir.

Meclis Başkanı bu açıklamaya müdahale etmiş ve meclis içerisinde böyle bir ayrımın olmayacağını beyan etmişlerdir.

Bağdat mebusu İsmail Hakkı Bey'de bu açıklamayı reddetmiştir.

İstanbul mebusu Kozmidi Efendi burada söz alarak mebusların yapmış olduğu açıklamalardan hareketle vermiş oldukları takririn meclis tarafından kabul edildiğini ve Nazır Paşa hazretlerinin bununla ilgili derhal izahat yapması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Meclis başkanı istizaha daha karar verilmedi efendim diyerek oldubittiye karşı gelmiştir.

Söz alan Zohrap Efendi;

Vahşeti temeddünden ayıran kalem, lisanen mübarezenin yerine silahan mübareze ve muhalefeti koymaktır. Meşrutiyeti istibdattan ayıran, yine aynı hâldir. Biz bugün hem mütemeddiniz, hem bir Hükümet-i Meşrutiyeye sahip ve malikiz. Bugün bizim aramızda pek çok mücadeleler, pek çok mübayenet-i fikriyeler tahaddüs edebilir ve tahaddüs etmesi de aynı rahmettir. Fakat bu hâl, bir Hükümet-i şahsiyeye münaferet-i şahsiyeye, husumet-i şahsiyeye, itlaf-ı nefis derecesine kadar bir husumete varmak hepimizin menfur, hepimizin merdududur. Şimdi bu noktada şüphesiz varit olan hitapları teessüf ederim ve başka bir suretle bir itaba maruz olmayacağımı da tamamen bilirim. Bugün bu istizaha niçin lüzum gördüm? Bendeniz öyle zannedirdim ki, eğer biz buna müsâraat etmesek, İttihat Fırkasına mensup arkadaşlarımız bunda şıtap etmeleri lâzım gelir. Sözümü kat'etmeyiniz rica ederim. Bugün katledilen adam, bundan 5 - 6 aydan beri muharrirlik ediyor. Demek ki, âlemi siyasette ahzı mevki edip, bir hattı hareket takip etmiş bir adamdır. Bu takip ettiği mesleki siyasî dahi herkesçe malumdur. Hepimizin müsellemidir. Biz bu mesleki siyasiyenin mahiyetini tetkik etmeyeceğiz, doğru olabilir, eğri olabilir; muhik olabilir, gayri muhik olabilir; hüsnü niyete müstenit olur, suiniyete müstenit olabilir, biz bunların içine hiçbir vakit girmeyeceğiz. Biz yalnız şu düsturu muhafaza etmek isteriz. Böyle bir mücahede-i fikriyeden dolayı kimse bir taarruza hedef olmamalı.

Şimdi bu adamın böyle bî menfaat, 6 aydan beri takip ettiği şiddeti meslekten ben burada lehine söz söylemiyorum. Boş yere mübahasede bir asabiyet koymayalım. Biz yalnız diyoruz ki, mademki biz bu adamın sanatı bu yüzdendir, mademki bugün bir Fırka-i siyasiyenin aleyhtarı olmak üzere ahz-ı mevki etmiş, her gün bu

takibatta bulunmuş, mademki bilâ sebep köprünün üzerinde al! Diğerine de al Molanzade! Şimdi merhamet ediniz. Şimdi ben bunu bu sabah Zaptiye Nezaretine gittim. Mecruhla konuşan adamlarla görüşüm ve malumatım şu suretle mevstuktur. Rica ederim, arkadaşlarımdan, böyle bahsettiğim bir basit mesele üzerine bunda tabî ki bi ihtiyar etmem. Böyle olunca, biz bundan dolayı ne yapmağımız lâzım gelir? Bunu bir katli adî gibi manasızlık telakki edemeyiz. Böyle biz hayati siyasiyemizin en buhranlı zamanında manasız söz söylemek, hükümsüz bir katil gibi telakki etmek katiyyen olamaz. Binaenaleyh, bunda en ziyade, gerek biz ve gereksiz tabirlerini kullanmaya bütün arkadaşlarımız bunda hakikaten yoksa bir garazı siyasî üzerine ikam katl olunmuş mu, bir garazı şahsî üzerine mi olmuş? Bunu meydana çıkarmak Meşrutiyetimizin, bizim bugünkü hayati içtimaiyemizin, hayat-ı siyasiyemizin sâni iktizasındandır. Bu noktada biz burada kimseyi itham etmek istemeyiz ve istemeyeceğiz. Fakat olabilir ki, bir mutaassıb-ı siyasînin icraatı olabilir. Biz bunu hiçbir vakit bir fırkai-i siyasiyeye atfetmeyiz, kalbimiz hiçbir vakit buna bizi sevk etmez. O fırkanın taraftarları belki bizden ziyade bu istizahın talebini şey etmelidirler. Diyeceğim bundan ibarettir. Kim ki bunun aleyhinde hareket ederse, bulunursa, bu meselede daimi şüphe, daimi tereddüt bir hal olduğu şüphesizdir.

Biga Mebusu Arif İsmet olaya farklı bir açıdan bakıp olayın adı bir cinayet olduğu tezini savunmuştur. Siyasi bir yönü olsaydı ve nazır beyin bununla ilgili bir açıklaması icap etseydi saldırının muharrire dönük değil gazetenin imtiyaz sahibi olan ve bütün yazılara onay veren Mollanzade'ye yapılması gerektiğini beyan etmiştir. Ayrıca olayın soruşturulması neticesinde siyasi bir yönü tespit edilir ya da bu yönde şüphe olursa ancak o zaman nazır efendinin izahının gerekli olduğunu söylemiştir.

Gümölcine Mebusu İsmail Bey meclis içerisinde yapılan tartışmanın farklı bir cihete çekilip meclis içerisinde karmaşaya ve millet unsuru üzerinden birlik ve beraberliği zaafa uğratmaya şiddetle karşı çıkmış ve özetle:

Şu Meclis-i Mebusani teşkil eyleyen umum efrad ve birçok milletler yekvücuttur, kardeşdir. Meseleyi Arnavutluğa inhisar ettirip bu yolda Meclisin fikrini başka noktaya sevk etmek, başka yola imale etmek, zannederim ki, hamiiyeti vataniye namına pek de tecviz olunur şeylerden değildir. Bugün istizahı talep olan meselede hiç kimse muhalif olmaz, eğer mesele kanunî ise, asayişî umumiyenin muhafazasına ne kadar merbut ise, bizim kâffemiz de onlar kadar, Müfit Bey ve Zohrap Efendi kadar biz de merbutuz. O asayişin, menafii umumiyeye dokunan cihetinde, onlar fikrinin iliştiği nokta, bizim de ayrı ayrı fikirlerimize ilişmiştir. Fakat tekrar ederim böyle bir mesele-i şahsiye ile başka efkâr tahtında yürütmek, Meclise karşı böyle göstermek yine kirâren beyan ederim, şayanı teessüftür, İstizaha gelince, Arif İsmet Beyefendi, efkârının kanunî olup olmadığını Meclisi Âlinizin takdirine havale ediyor. Filhakika en mühim cihet, Meclis-i Mebusanın kanununa ve kanun dairesinde bilâ fark ve müsavat-ı tairime ile icrayı muamele etmesidir. Böyle bir meselede gösterilecek istisna, diğer mesailde de gösterilmek icap eder mi, etmez mi, orasının takdiri de heyete muhavveldir. Mademki mesele izam olunuyor, madem istizah bu kadar mühim bir tarzda gösteriliyor, bendeniz de istizah taraftarıyım, Meclisi Mebusanın mütalaatını hiçbir şey ıskat edemez. Fakat yine tekrar ederim, hamiiyeti kalbiyem ile şu mecliste kemali nefretle müteessifane beyan ederim...

Bağdat mebusu İsmail Hakkı Bey’de olayı adi bir cinayet olarak nitelendirmiş ve böyle bir cinayet için galeyana gelip olayı siyasi boyuta taşımanın uygun olmadığını beyan etmişlerdir. Şöyle ki

Her şeyden evvel rüfekama sükûnet ve itidal tavsiye ederim. Bir adi cinayet için bu kadar müteessir olmak ve bu kadar galeyana gelmek bendenizce caiz değildir. Bu bizim mehabeti milliyemize muvafık düşmez. Bir adam, bir sahibi kalem itlaf olunmuş, buna bütün mevcudiyetimle müteessirim, hakikaten bir adamın katli olunmasını kimse istemez, fakat Zohrap Efendi’nin dediği gibi bunun hemen bir cürmü siyasî olduğuna hükmetmek biraz fazla istiçal, biraz tarafgirliktir zannederim.

Zohrap Efendi pekâlâ bilirler ki, kanun beraat-ı zimmeti asi addetmiştir. Yine kendilerinin iddia ettiği veçhile bir memlekette ki meşrutiyet vardır, o memlekette kanun hükümferma olur, mademki bir memlekette kanun hükümfermadır, o halde ahkâm-ı kanuniyeye herkesten ziyade kendilerinin riayet eylemesi lâzım gelir. ve bunun için herkesten evvel en menfur ve en mekruh bir şeyden içtinab etmeleri lâzım gelir. Suizan denilen bir mekruh şeyden. Hâlbuki ne yaptılar? Bila tahkik, bila tetkik cürmün siyasî olduğunu ve bu adamın, mahzâ muharrir olduğundan dolayı katledildiğini iddia ettiler. Bir adama, adetâ hırsızlığını ispat etmek gibi isnatta bulundular. Dünyada hiç tasavvur olunmaz ki, bir adama bir kabahat isnat olunsun, sonra o adama, sen ispat etmelisin denilsin. Zohrap Efendinin tuttuğu zann-ı istidlal, bu neticeye varıyor, bu adamın sanât-ı tahriri, bir sıfatı siyasiyesi de olabilir. Bir sıfatı ticariyesi, adiyesi de olabilir. Nihayet bir şahıstır, bir şahsın muharrirlikten dolayı bir memlekete düşmanı da olabilir, fakat bizim memleketimizde zannetmem ki böyle bir adama, muharrir olduğundan dolayı bu derece bir husumet, hayatına kıyacak derecede bir garaz bağlansın. Ahvali şahsiyeden dolayı cinayetler işlendiği görülmüştür. Maateessüf, bu da ihtimal ki o cinayetlerdendir. Bundan dolayı mutlaka su-ı zanna gidiyorlar. Bunun bir cürmü siyasî olduğunu iddia ediyorlar. İşte bu cihetlerin merdûd olduğunu Beyan ederek ve mademki bu kadar şüphe ediyorlar, galeyana geliyorlar, şüphesiz işte biz de onlarla hem efkârız, iş temizlensin, pekâlâ. Her ne kadar o kadar isticale hacet yok ise de, istiçal ettiklerinden dolayı biz de onlara iştirak ederiz. Varsın emirleri yerine gelsin istizah edelim.

Meclis içerisinde yapılan tartışmalar neticesinde olayın istizah edilmesine karar verilmiştir. Ancak bu sefer de istizahın sonraki haftalara bırakılması da mecliste tepkiyle karşılanmış ve Erzurum mebusu Varteks Efendi:

“Öbür cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz.”¹²⁹

İtirazında bulunmuştur. Hakikaten de meclis toplantısından 3 gün sonra tarihimizde 31 Mart Vakası olarak bilinen olay gerçekleşmiştir.

Hasan Fehmi’nin Meşrutiyet dönemi basınına ve siyasetine etki eden ve toplumu derinden etkileyen hayatına yer verdikten sonra diğer Serbesti gazetesi yazarlarının hayatlarını da kısaca anlatmak yerinde olacaktır.

2.2.2. Abdullah Cevdet

¹²⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mart 1325, Devre I, c. 2 İctima Senesi I.

Diyarbakir Birinci Tabur Kâtibi Ömer Vasfi Efendi'nin oğlu olarak 1869'da Arapkir'de doğdu. Abdullah Cevdet İlköğrenimini Hozat ve Arapkir'de yaptı. Ma'müretülaziz Askeri Rüşdiyesi ile Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolmuştur.¹³⁰

1887 yıllarına geldiğinde siyasete de ilgi duyan Abdullah Cevdet, 3 Haziran 1889'da okulundaki diğer tıbbiyeli arkadaşları İshak Süküti, İbrahim Temo, Mehmed Reşid ve Hikmet Emin ile daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer aldı. Okulda birçok kez yapmış olduğu siyasi faaliyeti ve söylemleri sebebiyle okul idaresince yapılan tahkikat neticesinde tutuklandı ve bulunduğu mektepte hapis yattı. 1894'te Mabeyn Kâtipliği emriyle gözaltına alındı. Ancak yargılanmasına başlanmadan padişahın emri ile serbest bırakıldı.¹³¹

1897 yılının eylül ayında Cenevre'ye geçmiştir. Burada partinin yeniden kurulan merkez komitesinde yer almıştır. Abdullah Cevdet, Ahmet Celaleddin Paşa'nın daha önceden söz verdiği gibi Fizan'da sürgünde bulunan arkadaşlarının serbest kalmaları için herhangi bir girişimin olmadığını görünce Cenevre Jön Türkleri ile birlikte Osmanlı gazetesini çıkardı.¹³² 1 Kanun-i Evvel 1897'de yayınlanan Osmanlı gazetesinin yöneticileri arasında yer aldı ve aynı zamanda derginin başyazarı oldu. Cemiyetin yayın organı olarak Mısır'da çıkan Kanun-i Esasi ile Romanya'da yayınlanan Saday-ı Millet, Cenevre ve Londra'da yayınlanan Kürdistan dergilerine Bir Kürd takma adı ile yazılar kaleme aldı.¹³³

Mütareke'nin ilan edilmesiyle birlikte Abdullah Cevdet yeniden siyasete döndü ve yayın sahnesindeki yerini aldı. İctihad'ın 128. sayısı 1 Kasım 1918 tarihinde İştihad adıyla yayınlandı. Bu defa mecmua, Garpcılık'tan çok siyasi bir hüviyete bürünmüştü. Bunun yanında İttihatçı aleyhtarlığının yayın âlemindeki liderlerinden biriydi. Abdullah Cevdet ortaya koymuş olduğu muhalefetini Serbesti, Türkçe Yem ve İstanbul gazetelerinde yazdığı yazılarda da sürdürdü. 29 Kasım 1932'de öldü.¹³⁴

2.2.3. Avanzade Mehmet Süleyman

---

¹³⁰ M. Şükrü Hanioğlu, "Abdullah Cevdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1 (İstanbul TDV Yayınları,1988), 90.

¹³¹ Hanioğlu, Abdullah Cevdet, 91.

¹³² Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895- 1908* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 228-229.

¹³³ Hanioğlu, Abdullah Cevdet, 91.

¹³⁴ Hanioğlu, Abdullah Cevdet, 93.

Hayatı hakkında çok fazla malumatın olmadığı Avanzade Mehmet Süleyman 1871 yılında İstanbul'da doğmuştur. Beşiktaş Askeri Rüştüyesi ve Darülfünun'un Eczacı mektebinde okumuştur ve yazdığı eserler daha çok tıp ve eczacılık alanında olmuştur. Ancak bunun yanında o dönemin yaygın bir faaliyeti olan tercümelemlerle de meşgul olmuş ve Fransızca'dan oldukça fazla eseri dilimize kazandırmıştır.¹³⁵

Eczacı ve mütercim kimliği yanında yayıncı kimliğiyle de kendini gösteren Avanzade 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla daha önceki yayınlarından dolayı devam eden sürgün ve kaçış hayatı son bulmuş ve İstanbul'a dönmüştür. Sıhhiye-i Askeriye Tercüme ve İstatistik Kısmı'na Yüzbaşı rütbesiyle memur olarak görevlendirilmiştir. Musavver Terakki, Malumat, İkdam, Sabah, Tanin, Tercüman-ı Hakikat gibi birçok gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır.¹³⁶

1922 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.¹³⁷

2.2.4. Mehmed Şerif Paşa

13 Ocak 1865'te İstanbul'da doğdu. Kürt Şerif Paşa adıyla da bilinir.¹³⁸

Babası Kürt Said Paşa'dır. İlköğrenimini tamamladıktan sonra girdiği Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nden ayrıldı. Daha sonra Fransa'ya giderek Paris Saint-Cyr Harp Okulu'ndan 1884'te mezun oldu. Buradayken Paris Sefâreti ikinci kâtipliğinde 1882 yılında memuriyete başladı. İstanbul'a geri döndüğünde 1890 yılında Sadrazam Said Halim Paşa'nın kız kardeşi Emine Halim Hanım'la evlendi. Feriklik rütbesiyle Stockholm ortaelçiliğine tayin oldu. Avrupa'da bulunan Jön Türkler'e önemli yardımlarda bulundu. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a döndü. İttihatçılar tarafından kendisine önemli bir görev verilmedi; teklif edilen İstalab-ı Âmire müdürlüğü görevini de kendisi kabul etmedi. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Pangaltı Kulübü reisliğini yaptı. Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti kurucuları arasında yer aldı. Londra'ya veya Paris'e büyükelçi olma arzusunda bulundu. Ancak bu isteği

---

¹³⁵ Eshabil Bozkurt, "Meşrutiyet Dönemi'nde Çok Kimlikli Bir Mütercim: Avanzâde Mehmed Süleyman", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 37, sy. 2, (2013), 52.

¹³⁶ Bozkurt, "Meşrutiyet Dönemi'nde Çok Kimlikli Bir Mütercim: Avanzâde Mehmed Süleyman", 52.

¹³⁷ Bozkurt, "Meşrutiyet Dönemi'nde Çok Kimlikli Bir Mütercim: Avanzâde Mehmed Süleyman", 52.

¹³⁸ Ali Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.39 (İstanbul: TDV Yayınları, 2010)1-2.

gerçekleşmeyince İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden ayrılarak 1909 tarihinde Paris'e gitti.¹³⁹

Mehmed Şerif Paşa, İttihatçılar tarafından eski devrin adamı diye jurnalcilikle suçlandı. Babasından kalan miras ve hanımının sahip olduğu büyük servetle Paris'te İttihatçılar'a karşı yayın hayatına başladı. Aynı zamanda yurt dışına kaçan muhaliflere para vermek suretiyle destek olduğu gibi, bir taraftan da İttihat ve Terakkî aleyhindeki neşriyata da destek oluyordu. Mevlânzâde Rıfat'ın çıkardığı Serbestî gazetesinde ve Paris'in ünlü dergilerinden La Revue'de yazılar yazdı.¹⁴⁰

Hayatının önemli bir kısmı yurt dışında geçmiş olan Mehmet Şerif Paşa Paris, Brüksel, Stockholm, Cenevre gibi Avrupa şehirlerinde bulunmuştur.

Şerif Paşa Eduvige Pairani ile ikinci evliliğini 1921 yılında yaptı. Ömrünün son yıllarını bu evliliğinden olan ve İtalyan asilzadesi Kont Pelorini Manzoni ile evlenen kızı Melek Hanım'ın İtalya'daki evinde geçirdi ve burada 22 Aralık 1951 yılında öldü.¹⁴¹

2.2.5. Pîremerd

Dedesi Hamza Âgâ-yi Masrafî, Bâbân Emirliği'nin son valisi Ahmed Paşa'ya maliye nazırlığı yaptığından Masrafî nisbesiyle anılır. Pîremerd Irak'ın Süleymaniye şehrinde doğdu ve ilk dinî tahsilini aldıktan sonra medrese öğrenimini dedesinin inşa ettirdiği Hamza Ağa Camii'nde Molla Mahmud'un rahlesinde gördü. Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi derecede öğrendi. Irak'ta birçok bölgeyi ilim tahsil etmek amacıyla dolaştı. Bu sürecin sonunda tahsilini de ilerletti. Yaşının genç olmasına rağmen mahallî idarede çeşitli görevlerde bulundu.¹⁴²

İstanbul'da çıkarılan Resimli Kitap, İctihad, Musavver Muhît, İkdâm, Serbestî, Hürriyet, Tercümân-ı Hakikat gibi Türkçe ve Şems gibi Farsça dergi ve gazetelerde yazılar yazdı.¹⁴³

Süleymaniye'de 19 Haziran 1950'de vefat eden Pîremerd, Gird-ı Mâme Yâre Kabristanı'na gömüldü.¹⁴⁴

¹³⁹ Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", 1-2.

¹⁴⁰ Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", 1.

¹⁴¹ Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", 2.

¹⁴² Ahmet Özel, "Pîremerd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.Ek-2 İstanbul TDV Yayınları, 2016), 401.

¹⁴³ Özel, "Pîremerd", 401.

2.2.6.Şerefeddin Mağmûmî

Asıl adı Eşref Fevzi olarak bilinen Şerefeddin Mağmûmî 9 Kasım 1869'da Üsküdar'da doğdu. Babası askerî erzak ambarı memuru Hacı Mustafa Fevzi Efendi'dir. Ailenin soyu şair Çeşmi Mehmed Efendi'ye dayanır. İlk öğrenimini Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nde yaptı ve Üsküdar Paşakapısı Askerî Rüşdiyesi'nden de mezun oldu. Tıp öğrenimine Kuleli Mektebi'nde başladı, burada üç yıl okuduktan sonra 1887'de Gülhane Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriyyesi'ne girdi. Tıbbiyeden arkadaşları arasında yer alan Abdullah Cevdet, İbrâhim Temo, İshak Sükûtî, Hikmet Emin gibi kişiler İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurucu kadrosunda bulundu. Gülhane Mektebi'nden tabip yüzbaşı olarak 1894'te mezun oldu. Üç yaşında iken annesinin veremden ölmesinin hekimlik mesleğini seçmesinde etkisi olmuştur. Mağmûmî lakabını almasında da anne şefkatinden mahrum olarak büyümesinin etkili olduğu söylenmektedir.¹⁴⁵

1889 yılının mayıs ayında Gülhane Mekteb-i Tıbbiyye'nin bahçesinde teşekkül eden İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Cemiyetin 1889 yılının haziranında Edirnekapı'da yapılan ilk toplantısında zabıt kâtibi olarak bulundu.¹⁴⁶

Mekteb, Mürüvvet, Şûrâ-yı Ümmet, Türk Meşveret, Mîzan, Serbestî, Hukûk-u Umûmiyye, Tarîk ve İkdâm gibi gazete ve dergilerde çok sayıda makalesi bulunmaktadır.¹⁴⁷

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra o da İstanbul'a dönmüştür ve burada bir müddet kalmıştır. Ancak Şerefeddin Mağmûmî, uğruna büyük fedakârlıklarda bulunduğu ve mücadele verdiği Meşruti yönetimin bazı kişiler tarafından menfaatlerinin bir aracı haline getirildiğini görünce yeniden Mısır'a dönmüştür. Mısır'dan sonra Fransa ve İsviçre'ye birkaç seyahat yapmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Kahire'de İngilizler'in gözetiminde siyasetten uzak bir hayat sürmeye başladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Türkiye'ye dönmedi ve 20 Temmuz 1927'de Kahire'de vefat etti.¹⁴⁸

---

¹⁴⁴ Özel, "Pîremerd", 402.

¹⁴⁵ İsmail Türkoğlu, "Şerefeddin Mağmûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2 (İstanbul: TDV Yayınları,2016), 167.

¹⁴⁶ Türkoğlu,"Şerefeddin Mağmûmî", 167.

¹⁴⁷ Türkoğlu, "Şerefeddin Mağmûmî", 168.

¹⁴⁸ Türkoğlu, "Şerefeddin Mağmûmî", 169.

2.2.7.Zeki Bey

Zeki Bey; 1869 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası sultan II. Abdülhamid'in sarayında görevli Kayserili Ahmet Efendi'dir. Zeki Bey; Galatasaray Lisesi'ni başarıyla tamamladıktan sonra eğitimine Mülkiye Mektebi'nde devam etmiştir. Burayı da iyi bir derece ile sonlandıran Zeki Bey; kısa sürede devletin önemli bir kurumu olan Duyun-u Umumiye'de mali işlerle sorumlu devlet memuru konumuna yükselmiştir.¹⁴⁹ Devlet memurluğu görevini yerine getirirken bir taraftan da Serbesti, Mizan ve kendisine ait olan Şehrah gazetesinde çeşitli konularda yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarında içerisinde bulunduğu dönemin ve özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal, ekonomik ve sosyal politikasını eleştiren bir tavır takınmıştır.¹⁵⁰

Zeki Bey; Osmanlı Devleti'nin önemli eğitim kurumlarında yabancı dil eğitimi aldığından özellikle Fransızca'ya hâkim bulunmaktaydı.¹⁵¹ Bu özelliklerinden dolayı liselerde yabancı dil dersleri de öğretmekteydi.¹⁵²

İttihat ve Terakki tarafından birtakım yolsuzlukların yapıldığını gören Zeki Bey ciddi bir düşünce gazetesi ile hükümeti uyarmak amacını gütmüştür. Neydi o yolsuzluklar? O günlerde bir brom madeni sorunu vardır. Bu madenin işletilmesi için dışarıdan borç alınmış ve bu işte büyük yolsuzluklar olmuştur. Yine o günlerde kurulan Türkiye Milli Bankası'na da maliye bakanı Cavit Bey'in ortak olduğu öne sürülüyordu. Zeki Bey işte bu yolsuzluklara karşı bazı belgelere dayanarak bir kampanya hazırlamaya başlamıştır.¹⁵³

Bu tür yolsuzlukları ortaya çıkaracak bir kampanyaya girişmek cinayet nedeni olabilmektedir. Zeki Bey'i İttihatçılar bu yüzden 10 Temmuz 1911 pazartesi akşamı Bakırköy'deki evine dönerken öldürdüler.¹⁵⁴

2.3. SERBESTİ GAZETESİ'NİN MUHTELİF SAYILARINDAN ALINAN SEÇME MAKALELER

---

¹⁴⁹ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 111.

¹⁵⁰ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 111.

¹⁵¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, I/II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 13.

¹⁵² Alpaz Kabacalı, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1993), 127.

¹⁵³ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 111.

¹⁵⁴ Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, 111.

Serbesti gazetesi İttihat ve Terakki'nin rövaşta olduğu bir dönemde kurulmuş ve onun bu gücüne rağmen ona meydan okumuş muhalif bir gazetedir. Dolayısıyla gazetede yer alan makalelerin önemli bir kısmı da muhalif bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanlışları ve eksiklikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Burada transkripsiyonu yapılan makalelerde mevcut iktidarın eksiklikleriyle ilgili hususlar ele alındığı gibi özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi süreç ortaya konulmuştur. Ayrıca bu makalelerde dönemle alakalı meseleler de ele alınmıştır. Aynı zamanda bu yazılarda bahsedilen hususlar da kısaca izah edilmiştir.

2.3.1.Acı Hakikatler

Bu makalede özellikle I. Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan sefaletin ve imkânsızlıkları bir an önce ortadan kaldırmak için yapılması gerekenler ele alınmıştır. Ayrıca terhis olan askerlerin de aynı sefalette buldukları ve bunların da devlet eliyle yardımlar yapılmak sureti ile buldukları bu acı durumdan kurtarılması gerektiği belirtilmektedir.

Milletin açlık ve sefalet içerisinde mahfina meydan verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu faciaya halkın daha fazla tahammül edemeyeceği ve bu sıkıntıların bir an önce engellenmesi gerektiği uyarıcı yapılmış; bunun yanında halk sokaklarda soygunlara uğramakta ve bu durum giderek artmaktadır. Öyle ki bazı mahallelerde ölümler artmaktadır. Hükümetin milletin derdine deva olmak için teşkil edilmiş bir örgüt olduğundan bahisle; hükümetin üzerinde bulunan sorumlulukları derhal yerine getirmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁵⁵

2.3.2.Onları Düşünmek Lazım

Yine harbin akabinde özellikle kendilerini bir hırsın kurbanı olmuş vatanları için canlarını feda eden gençlerin düşmüş oldukları acınası hallerinden bahisle devlet tarafından yapılması gerekenlerden ifade edilmektedir. O gençler ki tahsillerini yarıda bırakıp atlarına atladıkları gibi vatan müdafaası için cepheye koşmuşlar ve canlarını feda etmişlerdir. Özellikle geri dönebilen bu gençlerin hali üzerine kafa yorulmalı ve

---

¹⁵⁵ Serbesti, 9 Kanun-i Evvel 1918 No. 169.

milletin geleceği olan bu gençlere sahip çıkılmalıdır.¹⁵⁶ **Feride Mefhum**

2.3.3.Mesaide Lüzum-u Vahdet

Cihan Harbi bittikten sonra tertip edilecek olan Sulh Konferansının yapılacağı günlerde kaleme alınmış bu makale gerçekten millet nezdinde dikkate şayan bir birliktelik ve beraberlik örneğinin sergilenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Böyle bir konferansa katılmadan evvel millet içerisinde tesis edilmiş olan birliğin ve hükümet nezdinde gerçekleştirilmiş olan ittifakın milletin menfaati için olacağından bahsedilmektedir. Aynı zamanda böyle bir birlikteliğin sadece devletin bekası için değil milletin barışı için de elzem olduğu söylenmektedir. Özellikle Wilson ilkelerinin ortaya koymuş olduğu esasları düşünerek yapılacak bir konferansı milletlerin arzu ettiği ve bu maddelerin devletlerin adil bir şekilde yargılanmasını temin edeceği beyan edilmektedir.

Ancak olması gereken durum ifade edildikten sonra her fırkanın her gazetecinin kendi fikirlerini benimseyen kişilerle bir araya gelip milleti temsil ettiğini düşünerek bağımsız hareketlerde bulunmasını ağlanacak bir hal olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁷

2.3.4.Meclis-i Mebusan

Bu metin Meclis-i Mebusan'da meydana gelen bir görüşmeden alınmıştır. Mecliste yapılan mali anlamdaki kanun teklifini değerlendirmişler ve özellikle Almanya'dan alınan borç paranın akıbeti hakkında maliye nazırından izahat istemişlerdir.

Aynı zamanda hükümet tarafından işletilmesi düşünülen ormanlar, madenler hakkında da fikir beyan edilmiştir. Bu hususlarla alakalı olarak özellikle maliye nazırına mebuslar tarafından sorulan sorular ve verilen cevaplar ele alınmıştır. Görüşmenin son kısmında meclisin vilayetlere vereceği mali destekler hakkında ortaya konulmuş olan tahsilât kanunu kabul edilmiş ve meclis görüşmesi sonlandırılmıştır.¹⁵⁸

2.3.5.Ayan'da Hürriyet-i Matbuat

¹⁵⁶ Serbesti, 9 Kanun-i Evvel 1918 No. 169.

¹⁵⁷ Serbesti, 10 Kanun-i Evvel 1918 No.170.

¹⁵⁸ Serbesti, 10 Kanun-i Evvel 1918 No.170.

Kanun-i Esasi'de kabul edilen 12. Maddeye göre matbuatın kanunlar çerçevesinde serbest olduğundan bahisle yeni kabul edilmek istenen ve matbuata ciddi sınırlandırmalar getiren düzenlemenin mahsurlarıyla ilgili izahatta bulunulmuştur. Özellikle Ferit Paşa'nın matbuatın boynuna bir halka takmak suretiyle özgürlüğünü engellemeye çalıştığı ve bu şahsın derhal bulunduğu görevden istifa etmesi gerektiği beyan edilmiştir. Öyle ki kabul edilen yeni değişiklik Kanun-i Esasi'ye muhaliftir ve padişah tarafından da Kanun-i Esasi'nin muhafaza edileceği umulmaktadır.

Hatta ömrünü matbuat âleminde geçirmiş bulunan Ahmet Rıza Bey'in de bu değişikliği kabul etmesi teessüfle karşılanıp hayretle izlenmektedir denilmektedir. Öyle ki bu değişiklik fiilen uygulansa milli bir bağımsızlıktan da bahsedilemeyeceği ifade edilmektedir.¹⁵⁹

2.3.6. Programsızlık

Gazi Köylü Fikret Cemalettin tarafından kaleme alınan bu yazı dönemin en büyük eksikliği olarak görülen programsızlıktan bahsetmektedir. Öyle ki hükümetin faaliyetleri içerisinde bulunması icap eden maliyeye, ziraatta, adliyede ve en önemlisi eğitimde yapılması gerekenlerden bahsetmektedir.

Bu kurumların en önemli işçileri olarak nazırlar görüldükten sonra hükümetin şahsi politikalarına alet olmadan gerekli düzenlemelerin yapılmasını elzem görmektedir. Ayrıca bir harita çizilip her memurun bu yol haritası içerisinde kendisine uygun hedefi bulup faydalı olabileceği işle meşgul olması gerektiği ifade edilmektedir. Memurlukların kişilerle sabit kalıp sadece hükümetin politikalarını tatbik eden kişiler olmaktan çıkarılması gerektiği söylenmektedir.

Ayrıca vatan bir insan bedenine benzetilmek suretiyle görülen bir hastalığın ehemmiyetine binaen öncelikle teşhisi ve hekim tarafından tedavisinin tesis edilmesi gerektiği ikazında bulunulmuş. Sıradan bir ilaçla siyasi hastalıkların tedavi edilemeyeceğini, devletler nezdinde meydana gelen bu hastalıkların tedavisinde teşhisin çok önemli olduğu fikri ifade edilmiştir.¹⁶⁰ **Gazi Köyü Fikret Cemaliden**

¹⁵⁹ Serbesti, 15 Kanun-i Evvel 1918 No. 175.

¹⁶⁰ Serbesti, 15 Kanun-i Evvel 1918, No. 175.

2.3.7.Yeni Siyaset

Avrupa'da son dönemde özellikle Almanya ile Fransa arasında gerçekleşen mücadelenin özeti ifade edildikten sonra sulh kongresi düzenlenmeden önce İtilaf devletlerinin neler yapabileceğini tahmin eden mağlup devletler batıdan gelecek barış! Tekliflerine sadece izlemek suretiyle razı olmuşlardır. Böyle bir tablo karşısında Fransa'nın Alsas Loren bölgesini almak istediği ancak bunun yanında Almanların zaten Alsas bölgesini Alman müdürler ve muallimleri vasıtasıyla eğitim sisteminin ele geçirilmesi yoluyla kendilerine bağladıklarından bahs etmektedir.¹⁶¹

2.3.8.İnkisar-ı Hayal

Süleymaniyeli Tevfik tarafından kaleme alınan bu makalede memurların içerisinde buldukları imkânsızlıklardan bahsediyor. Özellikle İstanbul'da meydana gelen büyük yangından sonra halkın içerisinde bulunduğu acınası hal tasvir ediliyor. Zor durumda bulunan memurlara verilen maaş dışındaki avansların da maaştan kesilmesi zaten zor durumda olanları daha da sıkıntıya sokmaktadır. Hükümetten bu avansların affedilmesi suretiyle hem felaketzede olan memurlar kurtulmuş olur hem de hükümetin şefkati görülmüş olur demektedir.¹⁶² **Süleymaniyeli Tevfik**

2.3.9.Nasıl Salah, Nasıl Felah Bulacağız?

Bu makale milletin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumun sebeplerine kurumlar nezdinde değinilmiştir. Özellikle memurlar arasında cereyan eden hal üzerinde durulmak suretiyle mevcut sıkıntılar hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Devlet kademesinde yükselen memurların iş yapmaktan ziyade vatandaşın işini zorlaştırıp onları bu halde bezdirip elde ettikleri rantlar ile lüks ve şatafat içerisinde yaşadıklarını, bu tarz memurların hatta makam olarak yükseldiklerini ifade etmektedir. Aynı şekilde yine memurlar arasında bulunan ve samimi niyetlerle vatandaşın sorunlarını halletme yolunu tercih edip ellerinden gelen gayreti gösteren samimi olanlarının ise açıklık, sefalet ve borç batağında yüzdüklerini anlatmaktadır.

¹⁶¹ Serbesti, 16 Kanun-i Evvel 1918, No. 176.

¹⁶² Serbesti, 16 Kanun-i Evvel 1918, No. 176.

Ortaya çıkan bu tablodan daha vahim olanın ise ecnebi kurumlarında böyle olumsuz bir tabloyla karşılaşmadığını ve onların her Türkü ihtiyaçlarının türlü yollarla halledildiğini dile getirmektedir. Kendi vatandaşına her türlü zulmü reva gören bu sistemde ecnebi müesseselerinde farklı bir halin olmasının sebepleri soruluyor. Sonuç olarak halkın işlerini bile temin edemediklerini ve sefalet içerisinde ölüp gittiklerini dolayısıyla bu hal üzerine nasıl bir barışın ve huzurun temin edilebileceği sorulmaktadır.¹⁶³

2.3.10.Ormancılık

O dönemin önemli bir faaliyeti olan ormancılık ve orman bitki örtüsü hakkında mukayeseli ve istatistikî bilgiler verilmiştir. Almanya, Rusya, İngiltere, Avusturya, Finlandiya ülkelerinin orman örtüsü hakkında bilgi verdikten sonra ortalama olarak kişi başına düşen orman miktarı hakkında bilgi vermek suretiyle ormanca zenginlik olup olmadığı belirtilmiştir.

Osmanlı ülkesinde ise günden güne azalan orman örtüsü hakkında günden güne azalan bir tablonun olduğunu ve bunun en büyük sebebinin de yakılan, tarla amaçlı açılan ve kindarca katledilen bitki örtüsü sebebiyle olduğu izah edilmiştir.

Ayrıca maddeler halinde ormanlardan istifade edilen alanlar; kereste, odun, ispirto, katran gibi ürünlerin imalinin yanında rüzgârın, selin ve diğer afetlerin engellenmesi için orman örtüsünden istifade edildiği açıklanmaktadır.¹⁶⁴

Orman-ı Mekteb-i Âlisi Son Sınıf Talebesinden Saftar Ali Bedirhan.

2.3.11.Tarihi Bir Celse

Uzunca bir müddet devam eden Cihan Harbi'nin Amerika eliyle bitirildiği ve ortaya konulan Wilson İlkeleri tarafından bütün insanlığın varlıklarını feda edercesine teslim olduklarını ifade etmektedir. Osmanlı Devleti de bu gruba dahil oldu. İzzet Paşa tarafından ortaya konulan mütareke Sulh Konferansı imzalanana kadar bağımsız bir devlet olarak varlığımızı devam ettirdiğimizi, bunun devamı içinde yeni kanunların meydana getirildiğini ifade etmiştir. Osmanlı padişahının tertip edilecek mecliste

¹⁶³ Serbesti, 17 Kanun-i Evvel 1918, No. 177.

¹⁶⁴ Serbesti, 17 Kanun-i Evvel 1918, No. 177.

Wilson Prensiplerine tabi kalınarak Sulh Konferansı imzalanana kadar mevcut yönetimin devamlılığının sağlanmasının önemine işaret edilmiştir.

Dört sene devam eden Cihan Harbi, Amerika'dan yok salan halaskar, beşeriyet düsturları kuvvetiyle hitama erdi. Bütün insaniyet bu düsturların manayı kebiriyesinde huzurunda silahı terk, atışı rafi ile akvat-ı umumiyye beşeriyenin tesisi namı celiline mevcudiyetlerini feda edercesine galiplere arzı teslimiyet ettiler. Her kuvvenin hakkı mahfuz olmak gayesinin muhasamatına meclup olan milletler Cemiyet-i Akvam madzumeyi medeniyesine girmek liyakatini şerefetini imtiyazını ihraz için asırlarca devam eden bütün kuvve-i siyasilerini, askeri teşkilatlarını feda ederek Wilson Prensipleri'ne aleni bir iman gibi sarıldılar.¹⁶⁵

2.3.12.Kürtler Hakkında

Kamuran Ali Bedirhan tarafından kaleme alınan bu yazı daha önce ifade edilen hususların tekrarının yapıldığını ancak beklenen sonuçların meydana gelmediği ifade etmektedir. Kürdistan diye tabir edilen coğrafyanın Osmanlı Devleti'nin unsurları arasında öneminin pek takdir edilemediğinden şikâyet edilmektedir. Osmanlı Devleti zamanında burada yaşayan Kürtlerin kendi başlarına bir teşekkül oluşturma niyetlerinin olmadığını ancak müthiş facia diye tabir edilen I. Dünya Savaşı'ndan sonra şartların değiştiğini, milletlerin farklı yönlere kaymaya başladığını, dolayısıyla Kürtler nezdinde de devlet eliyle ciddi iyileştirmelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak böyle bir iyileştirmenin hükümete karşı iyi niyetlerini muhafaza etmekle beraber gerçekleşmediğini ve kendilerine sahip çıkılmadığını söylemektedir.¹⁶⁶

Kamuran Ali Bedirhan

2.3.13.Memurlar Niçin Düşünülmüyor?

Mali olarak özellikle memur kesiminin durumlarının iyileştirilmesi hakkında fikirlerin beyan edildiği bir makaledir. Basım kurumlarında memleketin kurtuluşu ve rahatı için yapılması gerekenler anlatılırken bunun yanında vilayetlere komisyonlar gönderip yeni yeni kanunlar çıkarırken bu faaliyetlerin asıl gerçekleştiricisi olan

¹⁶⁵ Serbesti, 21 Kanun-i Evvel 1918 No. 181.

¹⁶⁶ Serbesti, 21 Kanun-i Evvel 1918, No. 181.

memurların hallerinin, sefaletlerinin görülmediğinden bahs edilmektedir. Özellikle cihan harbinden bu yana memur kesiminin esaslı bir şekilde düşünülmediği ifade edilmektedir. Eğer mutlak bir kurtuluş isteniyorsa bunu temin için memurların kesinlikle düşünülmesi gerektiği ikazında bulunuluyor.¹⁶⁷

2.3.14.Şehremâneti¹⁶⁸

Kamuran Tevfik, İstanbul Belediyesi ile ilgili mevcut durum hakkında bilgiler vererek belediye tarafından yapılması gereken hususlarla alakalı açıklamalar yapmıştır. Belediyenin resmi kurumları ile ilgili aksaklıklarından şikâyet edilmektedir. Örnek olarak verdiği Eminönü semtindeki yolların ve kaldırımların perişan hali tasvir edildikten sonra halkın sefalet içerisinde bu yollarda can hıraç yol almak zorunda kaldıkları buna rağmen belediye zabıtasından ya da amirinden bir kimsenin ortaya çıkan bu acınası hale müdahale etmedikleri gibi belediyenden kimsenin de bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁹ **Kamuran Tevfik**

2.3.15.Bu Günkü Vazifeler

Sulh Konferansı arefesinde özellikle mağlup devletler hakkında verilecek hükümler kararlaştırılacaktır. Tarihi belli olmasına rağmen henüz özellikle Almanya noktasında çok teferruatlı bir antlaşmanın imzalanacağını düşünülmesi uzun bir müzakerenin yapılacağını göstermektedir.

Savaşın sonra Almanya, Avusturya Macaristan ve Rusya karışıklığı ve Osmanlı için Balkan meselesi, adalar sorunu sulhun ne kadar süreceği ve ne zaman sonuçlanacağını kestirilmesini güçleştirmektedir. Osmanlı Devleti açısından daha önce tesis edilen hükümlerle alakalı azınlıklar, askerinin terhis gibi hususlar bahsedilmiş. Ancak vatandaşlar arasında tesis edilen sükûnetin devam ettirilip ettirilmeyeceği hususunda ve istiklal devamının temininin sağlanıp sağlanamayacağı kaygısı milleti tedirgin etmektedir. Milletinin istikbal noktasında halkın endişelerinin giderilmesinin

¹⁶⁷ Serbesti, 24 Kanun-i Evvel 1918, No. 184.

¹⁶⁸ Şehremâneti: Belediye.

¹⁶⁹ Serbesti, 24 Kanun-i Evvel 1918, No. 184.

yanında hükümet ve padişah tarafından bunun sağlanmasının ehemmiyetinden bahsetmektedir.¹⁷⁰

2.3.16. Maarif Bir İnkişafa Mazhar Olacak Mı? -3

İbrahim Memduh'un makalesi eğitimle alakalıdır. Merhum Ferit Paşa zamanında özellikle Abdülaziz döneminde eğitim sisteminin düzenli olmasından bahisle tüm Osmanlı tebaasının bir sistem dahilinde okullara dahil olmuşlardır. Bu düzenleme II. Abdülhamit döneminde tamamlandı ve tatbik edildi. Özellikle kadrolu muallimler göreve getirildi ve tedrisatta verim alınmaya başlanmıştır.

Ancak ilerleyen dönemlerde eğitimle alakalı birçok hususta aksaklıklar meydana gelmeye başlamıştır. Eğitim süresinin uzatılması, yeterli eğitim kurumlarının olmaması, müfredatta eğitim seviyesine göre ağır konuların işlenmesi, özellikle müdürlerin cahil kimseler olması, öğretmenlerin fen bilimlerine vakıf kimseler olmaması gibi hususlardan bahisle maarif sisteminin olması gerektiği durum hakkında fikirler beyan edilmiştir.¹⁷¹ **İbrahim Memduh**

---

¹⁷⁰ Serbesti, 25 Kanun-i Evvel 1918, No. 185.

¹⁷¹ Serbesti, 25 Kanun-i Evvel 1918, No. 185.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVLÂNZÂDE RIFAT

3.1.MEVLÂNZÂDE RIFAT'IN BABASI NÂCİM EFENDİ

Nacim Efendi Irak sınırları içerisinde kalan Süleymaniye'ye bağlı Şehrizor'da 21 Mayıs 1833'te doğdu.¹⁷² Babası Süleymaniye eşrafından Mehmed Bey'dir. Nacim Efendi Süleymaniye ve Bağdat medreselerinde ilim tahsil ettikten sonra icazetname olarak 1892 yılında İstanbul kütüphaneleri müfettişliğine tayin olundu.¹⁷³

Nâcim Efendi'nin kaynaklardan tespit edilen son vazifesi Ocak 1894'te tayin edildiği Ma'mûretülaziz Ceza Dairesi reisliğidir. 23 Haziran 1895 yılında Harput'ta vefat etmiştir.¹⁷⁴

Nâcim Efendi, sürdürdüğü görevleri esnasında Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazılmış çeşitli eserler kaleme almıştır. İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinde bulunan birçok kitabın izahlı kataloglarını hazırlamak suretiyle ilim dünyası için önemli hizmetlerde bulunmuştur. İstanbul'un kenar mahallelerindeki mevcut kitaplar dâhil olmak üzere bir kısım cami ve türbe kütüphanelerindeki kitapları bir araya getirme ihtiyacı üzerinde bunlar ile ilgili çalışmalara yoğunlaşmıştır. Ayrıca sayıları giderek artan matbu kitaplardan birkaç nüshanın Beyazıt İmaret-i Askerî binasında oluşturulacak bir umumi kütüphanede toplanmasını teklif etmiştir. Kendisinden önce katalog hazırlama işine başlamış bulunan Ali Fethi Efendi bütün kitapları toplu bir defterde toplamış iken Nacim Efendi her kütüphane için ayrı bir defter tutmuştur. Ayrı ayrı düzenleme usulüyle kısa zamanda bitirdiği iki kütüphane defterini yayınlamıştır. Ayrıca ders kitapları da bulunmaktadır.¹⁷⁵

3.2. MEVLÂNZÂDE RIFAT BEY'İN HAYATI

---

¹⁷² Ali Birinci, "Nâcim Efendi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:32 (İstanbul: TDV Yayınları), 274.

¹⁷³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Nacim " *Son Asır Türk Şairleri II*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1056.

¹⁷⁴ Birinci, "Nacim Efendi", 274.

¹⁷⁵ Birinci, "Nacim Efendi", 274.

II. Meşrutiyet döneminde adından en fazla söz ettiren gazeteci kimliğinin yanında siyasi çalışmalarıyla da gündemde olan şahıslarından birisi de Mevlânzâde Rıfat'tır. Meclis kaynaklarında Molanzade olarak ismi zikredilen Mevlânzâde'nin ilk yıllarıyla alakalı hayatını aydınlatacak kaynakları bulamamamız incelemelerimizin zayıf kalmasına sebep olmuştur. Ancak muhtelif kaynaklardan ve kendi yazdığı eserlerden hayatının bir bölümüyle alakalı bilgiler bu bölümde yer almaktadır.

Doğum tarihi olarak 1869 yılı kabul edilmektedir. 15 Haziran 1909 tarihinde Atina Sefiri Mehmet Nabi Bey'e yazdığı mektupta 40 yaşında olduğunu ifade etmiştir. Babasının İstanbul'da 1867 yılından itibaren çalıştığı dikkate alındığında İstanbul doğumlu olduğu sonucu ortaya çıkar. Kardeşinin doğum tarihinin düzeltilmesi için, kayıtlı bulunduğu Küçükçekmece Kaymakamlığına başvurması bilgisinden hareketle doğum yerinin İstanbul Küçükçekmece olduğu da söylenebilir.¹⁷⁶

Tahsili hakkında fazla bilgi bulunmayan Mevlânzâde Rıfat, Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunudur. Mezun olduktan sonra önce Matbuat-ı Ecnebiye Kalemî'nde ardından da sırasıyla Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemî ve Sinop Cezaevi müdürlüğü görevinde bulunmuştur.¹⁷⁷

3.3.MEVLÂNZÂDE RIFAT BEY'İN SİYASİ YAŞAMI

Mevlânzâde ile ilgili II. Meşrutiyet öncesi hakkında fazlaca malumat yoktur. Yalnızca Kastamonu valisi Halit Bey'in özel kâtibi olduğudur. Halit Bey Jön Türkleri desteklemektedir. Bu sebeple II. Abdülhamid idaresince, Rusya'ya kaçmasından şüphelenildiğinden tutuklanmış ve kendisi Kayseri'ye sürülmüştür. Mevlânzâde Rıfat da Halit Bey ile yakın ilişki içerisinde olduğundan Yemen'e sürülmüştür.¹⁷⁸

Yemen sürgününü Kasidecizade Ziya Molla ve Kemal Paşa'nın oğlu Said Bey ile birlikte geçirmiştir.¹⁷⁹ 12 yıllık meşakkatli bir sürgün hayatından sonra II. Meşrutiyetin ilanı ile İstanbul'a dönmüştür. Kendisi sürgün hayatını hatıralarında şöyle anlatmaktadır.

¹⁷⁶ Okay, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat", 3.

¹⁷⁷ Murat Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 196, (2010), 3.

¹⁷⁸ Mevlânzâde Rıfat, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, Haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 1992, 2. Baskı), 95.

¹⁷⁹ Okay, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat", 5.

Gerçekten bir büyük bayram olan 23 Temmuz 1908 tarihi yüceltmeye layıktır. Bu muazzaz günün hayat veren rüzgârı, bizi de binlerce siyasi mağdur gibi tam on iki sene hapisten hapse, sürgünden sürgüne sürükledikten sonra son sürgün yerimiz olan Yemen'in San'a şehrindeki sefil yaşantımızdan kurtardı.¹⁸⁰

Sürgün yerleri olan Yemen'den İstanbul'a döndüklerinde halk onları büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Burada yaptığı ilk iş II. Abdülhamid'in tahtından uzaklaştırılması için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müracaat etmek olmuştur.¹⁸¹

Siyasi kimliğinin ve tarafının oluşması anlamında önemli bir faaliyet olan bu başvuru aslında İttihatçı olan Mevlânzâde'nin muhalif bir yöne devşirilmesine sebep olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti Mevlânzâde'nin bu fikirlerini çok önemsememişlerdir. Yıllardır çekmiş olduğu sürgün yaşantısı onun intikam duygularını kamçulamış, fırsatını bulduğu her arenada bunu dillendirmeyi ve kendi çapında faaliyette bulunmayı da hedeflemiştir.

İttihat ve Terakki'den yeterli ilgiyi ve desteği göremeyen Mevlânzâde Rıfat ve arkadaşları, yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. Cemiyetin bu tutumu ve taleplerin geri çevrilmesinin sonucu olarak sürgünler ve kaçaklar, cemiyete muhalif bir oluşum içerisine girmişlerdir.¹⁸²

Meşrutiyet döneminin birçok sürgün ve firarinin muhalefet saflarına geçmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından isteklerinin dikkate alınmamış olması ya da geçiştirilmiş olmasının etkisi büyüktür. Bu taleplerin en önemlisi kendilerine bir iş verilmesi talebi olmuştur. Ancak, cemiyet ve hükümet, bütçenin denkleştirilmesi için çabalar harcadığı bir sırada, onların bu isteklerini yerine getirmedi. Hiçbir geliri olmayan bu sürgün ve firariler farklı arayışlar içerisine girmişlerdir.¹⁸³

Mevlânzâde'nin bu dönemde bilinen ilk eylemi Fedakâran-ı Millet Cemiyeti içerisnde yer almasıdır. Bu cemiyetin yayın organı olarak faaliyet gösteren Hukûk-u Umumiye'nin müdürlüğünü yapmak suretiyle matbuat âlemine adım atan Mevlânzâde Rıfat'ın bundan sonraki yaşamı basın faaliyetlerinde geçmiştir.¹⁸⁴

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyesi olan, hatta kurucularından da sayılan Mevlânzâde Rıfat, kendi ifadesiyle dışarıdan insanların cemiyete girdiklerini görünce

¹⁸⁰ Mevlânzâde, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, 95.

¹⁸¹ Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 382.

¹⁸² Ali Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları Matbuat ve Arşiv Meseleleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 218.

¹⁸³ Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7, sy. 2 (2007):135 Erişim 18 Kasım 2019 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/794852>

¹⁸⁴ Mevlânzâde, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, 96.

cemiyetten ayrılmıştır. Ona göre dışarıdan gelenler ve özellikle Kamil Paşa, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne fesat sokmuştur.¹⁸⁵

O dönemi Mevlânzâde Rıfat anılarında şöyle anlatmaktadır:

Önce farklı düşünenlerle birleştik. Ermeni vatandaşlarımıza birleşme teklif ettik. Kürt Kulübü Başkanı Şeyh Ubeydullah oğlu Seyyit Abdülkadir Efendi ile görüştük. Sonunda Hukuk-u Umumiye gazetesinin yönetimini ele aldık. İşe Sultan Abdülhamid'ten hesap sormakla başladık. Çeşitli entrikalar döndü. Fakat hiçbiri bizi emellerimizden alıkoyamadı.¹⁸⁶

Hukuk-u Umumiye Gazetesi ise Necip Nadir tarafından 16 Eylül 1908 tarihinde çıkarılmıştır. Gazetede sürgünden dönüp İttihat ve Terakki'ye muhalefet olanlar insanlar bulunmaktadır. Daha sonra bu kişiler Fedakâran-ı Millet Derneği etrafında birlik olmuşlar ve bu gazeteyi derneğin yayın organı olarak kullanmışlardır. Gazetenin başyazarlığını ise Mevlânzâde Rıfat yapmıştır.¹⁸⁷

Gazetenin alt başlığı “Fedakâran-ı Millet Cemiyetinin Ceridesidir” şeklindedir. Bu bize gazete ile cemiyetin birlikte olduğunu göstermektedir. Gazete aynı zamanda halka dönük bir yapıda olduğu için ya da o eğilimde olması sebebiyle halk tarafından oldukça fazla tercih edilmiştir.¹⁸⁸

Mevlânzâde Rıfat Hukuk-u Umumiye Gazetesi'nden sonra kendisiyle özdeşleşen Serbesti gazetesini çıkarmıştır. Mevlânzâde Rıfat bu gazete vasıtasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve onun uzantısında kurulan hükümetlerin amansız rakibi haline dönmüştür. Meşrutiyet döneminde Küçük Sait Paşa kabinesinden sonra kurulan Yusuf Kamil Paşa hükümeti ile ciddi ölçüde anlaşmazlığa düşen Mevlânzâde Rıfat, gazetesi yoluyla Yusuf Kamil Paşa'yı sert bir üslupla eleştirmeyi sürdürmüştür.¹⁸⁹ Mevlânzâde Rıfat'a göre Kamil Paşa anayasaya aykırı hareket etmekte, matbuat özgürlüğüne engellemeler koymakta ve Meşrutiyet'e gölge düşürmektedir.¹⁹⁰

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nden ayrılan Mevlânzâde Rıfat, Serbestî gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra yeni bir siyasi fırka arayışına girmiştir. Düşüncelerine uygun olduğu gerekçesiyle Prens Sabahaddin tarafından kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'nı desteklemiştir.¹⁹¹

¹⁸⁵ Mevlânzâde Rıfat, *Hakk-ı Vatan Yâhud Tarik-ı Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez*, (İstanbul: Serbesti Matbaası, 1928), 16.

¹⁸⁶ Mevlânzâde, *Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları*, 96.

¹⁸⁷ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, (İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990), 174.

¹⁸⁸ Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, (İstanbul: Temel Yayınları, 2003), 63.

¹⁸⁹ Yakup Kaya, Ersin Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kişiliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3, (2017), 1977-1978.

¹⁹⁰ Demir, “II. Meşrutiyet Döneminde Serbesti gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu”, 37.

¹⁹¹ Okay, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat”, 13.

İttihatçı grubun önemli bir rakibi olan Ahrar Fırkası'nı destekleyen Mevlânzâde Rıfat, bizzat bu firkanın üyesi olmadığını söylese de gazetesi aracılığıyla yaptığı propagandalarda ve Ahrar temsilcilerine gazetesinde ayrıcalıklı bir yer vermesiyle yanlılığını ortaya koymuştur. Mevlânzâde Rıfat'ın Serbesti gazetesinin yayın hayatına başlamasından sonraki en belirgin yönü ve asıl mesleği sanki İttihat ve Terakki muhalifliği olmuştur.¹⁹²

Mevlânzâde Rıfat Ahrar Fırkası'nın resmi kurucuları arasında yer almasa da gazetesinde yayınlamış olduğu yazılarla Ahrar'ı destekler mahiyette yazılar yazmıştır. Kendi ifadesiyle de Ahrar Fırkası'nın ilerlemesi ve gelişmesi için çaba da göstermiştir. Mevlânzâde anılarında bu durumu şöyle anlatmaktadır.

İşte biz, böyle bir taraftan Ahrar Fırkasına mensup olmadığımız halde karşılık beklemeden müdafaa ediyor, ilerlemesine ve genişlemesine çaba gösteriyorduk. Diğer taraftan da Sabahaddin Bey'e yönelik yapılan eleştirilere karşı koyuyor, hiçbir kimsenin hürriyet inancına müdahale ve saldırıya meşruti yönetim kabul edilmiş ise haklı olamayacağını inandırıcı delillerle açıklayıp, ispat ediyor ve hükümetin her zaman gizli işlerden kaçınması gerektiğini kabul ediyorduk.¹⁹³

31 Mart hadisesi gerçekleşikten sonra da Osmanlı Devleti'nde yeniden bir firar dönemi başlamıştır. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi ele almış ve 31 Mart olayının elebaşlarını şiddetli bir şekilde cezalandırmaya başlamıştı. Mevlânzâde Rıfat da Dr. Rıza Nur ve Ahrar Fırkası Kâtib-i Umumisi Nurettin Ferruh Beyler ile birlikte 31 Mart'ı takip eden günlerde Mısır'a firar etmek zorunda kalmıştır.¹⁹⁴

31 Mart Olayı'ndan sonra Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek meşrutiyeti korumuş ve isyanı bastırmıştır. Bu hareketten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücü de haliyle pekişmiştir. 31 Mart'ın hemen ertesinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve Divan-ı Harp kurularak zanlılar da yargılanmaya başlanmıştır. Sıkıyönetim Başkanlığı'nın 11 Mayıs 1909 tarihli ilanında Mevlânzâde Rıfat'ın 31 Mart'ın kışkırtıcıları arasında olduğu ve irticaya bulaştığı gerekçesiyle yakalanmasına karar verilmiştir. Mevlânzâde'nin Mısır'a 31 Mart'ın hemen akabinde kaçışı böyle bir sonucu beklediğinin de bir göstergesi olmuştur. Mevlânzâde Rıfat anılarında, mahkemenin bu değerlendirmesini bir hezeyan olarak görmektedir. Mevlânzâde'ye göre kendisi, Serbestî'deki fikir ve dava arkadaşları birer hürriyet aşığı mücahittirler.¹⁹⁵

¹⁹² Kaya, Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kişiliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey", 1977-1978.

¹⁹³ Mevlânzâde, *Sürgün Hatıralarım*, 29.

¹⁹⁴ Kaya- Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey", sy. 3, 1978.

¹⁹⁵ Kaya- Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey", sy. 3, 1979.

31 Mart hadisesinin vuku bulmasını mukabil Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşa ortamının endişe verici olmasından ya da 31 Mart'ın kışkırtıcıları arasında olmasından kaynaklı endişe ile Mevlânzâde Rıfat Mısır'a geçmiş daha sonra Atina'da bulunmuştur. Nurettin Ferruh Bey ile Paris'e geçen Mevlânzâde burada Şerif Paşa ile görüşmüş ve 12 nüsha olarak Serbesti gazetesini çıkarmıştır. Şerif Paşa ile arası açılınca tekrar Mısır'a dönmüştür.

Mevlânzâde Rıfat 1909 yıllarının sonunda Paris'te Ali Kemal, Pertev Tevfik, Dr Refik Nevzat, Albert Fua, Kemal Avni Bey'ler ile birlikte Islahat-ı Esasiye Osmanlı Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır. Bu firkanın başkanı ise Şerif Paşa'dır.¹⁹⁶

Paris'ten sonra Mısır'a tekrar dönmek zorunda kalan Mevlânzâde kısa bir süre burada kalıp Atina'ya geçmiştir. Burada Faruk ve Zeht gazetelerini yayınlamıştır. Bir müddet sonra Yunan hükümeti tarafından yurt dışına çıkması istenen Mevlânzâde Rıfat İstanbul'a dönmüştür. Belirli bir süre Divan-ı Harbi Örfi'nin almış olduğu sürgün kararı neticesinde Bursa'da zorunlu ikamete tabi tutulan Mevlânzâde, Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti döneminde çıkan bir aftan yararlanmış ve İstanbul'a gelerek burada Serbestî'yi 29 Temmuz 1912 yeniden yayınlamaya başlamıştır. Ancak muhalif tavrı ve sert eleştirileri sebebiyle Mevlânzâde'nin gazetesi çok geçmeden 1 Eylül 1912'de tatil edilmiştir. 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bâbîâli Baskını sonrasında hükümete siyasi alanda yayın yapmayacağına dair söz vererek İstanbul'da kalmıştır. Mevlânzâde 1913'te Kadınlar Dünyası'nı çıkaran Nuriye Ulviye (Civelek) ile evlenmiştir. Kadınlar Dünyası mecmuasının idare ve yayın işlerine bakan Mevlânzâde, mütareke döneminde yeniden siyasi sahaya dönmüş ve hatta dönemin ilk siyasi fırkası olan Radikal Avam Fırkası'nı kurmuştur.¹⁹⁷ 22 Teşrin-i Evvel 1334 tarihinde İstanbul'da kurulan firkanın reisi Mevlânzâde Rıfat Bey'dir. Üyeleri ise Emin Ali Bey, Mazlum Bey, Mehmet Faik Bey, Ragıp Bey ve Babanzâde Aziz Bey'dir.¹⁹⁸

3.4. MEVLÂNZÂDE RIFAT BEY'İN ESERLERİ

Mevlânzâde Rıfat bulunmuş olduğu şehirlerde başta basın faaliyetleri olmak üzere birçok edebi alanla da ilgilenmiştir. Kaleminin ona vermiş olduğu cesaretle gazetelerde siyasi anlamdaki eleştirilerinden çekinmemiştir. Bu tavrı ve dili, hayatındaki

¹⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, 1*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 219.

¹⁹⁷ Kaya- Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey", sy. 3, 1981.

¹⁹⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, 2*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 85.

sürgünlerin sebebi olsa da kaleminin özgür kaldığı dönemlerde neşriyata devam etmiştir.

Basın alanındaki rahatlığı ve kaleme olan aşinalığı sayesinde farklı şehirlerde farklı eserler kaleme alan Mevlânzâde Rıfat'ın ilk eseri Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim olmuştur. Bu eserin yanında farklı alanlarda ele aldığı birçok eseri de bulunmaktadır.

3.4.1.Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim

Mevlânzâde'nin basılan ilk eseri, Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim'dir.¹⁹⁹ Bu ilk eserin basım yeri üzerinde yazılı değildir ancak basım tarihi olarak 27 Şevval 1328-10 Kasım 1909 tarihi görünmektedir. Fiyatı o tarihte 5 kuruş olarak belirlenen bu eser 62 sayfadan oluşmaktadır.²⁰⁰

3.4.2.Yemen Hakkında Dâhiliye Nâzırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha

Yemen hakkında Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e hitaben kaleme alınan, Yemen Hakkında Dâhiliye Nâzırı Talat Bey Efendi'ye Açık Layiha isimli eseri Kahire'de 18 Kânunisâni 1326 tarihinde basılmıştır. Bu eserinde Mevlânzâde Yemen hakkında bilgiler vermiştir. Layiha türünde yazılmış bir eserdir.²⁰¹

3.4.3.İnkılâb-ı Osmanîden Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyımı

Mevlânzâde Rıfat'ın diğer önemli eserleri de iki ciltlik İnkılâb-ı Osmanîden Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyımı'dır. Bu eser formalar halinde bastırılmıştır. Birinci formasında Kahire 18 Rebiüssani 1329 ibaresi yer almaktadır. Bu eserin 175 sayfadan ibaret olan birinci forması Berire Ülgenci tarafından 31 Mart-Bir İhtilalin Hikâyesi ismiyle sadeleştirilmiş ve 194 sayfa olarak 1996'da İstanbul'da yayınlanmıştır. Kitabın ikinci kısmının yalnız 64 sayfası elde mevcuttur. Mevlânzâde'ye ait kitapların 120 bin

---

¹⁹⁹ Kaya- Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey”, sy. 3, 1992.

²⁰⁰ Mevlanzade Rıfat, “Bilanço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim” Erişim 16 Kasım 2019 <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL20677.pdf>

²⁰¹ Kaya- Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey”, sy. 3, 1992.

civarındaki formasına Mısır’da devlet tarafından el konulmuştur. Dolayısıyla bahsi geçen kitabın tam nüshası Türkiye’deki kütüphanelerde bulunmamaktadır.²⁰²

Berire Ülgenci tarafından sadeleştirilen bu eserin önsözünde, tam anlaşılmayan 31 Mart olayının perdelerini araladığını belirtmektedir.²⁰³

3.4.4.Sürgün Hatıralarım

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile birlikte yurda dönüşünden başlayarak sürgün hayatına ve diğer olaylara ait hatıralarını içeren bu kitap, Hakk-ı Vatan Yâhud Tarık-ı Mücahede de Hakikatler Ketm Edilemez adlı Osmanlıca eserin çevirisidir. Kitabın Türkçe çevirisinde esas alınan kopya, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nın süreli yayınlar bölümünde bulunan ve 1328 yılında İstanbul’da Serbestî matbaasında basılan kopyadır.²⁰⁴

Kamil Paşa Hükümeti zamanında 1912 yılında basılan bu kitapta, Mevlânzâde’nin hayatı ve özellikle siyasi hayatı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Bu eser Mevlânzâde Rıfat’ın Anıları adıyla 1992 yılında İstanbul’da basılmıştır. Yine aynı eser Sürgün Hatıralarım adı ile İstanbul’da 2009 yılında Osmanlıca’dan transkrip edilerek yayınlanmıştır.²⁰⁵

3.4.5.Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye’yi Yıkan Yahudiler

Mevlânzâde bir süre ikamet ettiği Romanya’nın Köstence şehrinde diğer bir eserini kaleme almıştır. Bu eser Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler-Türkiye’yi Yıkan Yahudiler adıyla Dobruca’da Juna Matbaasında 1923 yılında basılmıştır. Çok ciddi bir Yahudi karşıtı olan Mevlânzâde bu eserinde Osmanlı Devleti’ni Yahudilerin ve Siyonistlerin yıktığı fikrini ortaya atmaktadır.²⁰⁶

3.4.6.Türkiye İnkılâbı’nın İç Yüzü

---

²⁰² Kaya- Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey”, sy. 3, 1992.

²⁰³ Okay, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat”, 68.

²⁰⁴ Okay, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat”, 72.

²⁰⁵ Kaya- Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey”, sy. 3, 1992.

²⁰⁶ Kaya- Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey”, sy. 3, 1993.

Mevlânzâde'nin yazmış olduğu bilinen son eseri El Vahit Matbaası tarafından 1929 yılında basılan Türkiye İnkılâbı'nın İç Yüzü'dür. İki bölüm halinde basılmış olan bu eserin sadeleştirilmiş tam metni İstanbul'da 1993 yılında 355 sayfa olarak yayınlanmıştır. Mevlânzâde'nin en önemli eserlerinden birisi olan Türkiye İnkılâbı'nın İç Yüzü'nde yazar²⁰⁷ I. Dünya Savaşı'nın öncesinden başlayarak mütareke dönemi olaylarını ve Kurtuluş Savaşı öncesini ele almaktadır. İlk bölümde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesindeki durumu, savaşa katılma kararını, Balkan Savaşları, Bâbüali baskını, Meclis-i Mebusan'ın açılışı, Sion Cemaati, İttihat ve Terakki'nin kuruluşu, Yahudilerin tarihi, Doğu Cephesi, Ermeni tehciri, Çanakkale Savaşı, Halide Edip'in faaliyetleri, Araplar ve İtilaf Devletleri, ABD'nin savaşa girmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması gibi mevzular ele alınmıştır.²⁰⁸

---

²⁰⁷ Kaya- Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey”, sy. 3, 1993.

²⁰⁸ Okay, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânzâde Rıfat”, 74.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ ÖRGÜTLENMELER ve II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MUHALEFET

4.1.MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKMASI

Osmanlı Devleti yüzyıllardır süren ezici üstünlüğünü ve ihtişamını kaybetmeye başladığı 18. yüzyılda gücünü ve otoritesini devam ettirme yolları arıyordu. Kabul etmekte zorlansalar da Batı gerçekten de Osmanlı Devleti'nin ilerisindeydi. Onlarla mücadele edebilmek için Avrupa'nın tekniği ve ilmi alınmalıydı.

Bu arayışın ve bulunan çözümün neticesinde endüstri ve bilim alanında faaliyet gösteren fabrikalar ve okullar açıldı. Bu gelişmeleri devam ettirmek için Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, gücün kaynağını Avrupa'daki hayat tarzında ve hükümet sisteminde gördüler. 1830'ların ve 1840'ların hürriyetçiliği aydınlanmanın ve ilerlemenin kutsal nedeni olarak kabul edilirdi. Doğulu bir ziyaretçinin gözünde, Batının demokratikçe parlamenter hükümetinden daha özellikli ve daha aydıncı nesi olabilirdi? Bu çizgiler üzerinde ilk kez tartışmada bulunanlardan biri, 1837 yılında Viyana Türk elçiliğine gitmiş olan ve daha sonra İstanbul'da birçok yüksek görevlerde bulunan Sadık Rıfat Paşa idi.²⁰⁹

XIX. yüzyıl Avrupa'sında Genç Fransa, Genç İngiltere, Genç Almanya, Genç Türkiye için de bir esinlenme kaynağı idi. Türk öğrencileri ve diplomatları 1848'in yürekleri tutuşturan olaylarını gözleriyle gördüler. O yıl Macar ayaklanmasının bastırılmasından sonra birçok Macar ve Polonyalı devrimciler Türkiye'ye sığındılar.²¹⁰ Rusya ve Avusturya ise bunların kendilerine iade edilmelerini istemiştir. Liderleri bir Macar devrimcisi olan Louis Kossuth idi. Bunlar geri dönmemişlerdir. Fakat Rusya ve Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş açmakla tehdit etmiştir. Türkler soruna hemen bir çözüm bulmuşlardır. Devrimciler geçici olarak bile olsa İslamiyeti kabul ederlerse padişahın tebaası olacaklar ve Rusya ve Avusturya'ya geri verilmeyeceklerdir.

---

²⁰⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 135.

²¹⁰ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 135.

Böylece, başta subaylar olmak üzere bazıları hemen Müslümanlığı kabul etmişlerdir.²¹¹ Bu kişiler Osmanlı ülkesinde Rusya ve Avusturya'ya karşı ayaklanıcılar olarak sempatiyle karşılanmışlardır. Bu sığınmacılar yeni fikirleri de getirdiler. Yeni reform evresi devlet kanunlarıyla değil, edebi manifestolarla başladı; Genç Türkiye'nin ilk liderleri politikacılar değil, ozanlar ve yazarlar oldu.²¹²

Edebi anlamda başlayıp daha sonra basına da sıçrayan ve batının edebi dünyasından beslenen Osmanlı aydınları idari anlamda olmasa bile fikri anlamda bir başkaldırıyı da başlatmış oldular. Mutlak otoriteye ve yöneticilere karşı olan bir fikir hareketine giriştiler. Fikri olarak başlayan bu hareket idari anlamda yaklaşık 20 yıl sonrasında karşılığını bulmuştur.

Mutlakiyete karşı Türk hürriyetçi hareketinin tarihine, 1859 tarihli Kuleli Vakası diye bilinen olayla başlamak gelenek olmuştur. O yıl küçük bir tertipçi grup Sultan Abdülmecit'in hal'ini ve gerekirse öldürülmesini planlamıştı. Suikast meydana çıkarıldı ve liderleri mahpus olarak Asya'ya sürüldü. Birçok Avrupalı yazar bu başarısız suikastı, meşruti ve parlamenter hükümetin kabul ettirilmesi için yapılan ilk teşebbüs olarak tanımlarlar. Fakat daha yeni araştırmalar, tertipçilerin kafasında böyle bir amaç veya program bulunmadığını, bilakis Hristiyanlara verilmiş bulunan tavizlere karşı olduklarını belirtir görünüyor. Her hangi bir ilke için çalışmaktan çok, sultana ve nazırlarına karşı hareket etmekteydiler. Amaçları daha çok padişaha karşı bir suikast ve hükümete darbe ile ilgiliydi.²¹³

Şekli bir mutlakiyetle yönetilen Osmanlı Devleti'nde esas itibariyle demokratik bir yönetim sisteminin varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak bu gerçekliğin hukuki anlamda da temin edilmesi için anayasal birçok girişimler yapılmıştır. Osmanlı padişahlarının bizzat kendi iradeleriyle ve hâkimiyetlerini de kısıtlarcasına yapılan bu değişiklikler şüphesiz günümüz demokrasisinin temelini oluşturmuştur. Ancak bu değişiklikler her zaman iyi bir netice ortaya çıkarmamıştır. Her doğumun sancılı olması gibi ülkemizde demokrasinin doğumu da sancılı olmuştur. Tanzimat'la başlanan bu doğum oldukça da uzun soluklu olmuştur ve hala da devam etmektedir. Değişimin hızlı bir gelişmeyle yaşandığı günümüzde demokratik değişimler de devam etmektedir.

---

²¹¹ Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev. Dilek Özdemir, (Ankara: İmge Kitapevi, 2006), 439.

²¹² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 135.

²¹³ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 150.

Gerçek manada demokrasinin sacayağı olarak niteleyebileceğimiz halk katılımının, siyasi örgütlenmelerin ya da derneklerin faaliyetlerine başlaması 1860'lı yıllara temellendiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Çünkü bu tarih mutlak otoritenin paylaşıldığı ve onun yanında halk egemenliğinin yer aldığı bir başlangıç idi. Ancak bu başlangıç günümüz demokrasi anlayışından ve demokratik haklardan çok uzaktı.

Anayasal düzen bir devlet politikası olmaktan ziyade padişahların faaliyetleriyle sınırlı kalan bir unsur haline dönüşünce bu süreç dış müdahaleyi de beraberinde getirmiştir. Dış müdahalenin birinci ayağı dışarıda yetişmiş aydınlar ve yöneticiler vasıtasıyla yönetime baskı kurmak suretiyle gerçekleşmişken ilerleyen dönemlerle ise devletlerin yapmış olduğu konferanslar ve toplantılar şeklinde meydan gelmiştir. Bu konferanslarda devletin yönetim sistemine yapılmak istenen müdahaleler zaman zaman halk tarafından da destek görmüştür. Başlangıçta belirttiğimiz aydın kesimin halk zihninde uyandırdığı demokrasi fikri bu katılımın ortaya çıkmasında çok önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde halkın padişahlardan beklediği meşruti yönetim anlayışı da filizlenmeye başlamıştır.

Abdülaziz'in tahta çıkışıyla beraber halk büyük bir heyecana kapılmışlardır. Tahta ilk çıktığı dönemlerde halkıyla yakından ilgilenen, ordu ve donanmanın güçlendirilmesine gayret sarf eden Sultan Abdülâziz'in saltanatının ilerleyen dönemlerinde yaşadığı sıkıntı aydınlarda infial uyandırmıştı. Hâlbuki memleketin kültür seviyesi oldukça artmış; halkın görüş ve düşünüş tarzında daha sağlam bir yön ortaya çıkmıştı. Ancak dış borcun artması, Girit isyanı ve Sırbistan'ın durumu ve Namık Kemal'in vatanperverane yazıları halkın, zihnini kurcalıyor; hükümete karşı bir endişe meydana da getiriyordu. Suavi'nin Muhbir gazetesindeki taraflı yazıları da halkta memnuniyetsizliği artırıyor. Bu olumsuz gelişmeler Sultan Abdülâziz hakkında beslenen sevgi ve muhabbeti azaltıyordu. Halkla hükümet arasında bu havadan dolayı soğukluk meydana gelmişti.²¹⁴

Memleketin bu hali günlük mevzulardanmışçasına konuşulur olmuştu. Namık Kemal'in müdavimi olduğu Veliâht Murad Efendi'nin Kurbağalıdere'deki köşkünde bile hükümeti eleştirmek alışkanlık haline gelmişti.²¹⁵

---

²¹⁴ Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılapTarihimiz ve Jön Türkler*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1945), 6.

²¹⁵ Kuran, *İnkılapTarihimiz ve Jön Türkler*, 6.

Halk içerisinde buldukları bu durumu bir araya geldikleri her mecrada tartışır hale gelmiştir. Aydın kesim ise yazmış oldukları eserlerinde beslendikleri Avrupa siyasetini ve kültürünü Osmanlı ülkesine taşımaktan geri kalmamışlardır. Halk ile aydın kesimin ortak bir problemde bir araya gelmesi özellikle olayı siyasi boyutta ele almak isteyenlere de büyük bir fırsat vermiştir.

1865 yılında İstanbul'daki Belgrat Ormanında piknik yapan altı genç, İttifak-ı Hamiyyet adında gizli bir dernek kurmaya karar verdiler. Bu gençlerin arasında Mehmet Bey ve Namık Kemal Beyler de vardı. Ortak düşünceleri ise Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın siyasetine karşı muhalefet oluşturmalarıydı. İktidarda bulunan bu paşaları gençler Avrupa'nın büyük devletleri karşısında fazla tavizci buluyor, bütün bu tavizlere ve verilen imtiyazlara rağmen Osmanlı bütünlük ve egemenliğinin yine de istenilen şekilde korunamadığını düşünüyorlardı. Daha vahim olan tablo ise devletin dağılmaya doğru gittiğinin düşünülmesiydi. Kendilerince bu durumda yapılacak tek şey, halka siyasal haklar tanımaktı. Böyle bir düzende halk, yalnız Tanzimat'ın getirdiği nimetlerden yararlanmakla kalmayacak, kendi siyasi kaderini de kendi tayin edecekti. Tabii, bu sayede Tanzimat paşalarının otoritesi de son bulmuş olacaktı. Bu gençler meşrutiyeti istemekle, hem devleti kurtarmakta olduklarına, hem de daha demokratik bir siyasal düzen uğrunda mücadele ettiklerine inanıyorlardı.²¹⁶

1867 tarihinde Nord gazetesinde çıkan yalan bir haber üzerine Mustafa Fazıl Paşa düzeltme amaçlı cevabi olarak bir mektup göndermiştir. Mustafa Fazıl Paşa bu mektupta Osmanlı Devleti'nde kendini destekler mahiyetteki insanlara Genç İtalya, Genç Fransa ve Genç Almanya'dan esinlenerek "Genç Türkiye" tabirini kullanmıştır. Bu mektup daha sonra 21 Şubat 1867 tarihinde Türkçeye çevrilmiş olarak neşredildi. Ali Suavi ve Namık Kemal "Jeune Turquie" tabirini benimsediler ve bu tabire karşılık olarak "Yeni Osmanlılar" tabirinde karar kıldılar. Yabancı ülkelerde "Jön Türkler" olarak tanınan yenilikçi ve devrimci Türklerin siyasal hayattaki birinci evresi 1865-1876 yılları arasında var olan Yeni Osmanlılar dönemi, diğeri de, Abdülhamid baskısı neticesinde ortaya çıkan özellikle İttihat ve Terakki'nin başını çektiği Jön-Türk dönemidir.²¹⁷

Özellikle 1860 yıllarından sonra Islahat Fermanı'nın estirdiği özgürlükçü hava sonrasında basın ve yayın hayatı ciddi bir canlanma dönemine girmiş oldu. Şinasi,

²¹⁶ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980), 14.

²¹⁷ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Basın Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1973), 36.

Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi yazarlar liberal-reformist fikirlerin sözcülüğünü yaptılar. Genç Osmanlılar adını alacak olan aydınların belirli bir doktrinleri yoktu. Pratikte üzerinde anlaştıkları ortak noktalar olmakla birlikte bir yol haritası ortaya koyamamışlardı. Onları bir araya getiren noktalar ise özgürlük, anayasalı bir rejim ve temsili sistemdi. Bir nevi meclisin kuruluşu ve istişarenin ortaya çıkarılmasını isteyen bu sistem kısmen İslami ilkelerden de hareketle savunuluyordu.²¹⁸

Genç Osmanlı hareketinin temelini 1865'te İstanbul'da gizlice kurulan İttifak-ı Hamiyyet cemiyeti meydana getirmiştir. 1867 de gerçekleşen başarısız bir darbe girişiminden sonra Avrupa'ya kaçan bu radikaller geçler orada Genç Osmanlılar Cemiyeti adı altında yeniden bir araya geldiler. Cemiyet 1871'de dağıldığı zaman meşrutiyet ve mücadeleye ilk ivmeyi ve geriden gelen kuşağa bu heyecanı kazandırmış oluyordular.²¹⁹

Cemiyetin dağılmasında birçok unsur etkili olmuştur. Cemiyet mensuplarının önemli bir kısmı Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden sonra yurda dönmüş ve hareketin beyin takımının yurda dönmesi dağılmada en etkili faktörlerden olmuştur.

Padişahın Marsilya'ya muvasalatında, istikbal merasiminde hazır bulunan evvelce bahsi gecen Jön Türk reislerinden Prens Mustafa Fazıl Paşa kendisinden af talep etmiş ve bu suretle nazır sandalyesine konmayı kafasına koymuştu. Jön Türk'ler bu olayı inkılâp lehine bir muvaffakiyet sayıyorlar ve yakında Prens Meşrutiyet sadrazamı olacağı ümidine kapılıyorlardı.²²⁰

Mustafa Fazıl Paşa'nın yurda dönüşünden sonra altı ay kadar Viyana'da kalan Namık Kemal, Zaptiye Nâzırı Hüsnü Paşa'nın izniyle 1871 tarihinde İstanbul'a yeniden dönmüştür. Agâh Bey'in dönüşü de bu tarihlere denk gelir. İhtilâlcilerden Reşad ve Nuri Beyler 1872'de ve Mehmed Bey 1874 tarihinde döndüğü halde Suavi Efendi Paris'te Ulûm gazetesini ve Kamus'ül Ulûm Vel Maarif'i çıkarmaya devam etmiştir. Ancak 1876 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in ihtişamlı bir şekilde tahta çıkışından sonra meydana gelen özgürlük ortamında İstanbul'a dönmüştür.²²¹

Mevcut yönetime karşı düğümü çözen etken meşrutiyetçi olan ve meşrutiyeti ilan eden veliahd II. Abdülhamid'in varlığı oldu. Midhat Paşa ve II. Abdülhamid

---

²¹⁸ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 17.

²¹⁹ Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", 18.

²²⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 77.

²²¹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 80.

arasındaki anlaşma, II. Abdülhamid'in tahta çıkması ve anayasalı bir rejimin benimsenmesi şeklinde ortaya çıktı. Böylece II. Abdülhamid uzun yıllar sürecek saltanat makamındaki yerini aldı. Midhat Paşa'yı da sadrazam yaptı.²²²

Mithat Paşa ve taraftarları, nihayet çökmekte olan bir imparatorluğu yeniden canlandırmayı öngören planlarını uygulamaya koymaya istekli birisini bulmuşlardı ve yeni sultanın başlangıçtaki uygulamaları, düşüncelerinin ne kadar isabetli olduğunu ispat etmişti.²²³

Bu süreci hızlandıran olay ise Balkanlardaki kötü gelişmeler ve Rusya'nın askeri bir müdahalenin hazırlıklarını yapıyor olmasıydı. Bu durumda devletin yeni reformlar yapmaktan başka çıkar yolu yoktu. Reform programlarının taslağını hazırlamak üzere Avrupalı büyükelçilerden oluşan bir heyet 23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplandıysa da Sultan II. Abdülhamid yeni anayasayı ilan edeceğini bildirerek, adı geçen toplantıya izin vermedi. Böyle bir toplantının artık gereksiz olduğu büyükelçilere kibarca hatırlatıldı. Parlamento toplantıya çağırıldı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilikçi parti tarafından hazırlanmış olan reformları uygulamaya koymaya başladığı görüldü.²²⁴

Konferans dağıldıktan 16 gün sonra 5 Şubat 1877'de anayasanın 113. maddesine dayanarak Midhat Paşa vezaretten atılarak İzzeddin Vapuru'yla İtalya'ya sürgüne gönderildi. Azile sebep olan olay ise Tersane Konferansı'nda Osmanlı lehine bir gelişmenin olmaması idi. İkinci olarak Mithad Paşa Sultan Abdülhamid'den önce iki sultanın tahttan indirilmesinden mesuldü. Aynı zamanda Midhat Paşa meşrutiyetçi bir sadrazamdı. Bu sebeplerden dolayı sadrazamlıktan azledildi.²²⁵

Batılıların Tersane Konferansı'yla istemiş olduğu reformların istenildiği gibi gerçekleşmeyeceğini düşünen ve Balkanlar ve İstanbul üzerindeki tarihi istekleriyle ilgili bir şansın doğmuş olduğunu gören Rusya, 24 Nisan'da Türkiye'ye savaş ilan etti. Böylece Osmanlı tarihinin ilk parlamentosu açıldıktan 36 gün sonra, 1908 senesinde yeniden toplanıncaya kadar tatil edildi.²²⁶

Esasında Sultan II. Abdülhamid Han gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında iyi izlenimler bırakmıştı. Vatandaşlarından II. Abdülhamit idaresine karşı herhangi bir muhalefet olmadı ve yabancı gözlemciler sultanın idaresinden memnundular. Disraeli,

---

²²² Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", 18.

²²³ Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001), 17.

²²⁴ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, 17.

²²⁵ Sina Akşin "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi* 3, Ed. Sina Akşin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 158.

²²⁶ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih, 1789-2014*, (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 336.

Salisbury'e Sultan II. Abdülhamit için çok ümit verici biri olduğunu ve hatta Muhteşem Süleyman'ın yerini alabileceğini söylüyordu.

19. asrın son çeyreğinde meşhur bir yazar da şunları söylüyordu:

Sultanın çalışkanlığı, tutumluluğu, prensiplerini tavizsiz uygulaması ve manevi cesareti, sadece kendi vatandaşlarının takdirini toplamakla kalmıyor aynı zamanda memlekette bulunan yabancıların da takdirini kazanıyordu.²²⁷

İlk olarak meydana gelen Genç Türk hareketini doğurmuş olan ruh ölmemişti ama saltanatının çeyrek asırlık bölümünde, sultanın şahsına ve politikalarına karşı organize bir hareket meydana gelmemiştir. II. Abdülhamid'in elinde bulunan gücü ülkesinin yararına kullanacağına inanan Liberaller, onun anayasayı rafa kaldırarak meclisi tatil etmesine de bu yüzden karşı çıkmamışlardı. Böylece kendilerinin liberalden ziyade milliyetçi olduklarını ispat etmiş oluyorlardı.²²⁸

Ancak ilerleyen yıllarda Sultan II. Abdülhamit hakkındaki olumlu düşünce yerini menfi düşüncelere bırakmıştır. Gerek yurt içinde ve gerek yurt dışında II. Abdülhamit'e muhalif olanların sayısı hızla artmıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde siyasal olarak I.Meşrutiyet'in ilanından 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet dönemine değin açık bir çoğulculuk meydana gelmemiştir. Sultana karşı oluşturulan muhalif hareket 1908 yılında Osmanlı'da ilk kez hürriyetin ilanı adıyla meşrutiyetçi bir rejimin açılış töreni gerçekleşmiştir. Yakın tarihimizde II. Meşrutiyet olarak ifade edilen bu süreç Türkiye'nin demokratik gelişimini temin eden adımlarla ve atılımlarla doludur.²²⁹

Bu atılımlardan birisi belki de en önemlisi Sultan II. Abdülhamid'in eniştesi olan Damat Mahmut Paşa'nın bir bahane ile ve gizlice yurt dışına çıkması olmuştur. Damat Mahmut Paşa yanında çocukları Sabahaddin ve Lütfullah olduğu halde ülkeyi terk etmiştir. Özgürlükçü fikirlerin yeniden ortaya çıkması bu firardan sonra ivme kazanmıştır. Damadın firarından sonra I. Jön Türk Kongresi, 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te gerçekleştirilmiştir. Kongrenin tertip edilmesi ve toplanması Prens Sabahaddin'in siyasal bir iddiayla ortaya çıkmasına vesile olmuştur.²³⁰

I. Jön Türk Kongresi'nde çıkan anlaşmazlıklardan sonra kurulan Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti, 1906 senesinde Prens Sabahaddin tarafından Teşebbüs-ü

²²⁷ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, 19.

²²⁸ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, 24.

²²⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1*: 3.

²³⁰ Oğuz Kaan, "II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası" (Doktora Tezi, T.C.İstanbul Üniversitesi, 2008), 37.

Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adı altında siyasal hayattaki faaliyetlerine devam edecekti. Bu faaliyetten sonra cemiyetin programını ve faaliyetlerini duyuracak olan bir gazetenin çıkarılması zaruri olmuştu. Bu gereklilik yüzünden Terakki gazetesi yayın hayatına başlamıştır. Cemiyet'in kurucuları Prens Sabahaddin, Ahmet Fazlı, İsmail Kemal, Doktor Nihat Reşat, Doktor Rifat, Miralay Zeki, Doktor Sabri, Hüseyin Tosun, Milaslı Murat'tır. Bu cemiyetin yayın organı da Terakki gazetesi olmuştur.²³¹

Yurt dışında bulunan Jön Türkler'in heyecan duyduğu bu avdet olayı başlangıçta cemiyet içinde canlanma meydana getirmiştir. Ancak bu kaçış daha sonra cemiyet içinde oluşan kopuşun da başlangıcı olmuştur. Prens Sabahaddin'in farklı ve alışılmadık fikirlerle ortaya çıkışı Jön Türkler arasında ayrılığı tetikleyen en önemli etken olmuştur.

4.2.İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ DIŞINDA KURULAN SİYASİ PARTİLER

İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta ve örgütlenme aşamasında ortaya koyduğu samimi fikri ve davranışları sonraki dönemlerde halka ve hatta kendi üyelerine bile göstermemeye başladı. Ortaya çıkan bu tablo İttihat ve Terakki'ye muhalif fikirlerin meydana gelmesine sebep oldu. Her ne kadar muhalif oluşumların faaliyetleri uzun soluklu olmasa da daha sonra gelecek olan güçlü muhalefetin temellerini atmış oldular. Bu oluşumların içerisinde şüphesiz en büyük pay daha önce İttihat ve Terakki yanlısı olup iktidarın tekelleşmesi sonucunda kadro dışı kalan küskünler grubunun olmuştur.

Oluşturulan bu cemiyetlerin belli başlıları ise;

4.2.1.Fedakâran-ı Millet Cemiyeti

Ağustos 1908 tarihinde İstanbul, Gedikpaşa Tahtaminare Mahallesi, Fazlı Paşa Karakolu karşısında, No.31 de kurulmuştur.²³²

Kurucuları ve aynı zamanda yöneticileri arasında reis olan, Avanullah El Kazımı, katib-i umumisi: Esat Bey, muhasip üye: Ali Vefa'dır. Cemiyete mensup diğer

²³¹ Kaan, "II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası", 49.

²³² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 131.

üyeler ise Hukuk-u Umumiye Gazetesi mesul müdürü Dr. Ali Saip, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal, sandık emini Asitaneli Behçet, Ertuğrul Şakir Bey olmuşlardır.²³³

Hürriyetin ilanından sonra genel af ilan edildi. Bu aftan sonra sürgün ve kaçaklar İstanbul'a dönmeye başladılar. Aleyhinde çalıştıkları yönetim yıkılmış özledikleri düzen kurulmuştu. Bu sonuç onların başarısı sayılabılırdi. Tabii içlerinde değerli, değersiz, okumuş, cahil; içten, içten olmayan her türlü adam vardı. Ama çoğunlukla bu kişiler kendilerini günün kahramanı sayıyor, esasında çektikleri zorlukları bir fedakârlık olarak değil de rant unsuru olarak her yerde, bazen adamakıllı büyüterek de, ileri sürüyorlardı. Hemen hepsi de şu ya da bu memurluğa tayin edilmekte çektiklerinin karşılığını bekliyordu. Oysa birçoğu umduğunu bulamadı. Üstelik devletten ödeneği olan sürgünler hatta Avrupa'da bile böyle bazı maaşlı Jön Türkler vardı. Yurda dönenler bu gelirlere de yoksun kaldılar. Çünkü muhalif olmalarına rağmen Sultan II. Abdülhamid bu hamiyetperver Türk evlatlarının sürgünlerde sefil bir hayat yaşamalarına razı olmuyor onları her fırsatta ve kendisine her müracaat edildiğinde kolluyordu. Ancak hükümet, bekledikleri gibi onları bağırlarına basmadığı gibi fazla memurların işten çıkarıldığı, bütçenin denkleştirilmesi için çabalar harcadığı bir sırada isteklerini de yerine getirmedi. Böylece siyasal gadre uğrayanlar büyük bir huzursuzluk kaynağı oldular.²³⁴

İttihatçı sürgün ve kaçaklar genel olarak umduklarını buldukları için seslerini çıkarmıyorlardı. İttihatçı olmayıp da geçim derdi içinde bulunanlar durumlarına çare aradılar. Hürriyetin ilanından birkaç hafta sonra 12 Ağustos 1908'de Sultan Ahmet bahçesinde bir miting yaptılar. Birbirlerini gördüler, söylevler söylendi ve bir dernek kurmak teklifi kabul edildi. Kurulan dernek Fedakâran-ı Millet cemiyeti oldu.²³⁵

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, adı birçok hukuk dışı olaya karışmış ve şantaj ve komplo hareketleriyle beraber anılır olmuştur. Bu cemiyet hayır cemiyeti ile siyasal parti arası bir topluluktur. Başlangıçta cemiyet program ve tüzüğünü açıklamamıştır ve muhtemelen açıklamaya da gerek duymamıştır. Çünkü ortaya çıkan mağdurin-i siyasiye kendi geçimlerinin ve belki fazla kazanmanın peşine düşmüşler, siyasi bir amaçtan uzaklaşmışlardı. Daha sonra maksad-ı asli ve maksad-ı talisini yayınlamıştır. Nizamnamesi ise hakkındaki dedikoduların yoğunlaştığı bir dönmede açıklanmıştır.²³⁶

²³³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 131.

²³⁴ Sina Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", *AÜSBF Dergisi* 29, sy. 1 (1974), 126.

²³⁵ Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", 126.

²³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:132.

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin kuruluş amacı sürgünden dönenlerin ve siyasi suçluların haklarının korunmasıydı. Bu nedenle çok sayıda işsiz, dolayısıyla adi suçlular ve eğitimsiz yoksul halk da buraya başvuruyor ve istediklerini de alıyorlardı. Böylece cemiyetin üyeleri günden güne artıyor ve cemiyet giderek güçleniyordu. Bu durum İttihad ve Terakki yönetimini ürkütüyor, cemiyet üyeleri arasında rahatsızlık meydana getiriyordu.²³⁷

Cemiyet para elde etmek amacıyla Kamil Paşa hükümetine de başvurmak suretiyle maddi mağduriyetlerinin giderilmesi için benzer girişimlerde bulunmuştur.²³⁸

Cemiyet sadece bahsettiğimiz parasal süreçte kendini göstermemiştir. Aynı zamanda siyasal alanda da sesini duyurmaya çalışmıştır.²³⁹

Cemiyet faaliyete başladıktan sonra mevcut kurucularına daha sonradan katılan kişiler de olmuştur. Bu kişiler ise; Bahriye mülazımı Cemal, bahriye zabitanı Sami, Serbesti ve Hukuk-u Umumiye Gazetesi mesul müdürü Mevlânzâde Rıfat, Hasan Fehmi, İbn-el Mahmud Asım, Mazlum, Musahhih İbrahim, abone müdürü Asitaneli Kegork, cemiyet mukayyidi Malatyalı Mehmet Ali, kâtib Ahmed Hamdi, Yahya Galip, Milkon Gürciyan, Arşak Dardaganyan. Ancak bu isimlerin hepsinin bu cemiyete üye oldukları şüphelidir. Ayrıca resmi soruşturmaya göre cemiyetin fedailerini de vardır. Fedailer listesi 12 kişiyi kapsamaktadır. İlk tahkikat haberlerine göre bunlar arasında en önemli olanları Üsküdarlı Osman Pehlivan, Parmakçı Hüseyin'dir.²⁴⁰

Tüzüklerinde genel olarak şu hususlar ele alınmıştır;

- 1- Meşrutiyeti ve meşrutiyet esaslarını korumak.
- 2- Memleket için maddi ve manevi fedakârlıktan kaçınmamak.
- 3- Milleti ahlakının güçlendirilmesine çalışmak.
- 4- Ülkede eğitimin, sanayi ve ticaretin ilerlemesi, okul, hastane, fabrika ve hisseli ortaklıklar kurulması için çalışmak.
- 5- Cemiyete bağlı öğrencilere yardım edip onların terbiyelerine bakmak.
- 6- Yoksul olanlara da yardım etmek.

---

²³⁷ Murat Çulcu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e*, (İstanbul: E yayınları, 2011), 252.

²³⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:132.

²³⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 132.

²⁴⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 134.

7- Siyasetle hükümet işlerini karışmamak şartıyla, hükümeti yerine göre övmek ya da eleştirmek, uyarmak ve kamuoyunu mevcut siyasal durumundan haberli kılmak gibi meşrutiyeti sağlayacak çalışmalarda bulunmak.²⁴¹

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti esasında siyasi anlamda ciddi bir kuruluş meydana getirememiş ve 31 Mart olayından sonra kapanmıştır. Seçimlere katılmadığı için de Meclis-i Mebusan'a girememiştir.²⁴²

4.2.2. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

1908 Temmuzunda kuruluş çalışmaları fiilen başlamıştır. Ancak fırka resmi iznini 1909 Şubatında almıştır. 31 Mart Vakıyası meydana geldiği zaman fırkanın henüz program ve tüzüğü tamamlanmamıştı. Fakat fırkanın Dr. İbrahim Temo'nun önderliğindeki genç kurucuları bu gerici olay aleyhindeki protestolarına katılmışlardır. Fırka 31 Mart olayları sırasında kurulan Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin bildirisine de destek olmuşlardır.²⁴³

Ruhsat belgesine göre "Osmanlı Demokrat Fırkası Cemiyeti" adıyla adını tescil ettiren fırka İttihat ve Terakki'nin toplumda meydana getirdiği hoşnutsuzluktan yararlanmak istemiştir.²⁴⁴

Her ne kadar muhalif bir kanatta kurulup resmi olarak kuruluşunu tamamlamış olsa bile Osmanlı Demokrat Fırkası halk nazarında çok fazla bilinmemektedir. Ancak Aydın sancağındaki faaliyetleri ve buradaki şubesi partinin siyasi faaliyetleri sönük geçse de adından söz ettirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin pek fazla bilinmeyen partilerinden biri de Osmanlı Demokrat Fırkası olmuştur. Bu partinin örgütlendiği 20 yerleşim yeri içerisinde Aydın'da bulunmaktaydı. Osmanlı Demokrat Fırkası'nın Aydın şubesi en faal parti örgütlerinden biri haline gelmiştir. Partinin Aydın şubesinin başında İngiliz Konsolosluğu tercümanı Ali Şevket Bey bulunuyordu. Pek çok badire atlatan partiyi Aydın şubesi ayakta tutmuştur denilebilir.²⁴⁵

²⁴¹ Akşin, "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", 127.

²⁴² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 605.

²⁴³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:172.

²⁴⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 172.

²⁴⁵ Günver Güneş, "Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Açından II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 380.

Partinin önemli simalarından biri İbrahim Temo'dur. O da diğer meşrutiyet taraftarları gibi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda dönmüştür. Ancak çeşitli sebeplerle cemiyet ile arasında soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştır.

Temo II. Meşrutiyet'in ilanından sonra büyük bir heyecan ve umutla İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra Struga'ya yakınlarını görmeye giderken cemiyetin genel merkezi olan Selanik'e uğramıştır. Temo, burada Cemal Bey, Mithat Şükrü ve adını hatırlayamadığı birkaç kişinin bulunduğunu, kendisinin Mithat Bey ile birlikte merkeze geldiğini ve cemiyet üyelerine samimi tebriklerini iletmiş olduğunu belirtmektedir. Temo, konuşma sırasında cemiyetin başarısından söz ederken Cemal Bey'in kendisine Doktor hangi cemiyeti murad ediyorsunuz? Bizim bu cemiyetimiz, sizin vatan haricinde çalıştığınız cemiyet değildir. Bu cemiyet, Manastır ve Selanik mahsulüdür diyerek kendisini aynı cemiyetin müntesibi olarak tanımak istemediğini söylemektedir. Bunun üzerine kendisinin; "O halde, niçin bu sizin cemiyetinize bizim cemiyetin adını verdiniz?" diye sorduğunu belirten Temo, bu adı kutsal saydıkları için bu şekilde kabul ettikleri yanıtını alınca da; "Öyle ise İttihad ve Terakki veya sizin kelimelerin yerlerini değiştirdiğiniz Terakki ve İttihad cemiyetinin kurucularından olduğum için beni de böyle tanımaklığınız lazım gelir."²⁴⁶ şeklinde karşılık vermiştir. İbrahim Temo ve Cemal Bey arasındaki bu konuşma Temo için önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Temo da dâhil olmak üzere ilk kurucularından çoğunu cemiyete küstürmüş ya da saf dışı bırakmış ve meşrutiyet sonrasında cemiyet içinde etkin bir rol üstlenmelerini engellemiştir.²⁴⁷

İbrahim Temo Manastır vilayetinden mebus olmak üzere 150 imzanın gerektiğinin kendisine beyan edilmesi üzerine yaptığı çalışmalar ile 500 civarında imza ile hayli yüksek bir oran elde ettikten sonra adaylık için Manastır cemiyet merkezine başvurduğunu, merkezde Müslümanlardan sadece 1 mebus çıkarılacağı yönünde bir açıklama yapıldığının söylenmesi üzerine bu beyanın mantıksız olduğunu düşünerek getirdiği mazbatayı yırttığını ifade etmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dışlayıcı tutumuna kırılan Temo üzüntü ile Romanya'ya döndüğünü söylemektedir. Kısa süre sonra arkadaşlarından birçok mektup aldığını, vatana dönmesi yönünde taleplerin geldiğini belirten Temo, bunun üzerine ailesini toplayarak İstanbul'a

²⁴⁶ İbrahim Temo, "İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, (İstanbul: Arba Yayınları, 2001), 185.

²⁴⁷ Bilgin Çelik, "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, sy: 1 (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası, 2010), 88-89.

döndüğünü dile getirmektedir. Kendisini sevenler Beyoğlu'nda sıhhiye müfettişliği gibi bir memuriyet ayarlamışlardır. Temo bu işe başladıktan bir süre sonra ise 31 Mart Vakası olarak tarihe geçen isyan cereyan etmiştir. Temo bu hareket sırasında kapısına cemiyetçi anlamında C harfi konulduğunu belirtmektedir.²⁴⁸

Anılarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programına aykırı hareket edip özellikle Türklerin dışındakilerin değişen cemiyet programını ve davranışlarını bir istibdat saydığını, muhtelif komiteler kurarak İstanbul'da ve taşrada kulüpler açmaya başladığını belirttikten sonra, Demokrat Fırkanın kuruluş amacını şöyle ifade etmektedir.²⁴⁹

Türkiye için bu zararlı akımın önünü almak ve aydınları İttihad ve Terakki etrafında toplayıp kuvvetli ve yek vücud bir kütle haline koymak ve Türkiye'nin eski idaresinde Türklerden başka milletlerin hoşnutsuzluğunu çeşitli fikir ve mesleklere meyledip başka yollara sapmalarına engel olmak düşüncesi ile eski programımıza uygun bir Demokrat Fırkası'nın kurulmasına karar verdik.²⁵⁰

Muhalefeti hiçbir şekilde hoş görmeyen İttihat ve Terakki'nin böyle bir kuruluştan memnun olması beklenemezdi. Nitekim kısa bir süre sonra İttihatçılar bu muhalif oluşuma karşı sert bir tavır içine girmişlerdir.²⁵¹

İttihatçıların yakın denetiminde ve güdümünde olan hükümetin demokratları ihtilal çabaları içinde bulunmakla suçlaması gerginliği son sınırına getirmiştir. Bu gerginliğin varlığı bize yine göstermektedir ki iktidar gücünü paylaşacak başka bir otoriteye ya da siyasi oluşuma kesinlikle razı değildir. Muhlis Sabahaddin Bey'in bu amaç için Makedonya'ya gönderildiği iddiası ortalığı karıştırmıştır. Dâhiliye Nazırı o dönemde Talat Bey'dir. Temo'dan memur olduğu için siyasal faaliyetlerine son vermesini istemiştir. Temo ise diğer memurlar için de bu kural uygulanırsa istenileni yapacağını bildirmiştir. Temo'nun bu meydan okumasına karşılık Talat Bey geri adım atmış ancak baskılar da devam ettirilmiştir.²⁵²

Demokrat Fırka meşrutiyet döneminin siyasal hayatının değişmeyen yasasına uyarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na muhalefetin katılması selinden kendisini kurtaramamıştır. Fırkanın Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti'ne dâhil olduğu Taşra Kulüplerine Tamim suretiyle tebliğ edilmiştir. 5 Aralık 1911 tarihli bir toplantıda alınan Hürriyet ve

²⁴⁸ Çelik, “Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)”, 89.

²⁴⁹ Çelik, “Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)”, 91.

²⁵⁰ Temo, *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, 298.

²⁵¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:175.

²⁵² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 175.

İtilaf Fırkası'na katılma kararını yalnızca Bezmi Nusret Bey kabul etmemiştir. Dr. İbrahim Temo bu kararı kendisine yazdığı bir mektupla yorumlamış ve şimdi karşı geldiği birleşmenin zamanı gelince fırkanın canlandırıcısı olacağını belirtmiştir. Bir kısım parti mensupları ise birleşmeden daha önce Osmanlı Sosyalist Fırkası'na dâhil olmuşlardır. Mütareke dönemindeki partiyi yeniden diriltme uğraşları sonuç vermemiştir.²⁵³

4.2.3. İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye)

Fırka-i Muhammediye olarak bilinen bu fırka 5 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da Volkan gazetesi idare hanesinde kurulmuştur.²⁵⁴

Kurucu ve Yöneticileri arasında Süheyl Paşa, Mehmet Sadık, Mehmet Emin Hayreti, Ahmet Esat, Mehmet Emin, Hafız Mehmet Sabri, Şevket Efendi, Bediüzzaman Saidi Kürdi, Hacı Hayri, Raşit, Ferik Rıza Paşa, Faruki Ömer, Şevki Efendi, Seyyid Müslim Penah, Refik, Muhammed Efgani, Ahmet Nazir, Ferik Hacı İzzet Paşa, Seyyid Abdullah El Haşimi El Mekki, İhsan, Hayri Abdullah Ziyaeddin, Şeyh Ali, Hacı Kazım, Hacı Mehmed, Tevfik Derviş Vahdeti gibi kişiler yer almaktadır.²⁵⁵

İttihad-ı Muhammedi adlı fırka, 31 Mart olaylarından on gün önce, parlamentonun dışında kurulmuş bir partidir. 21 Mart 1325 tarihinde Ayasofya Camii'nde okunan Mevlitten sonra Derviş Vahdeti'nin bir açılış konuşması ile kuruluşu ilan edilmiştir. Fırka; Fırka-i Muhammediye, Volkan'cılar Cemiyeti, Cemiyet-i Muhammediye olarak da adlandırılmıştır. Fırkanın kurucuları, üyelerine Muhammedi'ler adını vermişlerdir.²⁵⁶

İttihad-ı Muhammedi Fırkası 31 Mart eylemlerinin bastırılmasından sonra siyasal hayattan silinmiştir. Ancak ardında derin izler ve tepkiler bırakmıştır.²⁵⁷

4.2.4. Heyet-i Müttefika-i Osmaniye

²⁵³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:178.

²⁵⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*. 1:182.

²⁵⁵ Siyasi Partiler, İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muahmmediye), TBMM Kütüphanesi, Erişim 01 Eylül 2020 https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

²⁵⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*. 1: 183.

²⁵⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*. 1: 198.

4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909) tarihinde İstanbul'da kuruluşu teklif edilmiştir.²⁵⁸ Ancak 31 Mart olayı üstüne kurulamamış ve gelişmemiştir. Bu kuruluş, partiler ve dernekler arası bir koalisyon olarak planlanmıştı.²⁵⁹

31 Mart olaylarının ilk gününde. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın görüşlerini yayınlayan Osmanlı gazetesi tarafından kurulması önerilen, partiler arası bir kuruluştur. Siyasal programı vardır ve bir koalisyonu öngörmüştür. Kurucu olarak dernek ve gazeteler vardır. Dolayısıyla partiler üstü bir kuruluş olarak bu teşkilatı zikretmek yanlış olmayacaktır.²⁶⁰

İttihad ve Terakki'nin de kurucular arasında görülmesi ilgi çekicidir. Fakat İttihatçıların, bu katılımı bir oyalama taktiği sayılmıştır. Nitekim bazı fırka mensupları fikir sahibi olmuşlardır.²⁶¹

Aslında ölü doğmuş olan bu teşkilat, Ahrar'cılarının çaresizliğini belgelemeleri yönüyle önemlidir. İttihad-ı Muhammedi ve Fedakaran-ı Millet cemiyetleri bu çok katılımlı teşkilatın dışında bırakılmıştır.²⁶²

4.2.5. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller)

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası Kasım 1909 tarihinde İstanbul, Bab-ı İdil, Tanzimat Gazetesi'nin İdarehanesinde kurulmuştur.²⁶³

Bu fırkanın kurucuları arasında birçok mebus bulunmaktadır. Berat mebusu İsmail Kemal Bey, Halep mebusu Nafi Paşa, Kerbela mebusu Mehdi Bey, Priştine mebusu Hasan Bey, Zor mebusu Hızır ve Şefik El Müeyyel Beyler.²⁶⁴

Fırkaya önce Berat Mebusu İsmail Kemal Bey daha sonra da Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa liderlik yapmıştır. Fırka içinde Rum ve Ermeni mebuslar da yer almıştır. Meclis içerisinde bir grup oluşturulmuş olsa da Basra ve Rize dışında teşkilatlanamamışlardır.²⁶⁵

²⁵⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 206.

²⁵⁹ Siyasi Partiler, Heyeti-i Müttefika-i Osmaniye, TBMM Kütüphanesi, Erişim 01 Eylül 2020, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

²⁶⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 206

²⁶¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 206.

²⁶² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 206.

²⁶³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 207.

²⁶⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 208.

²⁶⁵ Yücel Yiğit, "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi" *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 14, sy.28 (2014): 110 Erişim 23 Eylül 2020, https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/Dergi_28_yeni/04_yucel_yigit.pdf

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası da daha güçlü bir oluşum olarak ortaya çıkan ve kurucuları arasında buldukları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na 1911 Kasımında katılmışlardır.²⁶⁶

4.2.6. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

1909 yılının sonlarına doğru Paris'te kurulmuştur.²⁶⁷ Partinin genel başkanı Şerif Paşa iken üyeleri ise Mevlânzâde Rifat, Ali Kemal, Pertev, İzmirli Kemal Avni, Nihad Reşat Bey'lerdir.²⁶⁸

Eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa'nın kişiliğine bağlı bir hareket olarak ortaya çıkan bir fırkadır. Jön Türkleri daha elçiliği döneminde destekleyen ve İttihat ve Terakki üyesi olan, Meşrutiyetin ilanından sonra da bu örgütün Pangaltı şubesi reisliğine getirilen Şerif Paşa genelleyen bir kanıya göre Londra Sefir-i Kebirliğini istemiş, İttihatçıların bu isteğini kabul etmemeleri nedeniyle İttihat ve Terakki'ye cephe almıştır. Şerif Paşa, Ahmet Rıza Bey'in kendisini öldürtmek istediğini ileri sürerek Paris'e gitmiş ve burada partiyi kurmuştur.²⁶⁹

İttihat ve Terakki muhalefeti çok sınırlı olan bu fırka 1913 Ağustosuna kadar devam etmiştir. Bu tarihte Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşmiştir.²⁷⁰

4.2.7. Ahali Fırkası

21 Şubat 1910 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur.²⁷¹ Kurucuları arasında Gümölcine mebusu İsmail Bey bulunmaktadır. Öteki üyeler arasında Karesi mebusu Vasfi Efendi, Konya mebusu Zeynel Abidin Bey, Tokat mebusu Mustafa Sabri Bey, Karahisar mebusu Ömer Feyzi Bey, Erzurum mebusu Şevket Efendiler, Trablusgarp mebusu Ferhat Bey, Bayezid mebusu Süleyman Sudi Beyler bulunmaktadır.²⁷²

---

²⁶⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 213.

²⁶⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 219.

²⁶⁸ Siyasi Partiler, Ahali Fırkası, TBMM Kütüphanesi, Erişim 01 Eylül 2020, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

²⁶⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 220.

²⁷⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 225.

²⁷¹ Ali Birinci "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" *TDV İslam Ansiklopedisi* c.18 (İstanbul: TDV Yayınevi, 1998), 507.

²⁷² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 233.

Ahali Fırkası Meşrutiyet parlamentosu içerisinde kurulmuş ikinci muhalefet partisidir. İktidarcı çoğunluktan hiç umulmadık bir zamanda kopan bu grup 1911 yılına kadar parlamentoda sesini duyurmaya devam etmiştir.²⁷³

Fırka 1911 yılı aralık ayına gelene kadar bağımsız bir şekilde faaliyetlerine devam etmiştir. Meşrutiyetin ilk muhalefet fırkası olarak tanıtılan fırka 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.²⁷⁴

4.2.8. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Eylül 1326 tarihinden İstanbul'da Nuru Osmaniye'de Hürriyet Matbaası'nda kurulmuştur.²⁷⁵

Fırkanın genel başkanı İştirakçi Hilmi'dir. Fırkanın üyeleri arasında Namık Hasan, Pertev, Tevfik, İbnil Tahir, İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamid Suphi'dir. Fırka'nın Paris şubesi ise 1910 yılında Dr. Refik Nevzat tarafından kurulmuştur. Fırkanın buradaki üyeleri ise Avni Kemal, Hoca Kadri, Fuat Nevzat, Memil Zeki'dir.²⁷⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 yılında Meşrutiyetin ilanından itibaren başlayan özgürlükçü hava içinde çeşitli siyasal görüşlerin ve eylemlerin yanı sıra sosyalizm düşüncesi de gündeme gelmiştir. Fırkanın kurulduğu 1910 yılında cemiyetlerin faaliyetleri ve matbuat özgürlükleri de az çok düzenlemiş bulunmaktadır. 1908 yılı sonundaki Tatil-i Eşgal hareketleri sonucunda ilk Kanun-i Muvakkat çıkarılarak bu gibi hareketlere engel olunmaya çalışılmıştır. İşçi, sendika sorunları 1909 yılında parlamentoda uzun tartışmalara neden olmuştur. İlk kez sosyalizm kavramı ve bu kavram üzerindeki tartışmalar parlamentoda yüksek sesle söylenir olmuştur.²⁷⁷

Bu kavramların tartışılır olduğu 1910 yılı sonunda Osmanlı Sosyalist Fırkası kuruldu. Fırkanın en önemli özelliği tarihimizin sosyalist (sosyalizm) adı taşıyan ilk partisi olması ve parlamento dışında kurulmasıdır.²⁷⁸

Osmanlı Sosyalist Fırkası hükümetçe kapatılmadığı gibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na da katılmamıştır. Ancak fırkanın siyasal alandaki etkinliğinin tamamen

---

²⁷³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 233.

²⁷⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 241.

²⁷⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 247.

²⁷⁶ Siyasal Partiler, Osmanlı Sosyalist Fırkası, TBMM Kütüphanesi, Erişim 01 Eylül 2020, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html

²⁷⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 248.

²⁷⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 249.

ortadan kalkmasıyla beraber fırkayı sevenlerin ve ilgi gösterenlerin Hürriyet ve İtilaf grubu içinde yer almaları muhtemeldir. Fırka I. Dünya Savaşı'ndan sonraki mütareke döneminde tekrar ortaya çıkmış ve eylemciliğini artırmıştır.²⁷⁹

Fırkanın Paris şubesi 1913 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.²⁸⁰

4.2.9. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

8 Teşrinisani 1327 (21 Kasım 1911) yılında İstanbul'da Şehzadebaşı İmaret Caddesi'nde No 19'da kurulmuştur.²⁸¹

Fırkanın kurucu üyeleri İsmail Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri, Abdülhamid Zöhravi Efendi, Volçetrinli Hasan, Dr. Rıza Nur Bey, Damat Ferit ve Müşir Fuat Paşalar, Ferik mütekaidi Süleyman Paşa, Miralay Müttehidi Sadık Bey, Gazeteci Tahir Hayrettin Bey'dir.²⁸²

İstanbul Valisi Emin Bey'e vermiş oldukları kuruluş beyannamesinde idare meclisinde Miralay Sadık Bey, Rıza Nur, Lütfi Fikri, Gümülcineli İsmail, Şükrü el-asei, Dukakinze Basri (Gün Tekin), Muhammed Hamdi (Yazır), Mahir Said, Rıza Tevfik, Midhat Fraşiri, İsmail Sıdkı (Oğuzbeyoğlu), Hüseyin Siret ve İsmail Kemal Midhat bulunmaktaydı.²⁸³

Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet dönemi içerisinde birçok siyasi oluşumun ve halk desteğinin verilmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısındaki muhalif hareketini devam ettirebilmiştir. Ancak kendinden önce meydana gelmiş olan muhalif oluşumlar gibi bu fırka da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin saldırısına maruz kalmış ve muhalif taraftaki varlığı sona ermiştir.

Mustafa Şevket Paşa'nın suikastından sonra, fırkanın bazı üyeleri, bir muhalefet konvoyu içinde Sinop'a sürülmüşlerdir. Fırkaya mensup olanlardan önemli bir kısmı ağır cezalara çarptırılmış, kimi idam edilmiştir, kimi de ülke dışına kaçmıştır.²⁸⁴

Muhalefet konusunda II. Meşrutiyet döneminde ciddi faaliyetler olmuş ve farklı milletlerden ve farklı siyasi fikirlerden olan insanların bir araya gelmesiyle meclis faaliyetleri gerçekleşmiştir. Ancak bu siyasi oluşumların hiç birisi İttihat ve Terakki

²⁷⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 249.

²⁸⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 249.

²⁸¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 262.

²⁸² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 263.

²⁸³ Birinci "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", 508.

²⁸⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 283.

Cemiyeti kadar uzun soluklu olmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu süreçte karşısına geçen bütün muhalif oluşumları ortadan kaldırmış ve tek güç olarak siyasi arenadaki varlığını devam ettirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefeti ortadan kaldırma yöntemleri ve bu uygulamaların sonuçları Osmanlı Devleti için oldukça sancılı ve bir o kadar da çalkantılı gerçekleşmiştir. Bu engellemeler meşrutiyetin ortaya çıkış noktası olan halk egemenliğini de büyük ölçüde sekteye uğratmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHRAR FIRKASI

Daha önce Ahrar Fırkası'nın kuruluşu hakkında kısaca malumat verilmişti. Bu siyasi sürecin başlangıcı ise Damat Mahmut Paşa ile olmuştur aslında. Damat Mahmut Paşa'nın İstanbul'dan firarıyla başlayan siyasi hareketlenme Jön Türk kongrelerinin toplanmasıyla daha da canlanmıştı. Böyle bir siyasi hareketlenmeye sebep olan Damat'ın tekrar yurda gelmesi için Sultan II. Abdülhamid neredeyse bütün yolları ve bürokratik bağlantıları kullanmıştır. Jön Türk hareketine yeni bir ivme kazandıran Damat Mahmut Paşa'nın hayatı aynı zamanda muhalif oluşumun yeniden canlandırıcısı olması sebebiyle önemlidir.

5.1.DAMAT MAHMUT PAŞA ve JÖN TÜRKLER

Tarihte meydana gelen bazı hadiseler kendinden sonra meydana gelen gelişmelerin sebebini, kıvılcımını teşkil etmiştir. Toplumlar bu yığınları ateşleyecek bir rehber beklemişlerdir çoğu zaman. İlk başlayanlar her ne kadar büyük fedakârlıklarda bulunsalar da kendinden sonraki gelişmelerin yolunu açmış, onlara ışık tutmuş olurlar.

1899 yılı özgürlükçü akımı canlandırmak bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Bu canlanmaya yol açan olay da, Almanların Bağdat demiryolu tasarısının somutlaşması olarak görülmektedir. Sürecin geçmişinde ise devletlerarası bir rekabet görülmüştür. 1888 Ekim ayının başlarında yeni kurulan ve Haydarpaşa - İzmit hattını satın alan Anadolu Demiryolu Şirketi İzmit ile Ankara arasına demir yolu yapım imtiyazını aldı. Şirket 1893'de bu yolu hizmete açtıktan sonra yine 1893'de Eskişehir-Konya demiryolunun imtiyazını aldı ve bu hat ise 1896 yılında hizmete açıldı. Bu faaliyetlerden sonra artık Toros'ları aşacak bir demiryolu gündeme gelmeye başlamıştı.²⁸⁵

1898'de bir Avusturya - Rus şirketi tarafından Trablus Şam - Basra arasında bir demiryolu tasarısı ortaya atılan kapnist tasarısı Çarlık hükümetince Türkiye'nin

---

²⁸⁵ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980), 30.

gelişimini sağlar ve Rus demiryolu programını sekteye uğratar düşüncesi sebebiyle benimsenmedi. Bu şirketin karşısında ise daha ciddi bir projeye ortaya çıkan rakip, İngiliz sermaye grubunu temsil eden Mr. E. Rechnitzer'in İskenderun-Basra tasarısı olmuştur. Bu tasarımı Nafia Nezareti ile birlikte sultan II. Abdülhamid'in eniştesi olan Damat Mahmut Paşa ve İngiliz Büyükelçisi Sir Nicholas O'Conor destekliyorlardı.²⁸⁶

Alman hükümeti ile II. Abdülhamid arasında meydana gelen dostluk, bir kısım İngiliz çevrelerini ve çıkarlarını İngiltere'ye bağlamış olan bazı Osmanlıları tedirgin ettiğinden bunların desteği, hatta katılımıyla Jön Türk akımı önemli bir canlılığa kavuşturuldu. 1899'da Tunalı Hilmi Bey; Mehmet, Emin, Faik, Nazmi, Haydar, Fahri Rıza, Ziya, Ahmet, Cemil Beylerin katılımıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kahire merkezini yeniden kurdu. Bu sırada Mısır hanedanının Jön Türk hareketine karşı faal bir ilgi göstermeye başladığı da görülmektedir. Çünkü o dönemde Mısır fiili olarak İngiltere'nin denetiminde idi. Nitekim Prens Mehmet Ali Paşa söz konusu ilgiyi, Tunalı Hilmi ile İtalya'ya bir inceleme gezisi yapmak ve İtalya'nın Brindisi kentinde yeni bir Osmanlı Kongresine ön ayak olmak derecesine vardırdı. Çünkü İngilizler Osmanlı ülkesindeki menfaatlerini çabucak terk etmek niyetinde değildi. Elindeki bütün kozları kullanmak suretiyle bu menfaatleri devam ettirmek ve hatta daha da arttırmak için kendi taraftarı olan kişileri devreye sokmak suretiyle gönderilen davetiyelerle, bütün belli başlı özgürlükçüler 20 Ekimde toplanacak kongreye çağrıldılar. Çağrılanlar arasında Osmanlı ülkesi içinde bulunan birçok kimseler vardı. Bunların arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran kuşaktan bir hayli yaşlı, az çok İngilizci ya da bu yönde eğilimli sayılabilecek paşaların bulunuşu dikkat çekmektedir. Düzenlenmesi planlanan kongreye olumlu tepkiler gelmesine rağmen, kongre zamanında toplanamadı. Bu kongrenin zamanında toplanmaması, süreci sona erdirmeyi. Süreci devam ettirmek için daha fazla imkân ve kişi seferber edilmişti. Damat Mahmut Paşa Türkiye'den kaçınca, Tunalı Hilmi, Mısır'dan Fransa'ya geldi. Burada, A.Rıza'nın kongreye karşı çıktığı ve başlıca itiraz nedeninin, girişimin Prens M. Ali Paşa Halim'den gelmiş olduğu anlaşıldı. Böylece bu ilk kongre girişimi sekteye uğradı.²⁸⁷

1899 yılının kasım ayının sonunda Konya - Bağdat hattının ön imtiyazının Almanlara verilmesi üzerine Mr. E. Rechnitzer'in temsil ettiği İngiliz grubu yenilmiş oldu. Bu arada bu grup için padişah nezdinde girişimde bulunmuş olan Damat Mahmut

²⁸⁶ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 30.

²⁸⁷ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 32.

Paşa, işin Almanlarda kalması karşısındaki üzüntü ve kızgınlıkla, oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah'ı alarak Avrupa'ya kaçtı. Bu sayede Jön Türk hareketi yeni bir canlılık kazandı. Görülüyor ki, özgürlükçü mücadele Osmanlı Devletindeki İngiliz - Alman emperyalist rekabetinin bir boyutu haline gelmişti. Almanlar ağırlıklarını arttırdıkları ölçüde, İngilizler ve İngilizciler özgürlükçü harekete destek oluyorlardı.²⁸⁸

5.2.DAMAT MAHMUT PAŞA KİMDİR?

Seniha Sultanın kocası ve Sultan Abdülhamid'in eniştesi Damad Mahmud Paşa, Damad Halil Paşa'nın oğludur. Küçük yaşta yetim kalan Damat Mahmud Celalettin Paşa, özel bir tahsil gördükten sonra²⁸⁹ yeni açılmış bir mektebde eğitime başladı. Daha sonra Mahmud Bey bilahare mektebden alınmış ve hususi surette evde okutturulmuştur. Tahsil devresinden sonra Bâbüâli'ye bağlanmıştır.²⁹⁰ Konya Valisi meşhur Ali Kemali Paşa, Damad Halil Paşa'nın kâhyası bulunduğu için genç Mahmud Bey bir müddet onun gözetimi altında kalmıştır. Bu kâhya efendi Halil Paşa'nın servetini, vefatından sonra, kendi geleceğini temin maksadıyla Damad Fethi Paşa'ya takdim etmek arzusuna kapıldığından, kendisi vazifesinden uzaklaştırıldı. Bu suretle Damad Halil Paşa'nın serveti de evlad ve ahfadına kaldı. Mahmud Bey'e nezaret için de Hacı Bekir Efendi kâhya tayin edilmiştir.²⁹¹

Sultan Abdülaziz hayatta iken, Mahmud Bey'in damatlar listesinde namzed gösterilmesini tasvip etmişti.²⁹² Fransızcasının kuvvetlenmesi için bir müddet Paris elçiliğinde memur olmuş, dönüşte Abdülmecit'in kızı ve Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultanla evlendirilmiştir. Abdülhamid, tahta geçtikten sonra Mahmud Bey'e vezirlik payesi ve Adliye Nazırlığı verdimiş, ondan yakın bir danışman gibi de istifade etmiştir.²⁹³ O dönemlerde adliye işleri, Vahan Efendi'nin keyif ve arzusu dâhilinde meydana gelmekte, her dairede olduğu gibi, adliyede meşru birçok haklar zayi olmakta insanlar haklarından mahrum kalmakta idiler. Damad Mahmud Paşa, buraya nazır olunca, birçok mücadeleden sonra, adliyede bir düzenin meydana getirilmesine muvaffak olmuş ve Sultan Abdülhamid'in de itimadını kazanmıştı. Bu sebepten dolayı

---

²⁸⁸ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 33.

²⁸⁹ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 32.

²⁹⁰ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 254.

²⁹¹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 254.

²⁹² Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 255.

²⁹³ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 35.

Sultan Abdülhamid, memleket işleri hakkında kendisiyle hasbihal etmeye başlamıştır. Bu hal Skaliyeri- Aziz Bey Komitesi”nin ortaya çıkışına kadar devam etti. Ondan sonra Paşa Adliye Nazırlığından alınmış ve hasbihaller de sona ermiştir.²⁹⁴

Böyle bir azil Damad Mahmud Paşa'nın kâhyası Hacı Bekir Efendinin Skaliyeri–Aziz Bey Komitesi ile alakasının bulunmasının Sultan Abdülhamid’i eniştesi hakkında şüpheye düşürmesinden kaynaklanmıştı. Hâlbuki Damad Mahmud Paşa böyle bir komitenin mevcudiyetinden haberdar bile değildi. Ne Seniha Sultan, ne validesi Sultan Efendi ve ne de kâhyası, Damat Mahmud Paşa’ya bu komite ile ilgili bir şey hissettirmemişlerdi. Muhtemeldir ki Paşa'nın böyle nazik bir işle meşgul olmasını makul bulmamışlardır.²⁹⁵

Adliye Nezaretinden azli Damad Mahmud Paşa’ya çok ağır geldi. Bunu hisseden Sultan II. Abdülhamid komitenin iç yüzünü anladıktan ve eniştesinin bu gizli faaliyetle alakadar olmadığına kanaat getirdikten sonra²⁹⁶ muhtemelen gönlünü almak için 1 Ekim 1878’de Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesi üyeliğine tayin edildiyse de göreve başlamadı.²⁹⁷ Çünkü daha önce kendisine tevdi edilen Adliye Nezaretinden azli ona çok dokunmuştur. Bu durum bir ihtimalle Adliye Nezaretinde takdir kazanmış olan düzenlemeleri gerçekleştirmiş olmasına rağmen hal edilmesi olayıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Hatta bilahare tayin edildiği Şuray-ı Devlet Mülkiye Dairesi azalığını da kabul etmemiş; yurt dışına firar edene kadar da bu daireye de uğramamıştır.²⁹⁸

Damad Mahmud Paşa sarayla münasebetinin kesilmesinden sonra dostları ve ziyaretçileriyle edebi sohbetlere girişerek vakit geçiriyor; öbür yandan da oğulları Sabahaddin ve Lütfullah Beylerin tahsil ve terbiyeleriyle bizzat kendisi meşgul oluyordu. Beylere ilmi müzakereler için gönderilen hocalar memleketin en güzide ilim adamları ve münevver şahsiyetleriydi. Kadınhanlı Emin ve Hoca Hayret Efendiler, İsmail Safa, Sadık Belig, Muallim Feyzi ve Hüseyin Daniş Beyler talim heyeti arasında bulunuyordu. Ayrıca bu gençlerin Fransızca ile resim dersleri için muallimler geliyor ve meşhur Ceza Heke de piyano dersi veriyordu. Paşa'nın en büyük emeli ise çocuklarının Avrupa’da tahsillerini temin etmektir. Lakin Sultan Abdülhamid’in buna müsaade etmeyeceğini bildiği için bu düşüncesini kimseye söylemeye cesaret edemiyor, ama yurt

²⁹⁴ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 255.

²⁹⁵ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 255.

²⁹⁶ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 255.

²⁹⁷ Ali Akyıldız, "Mahmud Celaleddin Paşa, Damad" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek:2, (Ankara: TDV Yayınevi 2019), 175.

²⁹⁸ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 256.

dışına çıkmak için de fırsat kollamaktan geri kalmıyordu. Beklediği fırsat da bir müddet sonra karşısına çıktı.²⁹⁹

Bu arada resmi meşguliyeti olmayan Damad Mahmud Paşa memleketin idare mekanizmasını, genel olarak incelemeye vakit buluyor ve edindiği intibalarla da son derece üzgün oluyordu. Muntazaman takip ettiği Temps ve Le Monde Ilustre gibi gazete ve mecmualarda karşılaştığı Türkiye aleyhinde takip edilen keyfi hareketlerden ve mütemadiyen nefiy ve tağribe uğrayan vatan evlatlarının maruz kaldıkları zulümlerden kurtuluş yollarını Sultan Abdülhamid'e layihalar şeklinde takdim ediyordu. Paşa'nın layihalarına ortaya çıkan kırgınlıktan Sultan II. Abdülhamid kıymet vermemiş; bilakis kızmış ve ıslahat talebinde ısrar eden eniştesine de gücenmiştir. Bu hissini her fırsattan istifade ederek izhar da ediyordu. İşte eniştesi ile kaim birader arasında uyanan ve vakit vakit ihsas edilen bu hal nihayet Paşa ile oğullarının Avrupa'ya çekilmesi sonucunu doğurmuştu.³⁰⁰

Bu gelişmelerin yanında Damat Mahmut Paşa, Almanların Bağdat demiryolu tasarısına karşı rakip çıkan İngiliz sermayesinin tasarısından yana, II. Abdülhamid nezdinde ağırlığını koymak da istemişti. Muhtemeldir ki Damat Mahmud Paşa İngilizler tarafından desteklenmekte ve Osmanlı Devleti'ndeki menfaatlerini koruma noktasında ona müracaat etmektedirler. Böyle bir durum karşısında Almanların ön imtiyazı almalarına duyduğu öfkeyle, Mahmut Paşa Jön Türk olmaya karar vererek, iki oğlunu yanına alarak Fransa'ya kaçtı. Kaçışı sağlayan üç pasaportun İngiliz sermaye grubunun temsilcisi Maymon tarafından sağlanmış olması ve Lord Salisbury'nin imzasını taşıması Damat'ın İngilizler tarafından desteklendiğini göstermesi açısından önemlidir.³⁰¹

Kendilerinin şiddetli bir şekilde arzu ettikleri Avrupa seyahatinin gerçekleşmesine dostlarından İsviçreli Mösyö Charlier'in de katkısı olmuştur. Beyoğlu'nda piyano ticaretiyle meşgul olan Mösyö Komvendinger de bu hususla alakalı kendilerine yardım etmiştir. Mösyö Charlier, Pake Kumpanyasının İstanbul Acentesi Mösyö Reboul ile anlaştıktan birkaç gün sonra Paşa ve oğullarıyla Mösyö Charlier, Hüseyin Daniş Bey ve Paşanın hizmetçisi İstanbul'dan uzaklaşmağa muvaffak olmuşlardır. Hareket günü, Fenerbahçe'deki Belvu otelinde toplanmışlardır. Rıhtım Şirketine ait bir römorkörle gelip otel rıhtımına çıkan Mösyö Charlier, bu zevatı görünce tesadüfî bir karşılaşma olduğunu gösteren bir jestle beylerin ellerini sıkarak

²⁹⁹ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 257.

³⁰⁰ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 257.

³⁰¹ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 35.

kendileriyle görüşmüş ve Paşa ile maiyetini bir deniz gezintisine davet eylemiştir. Pek nazikâne bir tavırla vaki olan daveti Damat Paşa kabul eder görünmüş; yanındakilerle römorköre girmiş; şüphe uyandırmamak için de römorkör İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Boğaziçi'nde yapılan bir turdan sonra römorkör, Ahırkapı açıklarında bekleyen ve o gün hareket edecek olan Georgie vapuruna yanaşmış ve yolcular vapura binmişlerdir. Vapurun kaptanı, Mösyö Reboul vasıtasıyla bu firardan haberdar edilmiştir. Böyle bir planlama ve hareketten sonra Damat ve oğulları firar girişiminde başarılı olmuşlardır.³⁰² Ancak bazı kişiler Mahmud Paşa ile oğullarının Avrupa'ya kaçmasını Sultan Abdülhamid'den istenen Bağdad Şimendiferleri imtiyazının verilmemesine affeder ve şantaj maksadıyla olduğunu söylerler.³⁰³

Damad Mahmud Paşa, Avrupa'ya firarından sonra bir ara Roma'ya gitmişti. Merhum Fazlı Bey'de beraberinde bulunuyordu. Paşa, orada Sultan Abdülhamid'le kendisi arasında cereyan eden hadiseleri Fazlı Bey'e şu yolda anlatmıştır:

Görüyorsun ki ben hastayım. Bu hastalık beni öldürecek. İçimde bir ukde var. Sen henüz gençsin, hayatın müsaidir; bu söylediklerimi münasib bir zamanda neşredersin. Bu sana vasiyet olsun.

Benim Sultan Abdülhamid'le dostluğum, adeta bir arkadaşlık derecesinde idi. Sarayda Bâbîâli'den gelen evrakı beraberce okur, mütalaa eder ve icabına göre mutahiden karar verirdik. Hiçbir gün geçmezdi ki beraber yemek yemeyelim. Bu Hacı Bekir dolayısıyla Nezaretten azlimden sonra benim bu işte dahilim olmadığuma kanaat getiren Abdülhamid, beni Sarayına çağırdı; iltifatlarda bulundu; gönlümü almak istedi. Lakin ben bu iltifatlara ehemmiyet vermedim. Tevcih ettiği vazifeleri de reddettim. En son bana şunu söyledi:

Beni yapayalnız bırakıyorsun. Eğer memleketin idaresinde bir kusurum olursa ve memlekete bir felaket gelirse bunun mesulü sensin. Çünkü benim itimad ettiğim başka kimse yoktur.

Ben bu sözleri de benimsemedim; evime çekildim, oturdum. Vakta ki memleket ahvalinin günden güne fenalaştığını gördüm; kendisini ikaz için layihalar yazıp göndermeğe başladım. O vakit bana şu yolda haber göndermişti:

Ben kendisine yalvardığım zaman beni reddetti. Filhakika memlekette şikâyet ettiği ahval mevcudiyet bunun sebeplerini ötekinde, berikinde veya bende aramasın. Doğrudan doğruya kendisinde arasın. Şunu da ilave edeyim ki, senelerden beri kendisi idare işlerinden uzakta bulunduğu için bugünkü siyasi ihtiyaçları bilmezler ve anlamazlar. Onun için yine evlerinde otursunlar ve bir daha benim işime karışmasınlar!³⁰⁴

Damat Mahmut'un kaçıışı Sultan II. Abdülhamid'i fazlaca telaşlandırmıştır. Çünkü Paşa, saraya mensup yüksek mevki sahibi bir kimseydi. Daha önce karşılaşmış olan tarihi hadiselerin tekrarından çekinildiği için böyle bir telaş ortaya çıkmıştır. Avrupalı devletler kendi memleketlerinde ikamet eden bir damadın ya da prensin siyasi

³⁰² Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 259.

³⁰³ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 255.

³⁰⁴ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 256.

ve toplumsal gücünden destek olarak bir karışıklığın ortaya çıkmasına sebep olabiliyorlardı. Nitekim Padişah, bu yüzden olsa gerek Paşa'yı şu ya da bu yoldan geri getirmek için yoğun bir faaliyette bulunacaktı. Bu kaçış Jön Türk çevrelerinde önemli bir canlanmaya yol açmıştı. Bu tablo muhtemelen İngilizlerin istediği fırsatı vermişti. Sultan Abdülhamid'in de çekindiği husus bu olsa gerekti. Damat bu faaliyete bir katkıda bulunabilmek için Paris'ten Cenevre'ye geldi. Kapanmak üzere olan Osmanlı gazetesini İshak Sükûti'den devraldı. Gazete, 1 Temmuz 1900'de Londra'da, 15 Ekim 1900'de de Folkestone'da çıkmaya başladı. Gazetenin sahibi ve malî destekçisi Damat Mahmud olmakla birlikte Paşa'nın gazetecilikle pek meşgul olmadığı anlaşılıyor. O Paris'ten sonra Londra'ya, oradan Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın misafiri olarak Mısır'a, sonra yeniden Paris'e, Korfuya, yeniden Paris'e gitti. Abdülhamid'e yüksek perdeden atıp tutan Paşa bir süre sonra Padişahın çevresine saldırdığı adamlarla, dönme pazarlığı içine girdi. Bu işte memleket özlemi ve para sorunlarının, belki Seniha Sultan özleminin de payı vardı. Mısır'da bulunduğu sırada Hidiv kendilerine 1000 lira aylık bağladı. Hidiv bir altın madeni imtiyazı peşinde olduğu için o sıralarda Abdülhamid'e yaranmak istiyordu. Kendilerini İstanbul'a göndermeyi önerdiği zaman, ret cevabı aldığı için bu para kesildi. Bu sefer Osmanlı Bankası'ndan bir hesap yanlışı biçiminde havadan bir 1000 lira geldi ve Paşa bu parayla Mısır'dan ayrılabilirdi. Abdülhamid her ne kadar kendisinden habersiz gerçekleşen bu firara içerlemiş olsa da saltanat sülalesine mensup bir şahsın yurt dışında meteliksiz kalmasına razı da olmuyordu.³⁰⁵ Bu pek insafli tablo aslında Sultan II. Abdülhamid'in ne kadar kadirşinas bir şahsiyet olduğunu da ortaya koymaktadır.

Sultan II. Abdülhamid her şeye rağmen Paşa'yı geri getirtmenin hal çarelerini de arıyordu. Bir söylentiye göre ona bir takım suçlar isnad etmiş, istemediği bir şeyi yapmasını önlemek üzere de Seniha Sultanı gözünün önünde olması için Yıldız'a getirtmişti. Önce sert tavırlar alan Paşa, daha sonra pazarlığa başlamış, kendisine yapılan hakaretlerin sorumlusu diye II. Abdülhamid'in gösterdiği Hariciye Nazırının ve Paris Sefiri Münir Bey'in cezalandırılmalarını, kendisinin 15 gün süreyle başvekil atanmasını, borçlarının ödenmesini istemiştir. Ancak Paşa kaçtıktan bir yıl kadar sonra, kendisine ilişilmeyeceği konusunda güvence verilirse dönmeye razı olacağını söyleyecekti. Ancak İngilizler, Jön Türkler ve en önemlisi Paşa'nın oğulları dönmelerini istemiyorlardı. İngilizler, Mayıs 1900'de Paşa'nın İstanbul'a döneceğini işitince, bunu

³⁰⁵Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 36.

önlemek için Paris'e Sir Smith Bartlett adında birini göndermişlerdi. Mısır'da, Paşa'nın oğulları, Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza diye başlayan ve bir Jön Türk kongresi öneren iki bildirge yayınlayarak, babalarının yapmadığı bir biçimde siyaset alanına atılıp Paşa'nın dönme eğilimlerine karşı koydular.³⁰⁶ Daha önce izah ettiğimiz gibi hem İngiliz tarafının Paşa'dan nemalanma düşüncesi hem de II. Abdülhamid'in bu endişesi iki taraf içinde bir mücadele sahası doğurmuştur.

Sultanın kaçak kayın biraderinin iade edilmesiyle ilgili talebinin Fransız Hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine başka bir şekilde Damat Mahmut'un sultanın iş bitiricileri tarafından kuşatma altına alındığı görülmektedir. Paris'teki Osmanlı büyükelçisi Münir Bey devamlı ziyaretçilerin başında geliyordu. Arabulucuların piri olan Ahmet Celadettin Paşa, Murat olayında göstermiş olduğu başarıyı burada da denemek istiyordu. Mısır Hidivi bile, hükümdar yararına neler yapabileceğini anlamak için, Damat Paşa'yı ziyaretten geri kalmamıştı.³⁰⁷

Sultanın ve danışmanlarının düşüncelerine göre Damat Paşa, kendisini güvence altına aldıktan sonra pazarlık masasına oturmayı kolaylaştıracak eski bir Türk taktiğini kullanıyordu. Neticenin ise yüklü miktarda tazminatla kapanacağını hesap ediyorlardı. Ahmet Celadettin Paşa olduğu sanılan sultanın müşavirlerinden birisi, Paris seyahatine çıkmakta olan İstanbul'daki İsviçre Tütün Şirketinin müdürüne, Mahmut Paşa'yı İstanbul'a getirmeyi başarması halinde; ne dilerse verileceğini ifade etmiştir.³⁰⁸

Damat Paşa'yı Boğazın sahillerine getirme çabasından Sultan Abdülhamid hiç vazgeçmedi. İkamet ettiği ülke hükümetlerine sıkıntı kaynağı olduğu için devamlı yer değiştirmek zorunda bırakılan ve sürgünde geçen iki senelik hayatını da bu olaylar içinde noktlayan Damat Paşa'yı, Sultan II. Abdülhamid'in elçileri hiç yalnız bırakmadı.³⁰⁹

Damat Paşa'nın ölüm döşeginde iken doktorlarına, naaşının vatanına gömülmesini vasiyet etmiş olduğunu söyleyen Münir Bey, hasta yatağından onu kaçırmak üzereyken oyunu bozmak için Sabahaddin tam zamanında Paris'ten gelmiştir. Bu arada kendisini biraz toplamış olan hasta, uğruna mücadele ettiği reformlar

---

³⁰⁶ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 37.

³⁰⁷ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 75.

³⁰⁸ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 76.

³⁰⁹ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 104.

gerçekleşinceye kadar ülkesine dönmeyeceğiyle ilgili yeminini bozmayacağını söylemiştir.³¹⁰

İdealleri ve hedefleri farklı da olsa Sultan Abdülhamid'i devirme konusunda birleşmesi umulan çeşitli kuruluşları bir araya getirmek ve çalışmalarını koordine etmek için bazı girişimlerin olması gerekirdi. Bu görevin üstesinden gelmesi düşünülen şahıs ise, nazari olarak, menfaat çatışmalarının dışında ve üstünde olması dolayısıyla Damat Mahmut Paşa'ydı. Bu şahıs ise, 1903 yılında ölümüyle neticelenecek bir hastalıkla pençeleşiyordu. Bu durumda gözler oğullarına çevrildi ve özellikle Sabahaddin'in üzerinde durulmaktaydı. Böylece Sabahaddin ile Lütfullah'ın imzalarını taşıyan ve Türkiye'de adalet ve hürriyeti tesis etmenin yollarını aramak üzere bir kongre toplanacağını duyuran bir mektup, o sıralarda ziyarette buldukları Mısır'dan gönderildi.³¹¹

Osmanlı Liberalleri Kongresi'nin gerekli hazırlıkları yapıldıktan sonra 4-9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanmasına karar verildi.³¹²

Fakat Fransa hükümeti halka açık yerlerde böyle bir kongrenin yapılmasını uygun bulmuyor ve II. Abdülhamit'in girişimlerinin etkisiyle de kongrenin toplanmasına karşı çıkıyordu. Bu yüzden kongre toplantısı, Şubat 1902 günü için kararlaştırıldığı halde, Paris polis müdürünün gereksiz müdahalesiyle ancak 4 Şubat 1902 tarihinde ayan üyelerinden Mösyö Lafevvre Contalis'in özel ikametgâhında yapılmıştır.³¹³

Türkleri, Arapları, Arnavutları Yunan, Bulgar, Kürt ve Ermenileri temsilen 47 delege kongreye katıldılar. Bu delegelerin üzerinde anlaşabildikleri tek madde, Abdülhamid'in tahttan indirilmesiydi. Sabahaddin'in hatası ise yıkılmakta olan bu imparatorluğun vatandaşı bulunan, değişik ırklara mensup bu insanlar arasında bir bağlılık bulunduğunu, zannetmesiydi.³¹⁴

Kongreden çıkan tek somut şey, Sabahaddin ve Ahmet Rıza taraftarlarının birbirlerinden daha çok uzaklaşmaları ve Parisli Genç Türkler'in kendi mevzilerine çekilmeleriydi. Bu sıralarda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adına yeni bir organ, Mısır Hidiv ailesinden Mehmet Fazıl Paşa, Ahmet Rıza, Selanikli Nazım Efendi, Sezai Bey ve Ahmet Saip Bey tarafından yayınlanmaya başlandı. Bu yeni organa Şurayı Ümmet adı

³¹⁰ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 104.

³¹¹ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 85.

³¹² Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 86.

³¹³ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1945), 97.

³¹⁴ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 86.

verildi. Hayranlarından birisinin ifadesiyle Sabahaddin, Sultan Abdülhamit aleyhinden grubun liderliğini yüklenmeye hazır olmadığını anlayınca, kendisini içtimai ve siyasi ilimleri araştırmaya verdi.³¹⁵

Mahmud Celâleddin Paşa 17 Ocak 1903'te Brüksel'de öldü ve 23 Ocak tarihinde yaklaşık 100 kişinin katıldığı bir törenle Paris'teki Pere Lachaise Mezarlığı'na defnedildi.³¹⁶ Damat Mahmud Paşa öldüğünde henüz 48 yaşında idi.³¹⁷ Paris Sefiri Münir Paşa'nın girişimleriyle Seniha Sultan'ın isteği ileri sürülerek naaşının İstanbul'a nakli için Paris'te mahkemeye başvuruldu. Ancak mahkemenin yetkisizlik kararı vermesi üzerine bu girişim gerçekleşmedi.³¹⁸ Cenazeyi Türkiye'ye getirme girişiminin bir diğer kaynağı saray tarafından yayınlanan resmi bildiridir. Bu bildiriye göre Mahmut Paşa, ölümünden önce, sultana dilekçe göndererek ölüsünün Türkiye'ye getirtilerek aile kabristanına gömülmesini istemişti.³¹⁹

2 Eylül 1908 günü Prens Sabahaddin Bey yanında babasının cenazesi olduğu halde İstanbul'a geldi.³²⁰ 3 Eylül 1908'de Damat Mahmud Paşa'nın cenazesi Eyüp Bostaniskelesi'ndeki mezarına defnedildi.³²¹

5.3. PRENS SABAHADDİN

Adı Mehmed Sabahaddin olup babası Damad Mahmud Celaleddin Paşa, annesi Sultan Abdülmecid'in kızı ve Sultan II. Abdülhamid'in kız kardeşi Seniha Sultan'dır. Annesinden dolayı yerel kaynaklarda Sultanzade, batılı kaynaklarda ise prens olarak anılmaktadır. Kardeşi Ahmed Lütfullah'la birlikte Kadıhanlı Emin Efendi, Adanalı Hayret, İsmail Safa, Sadık Belliğ, Muallim Feyzi ve Hüseyin Daniş gibi şahsiyetlerden dersler aldı. Osmanlı, Arap-Fars ve Fransız edebiyatlarını öğrendi. Küçük yaştan itibaren evlerine gelen devrin önde gelen edebiyatçı ve fikir adamlarıyla tanıştı; onların bilgi, kültür ve tecrübelerinden istifade etti. Gençlik dönemlerinde, biraz da aile üzerindeki baskı dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü felakatlere ancak yurt dışında yürütülecek bir mücadeleyle çare bulunabileceği düşüncesini benimsedi ve

³¹⁵ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 98.

³¹⁶ Akyıldız, "Mahmud Celaleddin Paşa, Damad", 176.

³¹⁷ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 102.

³¹⁸ Akyıldız, "Mahmud Celaleddin Paşa, Damad", 176.

³¹⁹ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 104.

³²⁰ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 90.

³²¹ Akyıldız, "Mahmud Celaleddin Paşa, Damad", 176.

babasının Sultan II. Abdülhamit ile arasının açılması üzerine babası ve kardeşi Lütfullah'la birlikte Paris'e kaçtı. Orada II. Abdülhamid idaresine karşı mücadele eden Jön Türkler'e katıldı. Ancak Paris'teki Jön Türkler'in lideri Ahmed Rıza Bey'le birçok konuda ihtilafa düştü. Bu arada Le Play sosyoloji ekolü temsilcilerinden Edmond Demolins'in kurduğu La Science Sociale cemiyetinin faaliyetlerine katıldı. 4-9 Şubat 1902'de, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren Jön Türkler'i birleştirmeyi hedefleyen I. Jön Türk Kongresi'nin toplanmasında önemli rol oynadı. Kongrede başkan seçilmesine rağmen nihai hedeflerin tespiti konusunda katılımcılar arasında bir birliklik sağlanamadı. Daha sonra, Ahmed Rıza ile Mizancı Murad Bey grupları yanında üçüncü bir Jön Türk grubu olan Teşebbüsü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni meydana getirdi. Oluşturulan bu yeni cemiyetin yayın organı olarak 1906 yılında Paris'te Ahmed Agayef, Reşad Mehdiyef ve Emir Hüseyinof ile birlikte Terakki gazetesini çıkarmaya başladı. II. Abdülhamid yönetiminin sona erdirilmesi amacıyla 27 Aralık 1907'de II. Jön Türk Kongresi'nin toplanmasına da öncülük etti.³²²

Yapılan kongrelerdeki alınan kararların laftan ibaret kaldığını anlamakta gecikmeyen Sabahaddin, sorunun Abdülhamid'le baş başa yapılacak bir mücadeleyle sorunun çözülebileceğini gördü. Bunu temin etmek için de, İsmail Kemal'in ifadesine göre, son kongredeki dağılıktan ümitsizliğe düşmüş olan birisiyle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ihtilali çabuklaştırmak için, bir anlaşma yaptı.³²³

1902 Kongresinde alınan kararlara uygun olarak, Sabahaddinciler, meşrutiyet yönetimini yeniden tesis etmek için Osmanlı askerini kullanmak girişiminde bulundular.³²⁴ Hazırlanan plan oldukça basitti. Bingazi'deki Türk kuvvetlerinin kumandanı olan, Arnavut, Mareşal Recep Paşa ile temasa geçildi. Varılan anlaşma sonucunda Recep Paşa'ya bağlı kuvvetlerden bir bölümü, deniz yoluyla Selanik'e nakledilecek ve buradaki Arnavutların yardımları istenecekti. Aynı birliklerin Saroz Körfezi üzerindeki Bolayır'a sevk edilmesiyle, Çanakkale Boğazının kontrolü ele geçirilmiş olacaktı. Bu askeri harekettten beklenen netice, İsmail Kemal'e göre, Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekmek ve anlaşmaya yanaşması konusunda Sultan üzerinde baskı yapmalarını temin etmekte.³²⁵

---

³²² Abdullah Uçman, "Prens Sabahaddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34 (İstanbul: TDV Yayınevi 2007), 341.

³²³ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 99.

³²⁴ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 39.

³²⁵ Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, 99.

Ancak Recep Paşa bu askeri hareketten vazgeçince, tasarı suya düştü. Sabahaddin'de dikkatini bilime çevirdi. Le Play'nin kurucusu olduğu bir akıma bağlı E. Demolins adındaki yazarın düşüncelerini benimsedi.

Sabahaddin'e göre Osmanlı toplumunun kurtuluşu infiradi yani bireyselci bir yapıya dönüşmesiyle olanaklı olacaktı. Bir süre sonra Sabahaddin Bey bu düşünceler eşliğinde Paris'te Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdu.³²⁶

Babası Damat Mahmut Paşa gibi Prens Sabahaddin'de yurt dışında ölür. 30 Haziran 1948'de İsviçre Neuchate'de vefat eder.³²⁷ Cenazesi daha sonra yurda getirilerek Eyüp Sultan'daki aile kabristanına defn edilir.³²⁸

5.4.BİR MUHALİF FIRKA OLAN AHRAR'IN ORTAYA ÇIKIŞI

1902 yılında Prens Sabahaddin ve kardeşi Lütfullah Paris'te I. Jön Türk Kongresi'ni babalarına rağmen toplamışlardı. Çeşitli yerlerden gelen 40 kadar delege Osmanlı Devleti ile ilgili olduğunu düşündükleri sorunları tartıştılar. Arnavutluk eşrafından İsmail Kemal o güne değin yapıla gelen propaganda ve yayın faaliyetiyle bir yere varılamayacağını, askeri kuvvet kullanmak gerektiğini ileri sürdü. Ermeni delegeleri ise bunun da yetmeyeceğini, Avrupa devletlerinin müdahalesinin gerekli olacağını söylüyorlardı. Böyle bir isteğin ortaya çıkması ve bu isteğin destek görmesi hakikaten vahim bir tabloydu. Çünkü vatansever olduklarını iddia eden bu insanların kendi memleketlerine özellikle Fransız ve İngiliz müdahalesini istemeleri vatanseverlikle ve demokrasiyle alakalı değildi. Prens Sabahaddin her iki görüşü benimsedi, fakat dış müdahalenin demokratik devletler tarafından yapılması şartını koştı. Bu kararlara Ahmet Rıza ve arkadaşları arasında yer alan Dr. Nâzım, Yusuf Akçura gibi kişiler karşı çıktılar. Çünkü onlara göre böyle bir müdahale, işi daha da zora sokup Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götürürdü. Böylece Jön Türk hareketi ortaya çıkan bu muhalif fikirlerden dolayı bölünmüş oldu.³²⁹

³²⁶ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 48.

³²⁷ Prens Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, Haz: Mehmet Ö. Alkan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 1.

³²⁸ Ömer Aytaç, "Türk Sosyolojisinde Bir Öncü İsim: Prens Sabahaddin", *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 sy.12, (2018): 82-83 Erişim 04 Aralık 2019, <https://izu.edu.tr/docs/default-source/sosyal-bilimler-dergisi/cekmece-3.pdf>

³²⁹ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 47.

II. Meşrutiyet'in Temmuz 1908'de ilan edilmesinden sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti güçlü bir siyasi parti olarak iktidara yürürken, onun içerisindeki Prens Sabahattin taraftarları hizbin kopuşuyla doğan Osmanlı Ahrar Fırkası, siyasal hayatımıza katılan ikinci parti olmuştur. Ahrar Fırkası'nın doğuşu 1902'de Paris'te toplanan Jön Türk Kongresi'nde Prens Sebahattin ve ona bağlı Jön Türklerin ayrılmasına kadar geri gitmektedir. Prens ve arkadaşları önce Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti'ni kurmuşlardı. 1906 yılında ise Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adını almıştır.³³⁰

Prens Sabahaddin Bey ve arkadaşları Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin hedeflerini, düşüncelerini ve programlarını Terakki gazetesi vasıtasıyla anlatmaya çalışmışlardır. Terakki gazetesinin ilk sayısında Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin amaçları dört madde de toplanmıştır.³³¹

1-Hürriyet-i şahsiye ve saadet-i içtimaiyeyi talim eden fenni içtiman vatandaşlarımız arasında tamimi Kitaphane-i içtimaideki anasır-ı mühimmenin lisanımıza nakli.

2-Anâsır-ı Muhtelif-i Osmaniye arasındaki ihtilafın tedricen îtilâfa tahvili.

3-Memâlik-i mütemeddinede Hukuk-u Osmaniyyenin müdafaası ve Türklük lehinde devamlı bir cereyan-ı fikrî tevliidi.

4-Memleketin nukat-ı lazimesinde teskilat-ı muntazama ihdası.³³²

Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti Meşrutiyet'in ilanından iki yıl önce kurulmuş bir örgüttür. Bu örgüt 1902 I. Jön Türk Kongresi'nden sonra meydana gelen fikir ayrılığının somutlaşmış şeklidir aslında. Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki bu ayrılık II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürmüştür.³³³

Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti hesabına Osmanlı Devleti sınırları içinde yeni yeni teşkilatlar teşekkül etmeye devam etmiştir.³³⁴ Bu teşkilatlardan en önemlileri İstanbul'da Satvet Lûtfi Bey ve arkadaşları, İzmir'de Necdet ve Faiz Bey'ler, Erzurum'da Hüseyin Tosun ve Serdarzade Sıtkı Bey'ler, Trabzon'da Hicabi ve

³³⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası, Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce*, sy. 6,(Bahar 97) 102, Erişim 24 Ekim 2016, <http://www.liberal.org.tr>

³³¹ Kaan, "II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası", 115.

³³² Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne*, 128

³³³ Kaan, "II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası", 117.

³³⁴ Kaan, "II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası", 118

Sancakbeyizade Mehmed Bey³³⁵ ile Alâiye şubesini Refik ve Hakkı Elazem Bey'ler teşkil ediyordu.³³⁶

Hürriyet ilanından hemen sonra Âdem-i Merkeziyetçiler Türkiye'ye gelerek propaganda yapmaya başladıklarında, bazı zorluk ve baskılara maruz kaldılar. Celalettin Arif ile Fazlı Bey'ler İzmir'e geldiler ve kendilerini karşılayan halka söylev vermek istemişlerdir. Bu istek başta Dr. Nazım olmak üzere, bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarınca kötü karşılandı. Fazlı Bey, hürriyetten önce bir Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni tesis etmiş olan bazı gençlerin ortaya çıkan bu yeni düzende tutuklanmış olduklarını öğrendi. Yine Âdem-i Merkeziyetçilerden Mahir Sait, Tevfik, Avni Kemal Bey'ler de, Anadolu gezisine çıkarlarken tutuklandılar. Bu durum İttihat ve Terakki'nin muhalif hareketlere karşı uygulamış olduğu bir yıldırma hareketiydi. Hâlbuki 1907'deki II. Jön Türk Kongresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Âdem-i Merkeziyetçiler saf birliği yapmışlardı. Bu ittifakı Hürriyetin ilanından sonra da ülke içinde sürdürmek için İstanbul'da iki grup arasında görüşmeler dahi başlamıştı.³³⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumisi, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti ile birleşme noktasında yapmış oldukları görüşmeler neticesinde olumlu bir düşünce ortaya çıkmıştır. Bu görüşmelere İttihat ve Terakki Cemiyeti namına Erkan-ı Harp Cemal Paşa, İsmail Hakkı Paşa ve Doktor Bahaattin Şakir Bey'ler; Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti adına Doktor Nihad Reşad Bey, Hüseyin Tosun Bey ve Muhiddin Paşa Bey'ler katılmışlardı. Müzakereler karşılıklı hoşgörü içinde cereyan etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcileri Âdem-i Merkeziyetten maksadın Tevsi-i Mezuniyet olduğu gerçeği ise bunda Cemiyet'in bir itirazın olamayacağı görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Görüşmelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti eğer Âdem-i Merkeziyet tabiri böyle anlaşılıyorsa programlarının birleştirilmesi hususunda müzakereler edilebileceğini belirtmişlerdir. Görüşmeler dostane başlamış ve anlaşma ile neticelenmiştir. İki cemiyet Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar fırkalar arası çekişme ve ihtiraslara meydan verilmemesi hususunda anlaşmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında varılan bu anlaşmada Âdem-i Merkeziyet tabirinin tevsi mezuniyet yani yetki genişliği olarak anlaşılması gereğine vurgu yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, Âdem-i Merkeziyet kavramı, Kanun-i Esasi'nin 108.

³³⁵ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 138.

³³⁶ Kaan, "*II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*", 118.

³³⁷ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 90.

maddesindeki tevsii mezuniyet tabirini ifade ediyorsa bunun Osmanlı Devleti için herhangi bir tehlikesi olmayacağını ifade etmişlerdir. Böylece iki cemiyet arasındaki birleşmenin önündeki engel kalkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları birleşme için Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyet'inden bazı talepleri olmuştur. Bu talepler; Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin lağvedilmesi, Terakki namında bir gazetenin neşrinin durdurulması, bugüne kadar Âdem-i Merkeziyet Fırkası'na mensup olanların İttihat ve Terakki Cemiyet'ine alenen girmeleri ve yemin etmeleridir.³³⁸

Görüşmelere bir ara Paris Kongresi'ne de katılmış olan Ermeni delege Malûmyan Efendi de iştirak etmiştir.³³⁹

Uzunca bir aradan ve çeşitli entrikalar içerisinde geçen yıllardan sonra nihayet Prens Sabahaddin Bey, pederinin tabutu beraberinde olduğu halde Marsilya'dan İstanbul'a hareket etmiştir. Vapur İzmir'e uğradığı vakit Dr. Nazım Bey'in nümayişatına rağmen gerek Kadınhan'lı Hoca Emin kendinin ve gerek Mahir Said Bey'le Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçi Milaslı Murad Bey'in teşvikiyle İzmir'liler kendisine karşı fevkalade tezahüratta bulunmuşlardır. Ömrünün bir kısmını memleketinden uzakta geçirmiş olan bu gurbettede prene yıllarca çektiği elem ve mahrumiyetin karşılığını bu samimi karşılama ile bir nebze de olsa vermişlerdir.³⁴⁰

21 Ağustos 1324 tarihinde Prens İstanbul'a dönmesiyle birlikte görülmemiş bir hadise meydana gelmiştir. Gerek Sabahaddin Bey ve gerek pederinin tabutu örneğine çok nadir tesadüf edilir umumi bir heyecan ve coşkuyla karşılanmıştır.³⁴¹

Bu karşılıma Sultan Abdülhamid bile şehzadelerini göndermiş ve yaverler vasıtasıyla prensin hal ve hatırını sordurmuştur.³⁴²

Prens İstanbul'a gelişinin ertesi günü yapılan defin törenlerine her kesimden insanlar katılmıştır. Prens Sabahaddin Bey, ilerleyen günlerde merasime katılan bazı kişilere iade-i ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler arasında Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin yanı sıra bazı dini müesseseler ile Patrikhane'de vardır. Prens Sabahaddin Bey'in Patrikhane'yi de ziyaret etmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hoş karşılanmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti gazetelerinde Prens Sabahaddin Bey'in Patrikhane'yi ziyaret etmesi ile ilgili olarak Prens Sabahaddin Bey Patrikhane'ye gitmiş

³³⁸ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 123.

³³⁹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 168.

³⁴⁰ Kuran, *Osmanlı İmaratorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 487.

³⁴¹ Kuran, *Osmanlı İmaratorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 487

³⁴² Kuran, *Osmanlı İmaratorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 487.

ve Patrik'in elini öpmüş seklinde bir haber yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti arasındaki ihtilaf bu yayınlardan sonra tekrar ortaya çıkmıştır. Ancak Prens Sabahaddin Bey, kısa bir süre önce yapılan uzlaşmanın bozulmaması için bu haberlere çok üzülmeye rağmen sessiz kalmıştır. Prens Sabahaddin Bey bu yayınlara sessiz kaldığı gibi Selanik ve Manastır'a seyahate çıkarak oralarda bazı konferanslar tertip etmiştir. Bu konferanslarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında bir ihtilafın olmadığını anlatmaya çalışmıştır.³⁴³

Prens Sabahaddin Bey, anlaşmanın bozulmaması için İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumi müzakerelerinde hazır bulunmayı kabul etmiştir. Ancak Cemiyet mensupları Prens Sabahaddin Bey'e de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne büyük yardımlarda bulunmuş olan Prens Mehmet Ali Fazıl ve diğer Mısır Prenslarına uygun görülen protokoller bir mevkiyi uygun görmüşlerdir. Bu yüzden Sabahaddin Bey, birkaç defa katılmış olduğu bu toplantılara gitmekten vazgeçmiştir. Bu hadiselerden sonra Prens Sabahaddin Bey, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında meydana gelen birleşmenin samimi olmadığına inanmıştır. Prens Sabahaddin Bey'e göre Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti büyük bir hatada bulunmuş ve bu birleşmeye inanarak cemiyeti lağvetmiştir.³⁴⁴

5.4.1. Ahrar Fırkasının Kuruluşu

Prens Sabahaddin Bey'e İttihad ve Terakki gazeteleri tarafından yapılan hücumlar ve aşağılamalar ilmi bir çalışmanın ürünü olan Âdem-i Merkeziyet programının cemiyet üyelerince layıkıyla tartışılıp anlaşılamadığından kaynaklanıyordu. Aradaki ilmi seviye farkı da rekabeti büyütüyordu. İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti arasında meydana gelen ihtilaf haricine çıkılmasından ve Sabahaddin Bey'in seyirci vaziyetine sokulmak istenmesi bir tarafa bırakılsa da Âdem-i Merkeziyet grubu üyelerinden yurt içinde teşkilat kurmaya muvaffak olmuş fedakârlardan bulunan Dr. Hicri Bey'in, Diyarbakır'da tutuklanması ve Faiz Bey'in Adana'da bir kaza kurşununa feda edilmesi gösteriyordu ki İttihad ve Terakki Cemiyeti reislerinin kendi müntesiplerinden olmayan hiçbir ferde hayat hakkı

³⁴³ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 124.

³⁴⁴ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 125.

verilmesine ve kendi kanaatleri haricinde bir fikir ve mütalaa ortaya konulmasına tahammülleri yoktu. Nitekim sonraları uzun gurbet hayatı yaşamış, Mısır'daki Jön Türk'ler arasında ahlak ve fazilet numunesi olarak kabul edilen Hasan Fehmi Bey, matbuatta İttihad ve Terakki Cemiyetine muhalefet ettiği için köprü üzerinde katledilmiş ve bilahare Ahrar Fırkasının kurulmasına zahir olanlardan Ahmed Samim Bey de aynı akıbete kurban gitmiştir. Hatta Murad Bey'in dostu olduğu için gazeteci Zeki Bey de öldürülmüştür.³⁴⁵

Bütün bu muhalefet düşmanlığı ve muhalif oluşumlara karşı gösterilen tahammülsüzlük Osmanlı Ahrar Fırkası'nın ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bu parti 1900'lerde Paris'te oluşan Prens Sabahaddin'ci akımın esasında 1908 yılında Osmanlı siyasal hayatına girişi olmuştur. Prens'in etrafındaki heyecanlı gençler onun Bebek Bahçesinde verdiği bir nutuktan esinlenerek İttihat ve Terakki karşısında bir muhalefet kurmayı düşünmüşlerdir.³⁴⁶

Meşrutiyet'in ilk günlerinde meşruti sistemin halka anlatılması maksadı ile çeşitli nutuklar tertip ediliyordu. Bu nutukları söyleyen kişilerden bazıları Selim Sırrı Tarcan, Nureddin Ferruh Bey ve Rıza Tevfik Bey, Prens Sabahaddin Bey'in vermiş olduğu konferanslara katılmış ve onun fikirlerinden çok etkilenmiştir. Aynı dönemde Nureddin Ferruh Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden Talat Bey'le bir görüşme yapmıştır. Nureddin Ferruh Bey, Prens Sabahaddin Bey ile Talat Bey'in ileri sürmüş oldukları düşüncelerinde özellikle ilmi açıdan çok farklı bir konumda bulunduğunu analiz eder. Bunun üzerine Nureddin Ferruh Bey, Prens Sabahaddin Bey'in fikirlerindeki ilmi derinlikten etkilenerek bu fikirler üzerinde çalışmalar yapar. Nureddin Ferruh Bey, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Prens Sabahaddin Bey'in fikirlerinin Osmanlı Devleti'nin kurtulması ve ilerlemesi için faydalı olduğuna kanaat getirir. Nureddin Ferruh Bey, bu düşünceye sahip olduktan sonra Prens Sabahaddin Bey ile görüşme talebinde bulunur. Prens Sabahaddin Bey, Nureddin Ferruh Bey'in görüşme talebini olumlu karşılar. Bunun üzerine ikili bir araya gelerek bir toplantı yaparlar. Bu toplantı esnasında Nureddin Ferruh Bey, Sabahaddin Bey'e parlamento sistemlerinin vazgeçilmez unsurlarından olan bir siyasi teşekkül vücuda getirmek hususunda ricada bulunmuştur. Nureddin Ferruh Bey tarafından yapılan bu talebi Prens Sabahaddin Bey, siyaset ile iştigal etmeyeceğini belirterek geri çevirmiştir. Ancak bu isteğe kayıtsız da

---

³⁴⁵ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 490.

³⁴⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:143

kalmamıştır.³⁴⁷ Prens Sabahaddin Bey, yapılan görüşmeden sonra Nureddin Ferruh Bey'e parti ile alakalı olarak bazı arkadaşlarını kendisine tavsiye edebileceğini söylemiştir. Bu isimler arasında Celalettin Arif Bey, Mahir Said Bey ve Fazlı Beyler vardır.³⁴⁸ Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet fikrinin savunucularından olan bu kişiler ile görüşmeler ağustos ayında başlamıştır.³⁴⁹ Nureddin Ferruh Bey ile Celalettin Arif Bey, Mahir Said ve Fazlı Bey'ler arasında yapılan müzakereler neticesinde bir fırkanın kurulması gereği üzerinde anlaşmışlardır.³⁵⁰

Dolayısıyla fırkanın kuruluş fikri doğrudan Prens Sabahaddin Bey'den gelmemiştir. Fırkanın kurucuları Fazlı, Mahir Said, Celâleddin Arif, Nureddin Ferruh ve Ahmed Samim Bey'lerle Solon ve Bebi Kazanova Efendi'ler ile Kıbrıslı Mustafa Paşa'nın oğulları Tevfik, Nazım ve Şevket Bey'lerdir. Avukat Zohrap ve Halaçyan Efendi de bu siyasi teşekkülle ilgilenmişlerdir. Bütün bu görüşme ve tartışmalar, Kandilli'deki Kıbrıslı Yalısı'nda gerçekleşmiş ve tüzük orada hazırlanmıştır.³⁵¹

1910 yılında İttihatçılar tarafından öldürülen gazeteci Ahmet Samim Bey'de bu oluşuma başlangıçta destek vermiştir.³⁵²

Yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan fırka Prens Sabahaddin Bey, Rumeli seyahatine çıktığı sıralarda Ahrar Fırkası ismiyle Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır.³⁵³ Türkiye'de batı demokrasilerinin anladığı anlamda kurulan ilk parti budur.³⁵⁴

Ahrar Fırkası'nın oluşumuna sebep teşkil eden en önemli unsurlardan birisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendilerinden başka ortaya çıkan muhalif teşekküllerin varlığına tahammül edemeyip onları ortadan kaldırma ya da sindirme politikası gütmüş olmalarıdır.

Fırka Eylül 1908 başında kurulmuş ve 1908 genel seçimleri öncesinde gerçeğe en yakın partileşme teşebbüsü olmuştur.³⁵⁵

Partinin programı Nurettin Ferruh Bey tarafından yazılmıştır. Fakat programın hazırlanışında adliye alanında gerçekleştirilen düzenlemelerde danışman olarak

---

³⁴⁷ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 127.

³⁴⁸ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 127.

³⁴⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:143.

³⁵⁰ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 127.

³⁵¹ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 172.

³⁵² Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:143.

³⁵³ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 127.

³⁵⁴ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 499.

³⁵⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:143.

görevlendirilmiş bulunan Kont Ostrorog'un yardımı ile birlikte³⁵⁶ Salon ve Bebi Kazanova'nın da katkıları olmuştur.³⁵⁷ Kont Ostrorog, yabancı olan siyasi partilerin programlarını elde etmiş ve bunları çevirmek suretiyle programa kaynak teşekkül ettirmiştir. Bu çevirilerden esinlenerek oluşturulan programdan dolayı olsa gerek Ahrar'ın İngiliz siyasi partilerini taklit ettiği söylenmiştir.³⁵⁸

Ahrar Fırkası Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilk siyasi partilerinden biri olarak kabul edilmelidir. Kanun-i Esasi'de cemiyet kurma hürriyetiyle ilgili değiştirmeler yapılmadan, Cemiyetler Kanunu çıkarılmadan önce kurulmuştur.³⁵⁹

5.4.2.Fırkanın Örgütlenmesi

Fırka çok fazla gelişme olanağı bulamadığı için ülkenin önemli bir kısmında örgütlenememiştir. Yalnızca ortaya koydukları dâhili nizamnamesine uygun olarak İstanbul'daki Umumi Merkezini kurabilmiştir. Ankara ve İzmir'de örgütlenme hazırlıkları ise tamamlanamamıştır.³⁶⁰

Fırkanın parasal durumu çok zayıf kalmıştır. Bu zayıflığı ortadan kaldırmak amacıyla Nurettin Ferruh Bey, iktidarı ele geçirdikleri takdirde Avrupalı sermayedarlara imtiyazlar verileceğini vadederek bunlardan parasal yardım istemiştir.³⁶¹ Bu ise bize Ahrar Fırkası'nın aslında kendi istekleri doğrultusunda hareket edecek sermayedarlara devletin hudutları dâhilinde ayrıcalık vermeye açık olduklarını göstermektedir.

Fırkanın genel kâtipliğini Nureddin Ferruh Bey üzerine almıştır. Bir de fırka kurucularından Fazlı Bey, Süleyman Nazif Bey'in muharrirliği ve gözetimi altında Osmanlı gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Fakat gazete Ahrar Fırkası'nın resmi organı değildi. Bununla beraber fırkanın kabul ettiği ve ortaya koyduğu prensiplerini savunuyor ve İttihat ve Terakki hükümetinin eleştiriye değer taraflarını temiz ve terbiyeli bir dille ortaya koymaktan çekinmiyordu.³⁶²

5.4.3.Fırkanın Üyeleri

³⁵⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:144.

³⁵⁷ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 499.

³⁵⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:144.

³⁵⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:144.

³⁶⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:144.

³⁶¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:152.

³⁶² Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 162.

Kurucu ve yöneticilerin yanı sıra fırkanın geri planda kalan lideri Prens Sabahaddin Bey, meşrutiyetin siyasal hayatına gerçek manada ilk adımını Ahrar'la atmış sayılır. Kamil Paşa ise Abdülhamid döneminde gelişen politik tecrübelerini Ahrar'ın başkanı gibi uygulama olanağı bulamamıştır.³⁶³

Öteki Ahrar'ıcılardan başta Dr. Rıza Nur'u saymak gerekir. Rıza Nur Bey, İttihat ve Terakki'den ilk ayrılan ve Ahrar'a geçen mebuslardan ve Kamil Paşa'nın ateşli savunucularından olmuştur, Ahrar'ın feshinde de önemli rol oynanış ve Nurettin Ferruh Bey gibi kurucularla polemige karışmıştır.³⁶⁴ Daha önceden meydana gelmiş olan siyasi oluşumlarda olduğu gibi Ahrar'a İttihat ve Terakki'den yapılan geçişler partinin kontrol altında tutulmasını temin etmek maksadıyla yapıldığı izlenimi de uyandırmaktadır.

Mahir Sait, Kirkor Zohrap, Ahmet Samim, Hasan Fehmi Bey'lerle, Damat Salih Paşa da tanınmış Ahrarcılardandır.³⁶⁵

5.4.4.Fırkanın Katılmış Olduğu Seçimler ve Mebuslar

1908 genel seçimleri demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu seçimlerle ilgili çeşitli iddialar mevcut olmasına rağmen yapılan seçimlerle Meclis-i Mebusan üyeleri seçilmiş ve çalışmalarına başlamıştır. 1908 seçimleri Kasım - Aralık aylarında yapılmıştır. 1908 seçimleri devletin her bölgesinde aynı zamanda yapılamamıştır. Seçimler iki ay gibi bir zaman içinde tamamlanmıştır. Bazı bölgelerde seçimler bitmiş olmasına karşılık bazı bölgelerde seçim çalışmalarına bile başlanılamamıştır. Seçimlerin İstanbul'da tamamlanmasından kısa bir süre sonra Meclis-i Mebusan açılmıştır.³⁶⁶

Ahrar Fırkası kurulduktan sonra teşkilatlanmasını henüz tamamlamadan önce Osmanlı Devleti sınırları içinde birçok sancak ve vilayette seçimler yapılmaya başlamıştı. Bu nedenle Ahrar Fırkası, 1908 genel seçimlerine sadece İstanbul'dan katılmak zorunda kalmıştır.³⁶⁷

Hem Ahrar Fırkası'nın kurulmuş olması hem de Osmanlı gazetesinin yayınlanması İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni gerçekten zora sokmuş ve cemiyet ileri gelenleri kendilerine rakip olan bu siyasi oluşumu ortadan kaldırma çarelerini

³⁶³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:152.

³⁶⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:152.

³⁶⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:153.

³⁶⁶ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 183.

³⁶⁷ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 183.

aramaktan geri kalmamıştır. Hatta mebus seçiminde Ahrar Fırkası adaylarının kazanmasına kesinlikle meydan verilmemiş, bin bir hile ve düzenle her yerde İttihat ve Terakki Cemiyeti çoğunluğu kazanmıştır.³⁶⁸

Devrim sonrasındaki ayların en önemli olayı otuz yıldır ilk kez yapılan seçimler olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti devrim öncesinde sadece Avrupa'daki vilayetlerde çok güçlü bir taşra örgütüne sahipti. Şimdiyse örgütünü Asya'daki vilayetlere ve Kuzey Afrika'da da yayma çabası gösteriyordu. Yeni şubeler kimi zaman, Sultan II. Abdülhamid'in sürgüne göndermiş olduğu kişilerden oluşan mevcut yerel muhalefet topluluklarının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlerine dönüştürülmesi suretiyle kurulmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şube örgütlerine genellikle meslek sahipleri, Müslüman tüccarlar, lonca başkanları ve toprak sahipleri ittifakından oluşuyordu. Cemiyet neredeyse sırf Müslümanlardan bilhassa da Türklerden oluşturulduğu halde yeni parlamentoda sandalye garantisi vererek diğer uyrukların iş birliğini elde etmeye çalışıyordu. Sonunda Türkler 288 sandalyenin yüzde 50'sinin bir üstüne sahip oldular.³⁶⁹

Seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti 'nin yanı sıra aday olan tek örgüt Prens Sabahaddin taraftarlarının eylül ayında kurmuş oldukları Osmanlı Ahrar Fırkasıdır. Ancak bu partinin ülke çapında bir örgütü yoktu ve sadece bir sandalye kazanabilmişti.³⁷⁰ Kazanılan bu sandalye ise Ankara'dan kendi çabalarıyla seçilen Mahir Sait Bey'in olmuştur.³⁷¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti hürriyet devriminin şaşırtıcı başarısından sonra ülkedeki en sözü geçen parti olduğu halde, 1908 yılı boyunca ve 1909'un ilk aylarında muhalefetin iki türüyle de şiddeti artan bir şekilde uğraşmıştır. Biri seçimlerde çeşitli entrikalar ve teşkilatsızlık sebebiyle başarısız olan ve gittikçe İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kızgınlık duyan Ahrar Fırkası'nın muhalefeti, diğeri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamış olduğu baskıya Ahrar Fırkası üyeleri gibi öfke duyan Kamil Paşa'nın muhalefeti. Kamil Paşa'da bu topluluğa katılmış ve kendisiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkiler gittikçe gerginleşmiştir. 14 Şubat'ta İttihat ve

---

³⁶⁸ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 172.

³⁶⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 142.

³⁷⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 142.

³⁷¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:144

Terakki Cemiyeti Kamil Paşa'yı görevinden atmayı ve yerine cemiyete yakın olan Hüseyin Hilmi Paşa'yı geçirmeyi başardı.³⁷²

1908 seçimleri ile ilgili gazetelerde sürekli makaleler kaleme alınmıştır. Bu makaleler özellikle seçimde oy verecek olan seçmenlerin çok dikkatli bir şekilde oylarını kullanmaları üzerinde yoğunlaşıyordu. Aynı zamanda, Ahrar Fırkası'nın seçimlere sadece İstanbul'dan katılmasından dolayı İttihad ve Terakki Cemiyeti taraftarı gazeteleriyle daha çok cemiyet muhalifi gazeteler arasında karşılıklı makaleler kaleme alınmıştır.³⁷³

Muhalefet tarafından amansız bir basın kampanyası başlamıştır. Buna İttihatçıların yayın kuruluşları tarafından aynen karşılık verildi. 6 Nisan'da en şiddetli İttihatçı aleyhtarları olan gazetelerden birinin başyazarı olan Hasan Fehmi muhtemelen bir İttihatçı görevli tarafından öldürüldü. Ertesi gün yapılan cenaze töreni cemiyet aleyhinde büyük bir halk gösterisine dönüştü.³⁷⁴

Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ahrar Fırkası dışında başka bir parti katılmamış, ancak özellikle Rumlar, Ermeniler ve Arnavutlar seçim meydanlarında kendi adaylarının meclise seçilmesi için aktif olarak çalışmışlardır.³⁷⁵

Ahrar Fırkası adaylarının çoğunlukla II. Abdülhamid yönetimine karşı senelerce Avrupa'da muhalif bir şekilde mücadele eden kişilerden oluştuğunu belirtmiştir.³⁷⁶

Genel seçimlerden sonra yapılan ara seçimlerde de Ahrar Fırkası İstanbul'da seçimi kaybetmiştir. Ancak genel seçimlerde Ahrar Fırkası tarafından gösterilen adayların aldıkları oylar ile Ali Kemal Bey'in almış olduğu oylar karşılaştırıldığında Ali Kemal Bey'in almış olduğu oyların önemi çok büyüktür. Alınmış olan bu oylar genel seçimlerin sonuçlarına göre Ahrar Fırkası'na gösterilmeyen ilginin ara seçimlerde gösterilmeye başladığının bir kanıtıdır. Her ne kadar genel seçimlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı altında gerçekleştirildiği ve bu baskılardan dolayı Ahrar Fırkası'nın başarısız olduğu iddia edilse de kısa bir süre içinde alınan bu oyların Ahrar Fırkası'nın toplum nezdinde benimsenmeye başladığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ağırlığının kısmen azaldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.³⁷⁷

---

³⁷² Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 143.

³⁷³ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 183.

³⁷⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 143.

³⁷⁵ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 187.

³⁷⁶ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 252.

³⁷⁷ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 208.

5.4.5.Fırka ve Basın İlişkisi

Fırkanın doğrudan doğruya sahibi olduğu bir gazete yoktur. Ancak İttihat ve Terakki'nin muhalifi her gazete Ahrar'ın yanında olmuştur. Bu gazeteler içerisinde İkdam, Sabah, Yeni Gazete, Saday-ı Millet, Servet-i Fünun bulunmaktadır. Serbestî'ye gelince, adeta fırkanın gazetesi gibidir.³⁷⁸ Osmanlı gazetesi ise Sabahaddin Bey'in parasal yardımıyla kurulmuş ve 17.03.1909 tarihinde ilk basımını gerçekleştirmiştir.³⁷⁹ Ahmet Fazlı Bey yönetiminde çıkarılan bu gazete tarafsız olduğunu ifade etse bile 31 Mart ortamı gazetesidir ve fırka ile bağlantısı açık bir şekilde görülmektedir.³⁸⁰

5.4.6.Ahrar Fırkası ve 31 Mart

9 Haziran 1908'de Kral Edward ile Rus Çarı arasında Reval Görüşmesi yapıldı. Bu görüşme siyasi kaynaklar ve basın nezdinde Almanya'nın artan tehdidi karşısında, İngiltere ve Rusya'nın yakınlaşması olarak değerlendirildi. Bu iki hükümdar, Makedonya'daki bazı önemli sorunların dostluk çerçevesinde reformlar yoluyla halledilmesini sağlamaya çalıştılar. Yazılı herhangi bir antlaşma olmamasına rağmen İngiltere'nin Rusya'ya Yakındoğu'daki çıkarlarıyla ilgili yardımcı olması konusunda genel mutabakata vardılar. Almanya'nın yükselişiyle birlikte değişen güç dengeleri çerçevesinde, İngiltere ve Rusya, arzu etmiş oldukları reform tasarılarını dayatamayacaklardı. Sir Charles Hardinge, 1908 Ağustos'unda, anayasanın yenilenmesinden sonra, notlarında şöyle diyordu: Alman İmparatoru, Anglo-Rus reform tasarısı devre dışı kaldığı için çok mutlu; çünkü hükümeti, sultanın egemenlik haklarıyla bağdaşmayan bazı hükümleri nedeniyle, onu tam anlamıyla destekleyemeyecekti. Bu görüşme, anayasayı değiştirmek için sonraki bir tarihte müdahale etmeyi planlayan Jön Türkleri harekete geçirmiştir. Dolayısıyla Jön Türkler planladıkları müdahaleyi öne almak zorunda kalmışlardır.³⁸¹

Planlanan bu müdahale Türkiye'yi felaket ve izmihlale sürükleyen ve en kısa zamanda devletin parçalanmasına sebep olan 31 Mart faciası idi.³⁸² Hasan Amca

³⁷⁸ Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, 208.

³⁷⁹ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 100.

³⁸⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:148.

³⁸¹ Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 24.

³⁸² Hasan Amca, *55 Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Taş Kışlada 31 Mart*, 3.

yazmış olduğu eserinde o dönemde meydana gelmiş olan hadisenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eliyle gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Aynı zamanda Feroz Ahmad'da bunu destekler nitelikte şu açıklamayı yapmıştır. O dönemi yorumlayan pek çok insan gibi, Yusuf Akçura'da Reval görüşmesini, imparatorluğun meselelerine karışılmasının eli kulağında olduğunun işareti olarak değerlendirmişti. Akçura'ya göre, II. Abdülhamid yönetiminin direnebilecek gücü yoktu. Orduyu, vatanın korunması ve milli hakların savunulması için göreve çağırıyordu. Böylece, Reval görüşmesi 1908 müdahalesinin tetikleyicisi olmuştur. Bu müdahale ile alakalı Büyükelçi Lowther ise o güne kadar devrimle alakalı net bir tarih yokken Reval görüşmesinden sonra gerçekleşmesinde yayılan haberlerin etkisi olmuştur. Ateşli devrim yanlılarına göre, eğer Anglo-Rus planı hayata geçirilirse, Makedonya ile ve belki de bütün Avrupa ile vedalaşacakları düşüncesinin oluşmasına neden oldu. Sultanın buna direneceği düşünülemezdi; eğer vesayet altına girilirse bu, Avrupa'nın, Türkiye'nin kendi meselelerini çözümlenmeye muktedir olmadığını kabul etmesine yol açacaktı. Haklı ve övgüye değer bir hassasiyet söz konusuydu.³⁸³

Böyle bir müdahale olayının öncesinde II. Abdülhamit karşıtları İkinci Jön Türk Kongresi'nde bir araya gelmişlerdi. Bu kongrenin önemli kararı, sureli yayınlar ve kitapçıklarla yapılan ve bu yolla toplumu aydınlatma çabaları ile mevcut yönetime karşı tepki eylemlerinin oluşmasını sağlamaktı. Ancak bu faaliyet bir sonuç vermedi. Bunun üzerine silahla karşı koyma kararı alındı. Yine her kuruluş ortak düşmana karşı kendi amaçları doğrultusunda çalışacağı gibi, bundan böyle karşıtlıklarını silahlı eylemler şeklinde de göstereceklerdi.³⁸⁴

Sonuçta Rumeli'de başlayan Firzovik Besası, İttihatçı subayların dağa çıkması ve bunları engellemekle görevlendirilen Şemsi Paşa'nın Saray'la yazıştıktan sonra Manastır postanesinin önünde öldürülmesi alınan eylem kararının birer tezahürüdür. Bu durum II. Abdülhamid'i büyük şaşkınlık ve çaresizlik içinde bırakır.³⁸⁵

31 Vakıası'nın İstanbul'da kapsamlı bir şekil almasına ve halkın da iştirake meyil göstermesine Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin etkisi büyük olmuştur. Hasan Fehmi basın yoluyla Serbesti gazetesini kullanarak İttihad ve Terakki hükümetine muhalefet ettiği için, 1909 Şubatının sonunda, köprü üstünde vurulmuş; kaatil veya kaatiller ise bulunamamıştır. Hatta İttihad ve Terakki hükümetinin bu hareket tarzı,

³⁸³ Akşin, Balcı, Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, 24.

³⁸⁴ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 7.

³⁸⁵ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 7.

hemen Meşrutiyet'in ilanıyla başlamış ve daha mekteb sıralarında iken cemiyet kuranlardan biri olan İbrahim Temo gibi Jön Türk'lere karşı bile aynı usulde muameleler yapılmıştır.³⁸⁶

Hasan Fehmi Bey aslında Jön Türk âleminde sevilen bir kişi idi. İttihad ve Terakki Cemiyetine sonradan muhalif bir tavır aldı. Hasan Fehmi'nin bu muhalefeti adab dairesinde ve hükümeti ikaz mahiyetinde gerçekleşmekteydi. Fakat o günlerin iktidarı, bu fikir mücadelesine tahammül edememiş ve Hasan Fehmi gizli vasıtalarla öldürülmüştü.³⁸⁷

Hasan Fehmi Bey gazeteci kimliği sebebiyle halk tarafından tanınmakta ve vatansever yazıları sebebiyle ilgiyle takip edilmekteydi. Bu yüzden ölümü halk arasında çok fena bir tesir meydana getirmişti. Bu yüzden aydın kimseler bu cinayeti protesto etmek istemiştir. Cenazenin defni sırasında yüz bin civarında vatandaş hazır bulunmuş ve hükümet bu yolla protesto edilmiştir. 31 Mart hadisesi ise bu protesto olayından iki üç gün sonra ve henüz bu katl vakasının tesiri daha ortadan kalkmadan patlak vermiştir.³⁸⁸

30 Mart'ı 31 Mart'a bağlayan gün, Birinci Ordu'ya bağlı birlikler Ayasofya Meydanı'nda toplanıp şeriat istediler. Hükümet, başkentte hâkim olan tehlikeli havanın çoktan farkındaydı. Ancak, olayların bu biçimde gelişmesi gerçekten beklenmiyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, bir yandan nazırları toplantıya çağırırken, öte yandan polis müdürünü, askerinin başındaki medrese öğrencileriyle konuşup kesin olarak ne istediklerini öğrenmeye yolladı. Bu öğrencilerin içerisinde bulunup konuşmayı becerebilenler, Meclis Başkanı ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın istifa etmesini istediler. Ayrıca bu askerleri ateşleyen unsur olan dinin istismar edildiği fikri ile şeriatın geri getirilmesini ve Müslüman kadınların sokağa çıkmasının yasaklanmasını istediklerini söylediler. Padişahın askerlerle konuşup isteklerini öğrenmek ve ona göre bir hal ortaya koymak amacıyla konuşması için olay yerine gönderdiği Şeyhülislam da, orada bulunanların isteklerinin hemen hemen aynı olduğunu, ancak askerinin, ayrıca bu davranışlarından ötürü padişahıtan af dilediğini de bildirmiştir.³⁸⁹

Ayaklanmacıların sakinleştirilmeye çalışıldığı esnada Hüseyin Hilmi Paşa'nın nasihat yoluyla onları sükûnete davet etmesi pek de bir netice vermemiştir. İsyancılar

³⁸⁶ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 510.

³⁸⁷ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 510.

³⁸⁸ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, 510.

³⁸⁹ Ahmet, *İttihat ve Terakki*, 61.

yapmış oldukları bozgunluklarına devam etmişlerdir. Üstelik çıkarılan ayaklanma gittikçe yayılmaya başlamıştı. İsyanın şiddetlenmesi karşısında hükümet, Ahmet Rıza, I. Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa istifa ettiler. İleri gelen İttihatçılar ilk fırsatta saklanıp İstanbul'dan Rumeli'ye kaçtılar. Askerin Sultan Ahmet'te toplanması Mebusan Meclisi'ni muhatap kabul etmesi anlamına gelmekteydi. Hâlbuki o gün önde gelen İttihatçılar kadar, ortalama mebuslar da meclise gelmeye çekindiler. İsmail Kemal gibi bazı muhalif mebuslar da sayıları yetersiz kaldığından duruma egemen olamadılar. Ortaya çıkan bu yetki boşluğunu saray, yani II. Abdülhamid doldurdu. Askere, yeni sadrazamın Tevfik Paşa, harbiye nazırının Gazi Ethem Paşa olduğu, isyana karışan askerlerinde affedildiği müjdesi verildi. Gazi Ethem Paşa 1897 Osmanlı -Yunan Savaşı'nın kahramanı, herkesin saygı duyduğu biriydi. Askerler için en önemlisi de affedilmektir. Asker affedilmenin sevinciyle akın akın gitti, Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid lehinde gösteri yaptı. II. Abdülhamid de bu gösteri karşısında balkona çıkarak onlara göründü. Daha sonra asker bütün gece sokaklarda dolaşp havaya kurşun sıktı.³⁹⁰

Başlamış olan isyanın kim tarafından çıkarıldığı konusunda üç açıklama vardır. Birincisine göre isyanın sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarını daha da kuvvetlendirdiğine göre, o çıkartmış olmalıydı. İktidarların kendi aleyhlerine komplolar düzenleyip, sonra bunları gerekçe göstererek baskı önlemleri almaları görülmemiş şey değildir. Ama böyle eyleme geçen ve başarılı olan bir komplo düzenlemek herhalde akıl kârı olmasa gerek. Esasında bu işin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kaynaklandığını gösterir ciddi kanıtlar da ortaya konulamamıştır. İkinci görüşe göre ayaklanma II. Abdülhamid tarafından çıkarılmıştır. Bu görüş de çok doğru değildir. Esasında ayaklanmayı çıkaran başta Prens Sabahaddin ve muhalefetti. O zaman muhalefet ayaklanmayı neden sahiplenmemiştir? Sahiplenememişti, çünkü muhalefet askerin disiplinli bir güç gösterisi yapacağını beklemiştir. Ancak bu olmamış düzenli bir güç gösterisi yerine, kanlı bir isyan hareketi meydana gelmiştir. 31 Martçılar 2 gün içinde, çoğu mektepli subay olan 20'den fazla insanı öldürdüler. Öldürülenler arasında Hüseyin Cahit'e benzetilen bir mebus ve Adliye Nazırı Nazım Paşa da vardı. İsyanı kontrol altına almak için Prens Sabahaddin'in bir çabası oldu. II. Abdülhamid'i tahttan indirmek niyetiyle işe girişmiş olan Prens Sabahaddin, tersine onun güçlenmekte olduğunu görünce ikinci gün donanma gemilerinin süvarilerinden, sarayı topa tutma tehdidiyle

³⁹⁰ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 63.

padişahı tahttan indirmelerini istedi. Onlar da bunu olumlu karşıladılarsa da, hiçbiri Âsar-ı Tevfik süvarisi Binbaşı Ali Kabuli dışında üçüncü gün harekete geçmedi. Ali Kabuli hazırlıklara girişince, isyancılarla temasta olan bahriyeliler onu tutuklayıp Yıldız Sarayı'nın önüne getirdiler. II. Abdülhamid yine balkona çıkıp askere, Ali Kabuli'nin karakola teslim edilmesini işaret ettiyse de, asker onu orada linç etti. Bu olayın da yanlış anlaşılacak II. Abdülhamid'in aleyhinde kullanılmaya elverişli olduğu şüphesizdir. İsyanın asıl düzenleyicisinin kim olduğu pek açık olmamakla birlikte, kimlerin askeri kışkırttığı belliydi. Bu kışkırtıcıların başında Derviş Vahdeti'nin gazetesi Volkan bulunmaktaydı. Derviş Vahdeti Volkan gazetesinde askerlerin yazdıkları şikâyet mektuplarını yayınlıyordu.³⁹¹

Askeri kışkırtan ikinci bir grup ise softalar, yani medrese öğrencileriydi. Hürriyetten önce İstanbullu erkeklerle softalar askerlik yapmazlardı. Taşralılar için askerden kaçmanın yolu softa olmaktı. Medreseler sırf bunun için medreseye girmiş insanlarla doluydu. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu düzensizliğe karşı çıkarak, softalar için sınav getirdi. Sınavda başarısız olanlar askere alınacaktı. Tabii bu, medrese öğrencilerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne düşman etti. Üçüncü olarak kadro dışına çıkarılmış alaylı subayları sayabiliriz. Dördüncü olarak Arnavut ulusçularını görüyoruz. Onlar da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arnavutlara karşı gütmeye başladığı Türkleştirme siyasetinden yakınıyorlardı. Sonradan bu gibi kışkırtıcılardan birçoğu Divan-ı Harp tarafından cezalandırıldı.³⁹²

Bu kargaşa ortamının ilk günlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tam bir yenilgiye uğramış gibi görünmekteydi. Başkentten kaçmamış olan cemiyet üyeleri ise saklanmaktaydılar. İsyancılar tarafından İstanbul'daki İttihatçı gazetelerin matbaaları yağma edilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının saklanması dolayısıyla ortaya çıkan boşluğu ise Ahrar Fırkası doldurmuştu.³⁹³

Ahrar Partisi muhalif oluşumlar içerisinde 31 Mart olaylarıyla en yakından ilgilenen örgüt olmuştur. Aslında bu muhalif oluşum 31 Mart Vak'ası'ndan çok şey beklemişlerdir. Onlar II. Abdülhamid'den kurtulmayı bu isyan sayesinde temin ettikleri gibi hem de İttihat ve Terakki'den kurtulmayı umuyorlardı. Büyük beklentilere sahip ve henüz iyi bir teşkilata sahip olamayan bu küçük parti, denediği seçim yolunda yenilgiye uğrayınca daha farklı ve hukuk dışı bir eylemden büyük hayallerin gerçekleşmesini

³⁹¹ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 63.

³⁹² Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 63.

³⁹³ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 63.

beklemişlerdir. Siyasal iktidarın değiştirilmesi Ahrarcılara göre sadece bu yoldan sağlanabilir görünmüştür.³⁹⁴

Ahrarcılar bu bahsedilen umudun gerçekleşmesi için kullanabilecekleri askerler ve ilmiyecilerle temasa geçmişlerdir. İngiltere sefaretî sorumlularıyla birlikte 31 Mart'ın destekleyicisi olmuşlardır. Neden İngiltere ile oldukları ise daha önce Prens Sabahaddin ve babası Damat Mahmut Paşa'nın durumundan anlaşılmaktadır. Kroker Oteli'nde gerçekleşen toplantıda, vak'anın planlanmasını yapmışlardır.³⁹⁵

Olayı başlatma ve yönlendirme faaliyetlerine karşı Ahrarcılar 31 Mart'tan yararlanmayı planladıkları halde eylemlerin açık yöneticileri olmaktan kaçınmışlardır. Bu nedenle ön plana Muhammedi'lerin çıkmasını ve kendilerini perdelemesini daha uygun görmüşlerdir. Fakat isyan hareketinin içinde oldukları açıktır.³⁹⁶

Mevlânzâde Rıfat'ın Prens Sabahaddin ile olan görüşmesinde Prens'in "İşte biz durur durur da meydan-ı siyasiyeye böyle atılırız" demesi, aynı zamanda Serbesti Matbaası ile fırka merkezînin önüne Yaşasın şeriat, yaşasın asker, yaşasın meşrutiyet yazılı bir pankart yaptırılması direktifini vermesi durumu ne kadar önemsedîğini kanıtlar bir gelişmedir.³⁹⁷

Ancak 31 Mart Hadisesi adı verilen ve on üç gün süren olaylar ve eylemler Ahrar'ın tasarladığı hedefin çok uzağına düşmüştür. Ahrar'cılar, Muhammedi'ler gibi suçlu sandalyesine oturtulmuşlardır. Prens Sabahaddin ile birlikte Ahmet Fazlı Bey tutuklanmışlardır.³⁹⁸

5.4.7.31 Mart Ayaklanmasının Bastırılması ve Ahrar Fırkasının Sonu

31 Mart ayaklanması üzerine Selanik'teki 3. Ordu ile onun komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın aldığı kesin tavır dikkat çekmektedir. Bir yandan Hareket Ordusu'nun kurulması ve derhal İstanbul'a doğru yola çıkarılması karar altına alınırken, ertesi gün Selanik'te büyük bir miting düzenleniyor. Ordunun başına Mahmut Şevket Paşa geçirilirken, 3. Ordudan giden askeri birliğin başına da Hüseyin Hüsnü Paşalar

³⁹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:148.

³⁹⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:148.

³⁹⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:148.

³⁹⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:148.

³⁹⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1:148.

geçirilmiştir. Kolağası Mustafa Kemal ise bu fırkanın kurmay başkanı olarak dahil olmuştur.³⁹⁹

İstanbul'daki birçok gazetenin yanında Mebusan Meclisi'nin de Hareket Ordusu yaklaştıkça ayaklanmanın aleyhine dönmeleri ayaklanan askere yılgınlık vermiştir. Aynı zamanda hükümet de çarpışma olmaması için çaba göstermiştir. Bu yüzden 24 Nisan 1909'da İstanbul işgal edildiğinde, bu askerin özellikle Beyoğlu kışalarında gösterdiği direnme, kanlı da olsa umutsuz bir davranıştı. Bu arada II. Abdülhamid'in Nâzım Paşa'dan gelen direnme teklifini geri çevirdiği söylenir ki, bu onun lehine bir davranıştır.⁴⁰⁰

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişinden bir gün önce, Mahmut Şevket Paşa, sadarete çektiği bir telgrafla, padişahı tahttan indirmek için geldikleri iddialarını kesin bir dille yalanlamıştır. Bizzat Milli Meclis adına 22 Nisan'da sadarete çekilen bir telgrafta dahi, Kanun-i Esasiye sadık kaldıkça padişahın şahsının ve saltanat haklarının korunacağı bildirilmiştir. Bu telgraflar, meclisin sonraki davranışı karşısında şu ya da bu yönde tevil edilebilirse de, esas itibariyle İstanbul'daki askerin direnmesini önlemek amacıyla yapıldığı söylenebilir.⁴⁰¹

İstanbul'daki bu vakia sona erdikten sonra Millî Meclis 27 Nisan 1909 günü yeniden İstanbul'da toplanmıştır. Mahmut Şevket Paşa'nın iki gün önceki tarihi taşıyan yazısı, askeri harekâtın başarıyla bitirilmiş bulunduğunu müjdeliyordu. Bu sultanın tahttan indirme konusunun görüşülmesi için bir işaret yerine geçiyordu. Şeyhülislam Mehmet Ziyaettin Efendi, padişahın tahttan indirilmesi fikrine isteksiz olduğu için ikna çalışmaları yapıldı. İkna edildikten sonra fetva vermeyi kabul etti. Meclisteki oylamada, yine çekimser kalan bazı mebuslar manevi baskı altına alınarak oybirliği ile tahttan indirme kararı çıktı. Gerekli olmadığı halde padişahlığı oylanan veliahdın adı Mehmet Reşat'tı. Fakat yeni padişahın, İstanbul'u ilk kez fethetmiş olan II. Mehmet'e telmihen V. Mehmet olarak tahta geçmesi önerildi ve bu öneri kabul edildi.⁴⁰²

İsyanın bastırılmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları yeniden ortaya çıktı. Mecliste ise diğer partililerin doğrudan ve dolaylı yollardan vakanın cereyanında etkilerinin olduğu iddiası ile birlikte sorumlularının da cezalandırılması

³⁹⁹ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 118.

⁴⁰⁰ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 118.

⁴⁰¹ Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 121.

⁴⁰² Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 121.

büyük bir boşluk meydana getirdi. Bu durumu Lütfi Fikri, Selanik'te yapmış olduğu bir konferansında şu şekilde ifade etmiştir.

Malûmunuzdur ki Meclis-i Mebûsân'ın ilk sene-i ictimâyesinde Mecliste, ekseriyeti hâiz olan İttihât ve Terakki Fırkası ve bir de Ahrâr nâmıyla bir fırka vardı. Bundan mâadâ Fırka-i Müzâhire nâmıyla yirmi beş refikimle bizzat ben de bir fırka teşkil etmiştim ki bundan maksadımız, meselâ bir meselenin müzakeresinde iki muhâlif fırkanın hangisinin efkâr ve mütâlaâtını menfaat-ı memlekete daha muvâfık görür isek o tarafı takviye etmektir. Bu sûretle -Allah tekrarından vatanımız muhâfaza buyursun- 31 Mart Vak'ası'na geliyoruz. O vak'a-i fecîadan sonra Mecliste yalnız bir fırka yani İttihât ve Terakki Fırkası kalıyor. Ahrâr Fırkası artık resmî bir sûrette isbât-ı vücut edemiyor. Bunun neticesi olarak Fırka-i Müzâhire de dağılıyor ki bu da tabîydi. Çünkü o vakit bir arkadaşım dediğim gibi, Fırka-i Müzâhire mevcûd olabilmek için icabında müzâheret bekleyebilecek Fırka-i sâire olmalıdır. Halbûki biraz evvel dediğim gibi 31 Mart Vak'ası'ndan sonra Mecliste yalnız bir fırka kaldı. Binâenaleyh tabîdir ki Fırka-i Müzâhire'nin de Mecliste artık vücudu lüzûmsuzdu. Fakat şâyân-ı dikkattir ki: Memleketimizde muhtelif irak-ı siyâsiyenin lüzûm-ı vücudu bundaki fâide, vak'a-i mezkûre ile Meclisin zaman-ı tatili arasında güzerân eden birkaç ay zarfında herkesin, hatta İttihât ve Terakki Fırkası'na mensup azanın birbiriyle pek şiddetli münakaşalara girdikleri görüldü. Halbûki karşılarında bir başka fırka olsaydı, tabîdir ki münakaşalar onlarla olacak ve Fırka-i gâlibenin efrâdı arasında daha muhâleset, daha ittifâk görülecekti.⁴⁰³

Lütfi Fikri Efendi'nin Selanik şehrinde vermiş olduğu bu konferansı esnasında sarf etmiş olduğu sözler bize göstermektedir ki 31 Mart Vakası'ndan sonra mecliste İttihat ve Terakki dışında başka bir parti kalmamıştır.

Ahrar Fırkasının Umumi Kâtibi olan Nurettin Ferruh Bey 1910 yılı başında yurda dönmüş ve fırkanın feshini ilan eden bir bildiri yayınlamıştır. Fakat Ahrar Partisi'nin feshi ise tartışmalı olmuştur. Partinin kapanma kararı Nurettin Ferruh ve Kıbrıslı Şevket Bey'lerin karşı koymalarına rağmen çoğunlukla alınmıştır. Dolayısıyla çoğunlukla alınan karar uygulanmıştır. Dr Rıza Nur'un bu olaydan sonraki yargısı ise şu olmuştur: Bu beladan da böylece kurtulduk.⁴⁰⁴

Osmanlı Ahrar Fırkası 1908 ve 1910 yılları arasında yaşamıştır ve 31 Mart'ın anafoları içinde kaybolup gitmiştir.⁴⁰⁵

5.4.8. Osmanlı Ahrar Fırkası Programı

⁴⁰³ Ahmet Ali Gazel, Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in "Selanik'te Bir Konferans" Adlı Risalesi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sy.34 (2007): 301-302 Erişim 18 Eylül 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33098>.

⁴⁰⁴ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1: 153.

⁴⁰⁵ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, 1: 153.

1 Eylül 1908 yılı içerisinde yayınlanan fırkanın programında insanların her yönden eşit olduğundan bahsederek; hürriyet ve emniyet içerisinde ama kanunlara da bağlı kalınarak her türlü faaliyetin serbestçe yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Böyle bir ortamda yaşayan halkın ekonomik anlamda yükselmesi için gerekli olan şartları yerine getirmenin mesuliyeti içerisinde başta yolların ve diğer ulaşım vasıtaları ile iletişim araçlarının geliştirilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Bunun yanında deniz ve kara ticaretinin, ziraatin ve sanayinin de gelişmesini temin etmenin ehemmiyeti üzerinde durulmuştur.

Öncelikli yapılması gerekenler açıklandıktan sonra siyasi anlamda fırka programından bahsedilmiş ve memlekette yönetim anlamında hangi düzenlemelerin gerektiği maddeler halinde sıralanmıştır.

Ekonomik anlamda nasıl bir politika izleneceği kısaca ifade edildikten sonra eğitim ile ilgili olarak ilkokulun zorunlu olmasının yanında muhtelif toplulukların Türkçe ile beraber kendi milli dillerinde kullanılabilmesi gerektiği savunulmuştur.

Ahrar Fırkası parti programında bu sayılanların yanında herhangi bir alanda meydana gelen gelişmelere paralel olarak gerekli güncellemelerin de yapılacağı beyan edilmiştir.

5.4.9.Osmanli Ahrar Fırkası Nizam-Name-i Dâhiliyesidir. Fırkanın İsmi, Maksadı, Saha-ı Faaliyeti ve Vesaiti:

Bu bölümde partinin adı, kuruluş tarihi ve yeri verildikten sonra program ve beyannamede belirtildiği üzere Osmanlı tebaasının parlamento usulüne alıştırılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bunun yanında halkın birlik ve beraberliğinin temin edilmeye çalışılacağı ifade edilmiştir.

Partinin çalışma alanı olarak bütün Osmanlı memleketini kapsadığı söylenmiştir. Bunun yanında ihtisas sahibi parti mensupları tarafından siyasi ve iktisadi konferanslar da verilecektir. Aynı zamanda fırkanın fikirlerini halka aktarmak için çeşitli alanlarda neşriyatın da çıkarılacağı ifade edilmiştir.

Fırka Azasının Suret-i Kabul ve Hurucu:

Fırkaya, parti programını benimseyen her vatandaşın kabul edileceği beyan edilmiştir. Ancak fırkaya katılmak isteyen vatandaşları parti azalarından iki kişi aday

gösterecektir. Parti üyeliği bu adaylık şartından sonra olabilecektir. Bunun yanında parti azalarının istediği zaman fırkadan ayrılabilme özgürlüğüne sahip oldukları da beyan edilmiştir.

Partinin devamlılığını sağlama noktasında ihtiyaç duyulan üye aidatlarını altı ay vermeyen kişinin parti ile ilişkisinin kesileceği ifade edilmiştir.

Bunun yanında fırkanın menfaatine ve programına aykırı hareket edenler de parti üyeliğinden çıkarılır denilmektedir. Partiden çıkarılan kişi bu zamana kadar vermiş olduğu aidatı da iade alamaz denilmektedir.

Fırkanın Teşkilat-ı İdariyeleri:

Partinin genel merkezi İstanbul'da olmak üzere mahalli idareleri de ilerleyen zamanlarda kurulunca ifade edilecektir.

Meclis-i İdare ve Vezaifi:

Parti 21 azadan oluşmak suretiyle ve yeniden seçilebilme hakkıyla 1 yıllığına teşekkül ettirilir denilmektedir.

Meclis-i İdarenin Vezaifi,

İdare mekanizmasının görevleri içerisinde ilk olarak alınan kararları yerine getirmek.

Gerektiğinde parti icraatlarını gazeteler vasıtasıyla ilan etmek.

Partiyi diğer partilerle, hükümetle ve topluluklarla münasebetinde temsil etmek.

Mahalli İdare üyeleri İstanbul'da buldukları zaman idare meclisinin çalışmalarına iştirak edebilirler.

Heyet-i İdare ve Vezaifi:

İdare heyeti 6 kişiden oluşup bunlardan birisi başkan biri katip biri de veznedar olarak görev yapar.

Bu heyet fırkanın bütün hususlarıyla alakalı olarak şubelerle gerekli münasebeti kurar. Bunun yanında her türlü evrakın da hazırlanması görevini yerine getirirler.

Meclis-i Umumi Vazaifi:

Umumi meclis senede bir defa idarenin daveti üzerine İstanbul'da toplanır ve bir senelik hesabın tetkiki ve azaların yeniden seçilmesi işini gerçekleştirir.

Mütemer-i Umumi ve Vezaifi:

İdarenin daveti üzerine yine İstanbul'da senede bir defa şube üyelerinden ve meclis idaresi azalarından meydana gelen kişilerden oluşur.

Bu teşkilatın görevi, gelecek sene için ortaya konulacak siyasi vazifeleri tayin etmektir. Bu vazifenin yanında nizamnamede ve programda gerekli olduğu zamanlarda değişiklik yapmak da bu teşkilatın görevidir.

Şubeler ve Suret-i Teşekkülleri:

Şubeler genellikle vilayetlerde oluşturulur ama nüfusu çok olan kasabalarda da şube açılabilir. Buralarda şubenin açılabilmesi için en az 10 üyenin olması gereklidir. Bu şubelerin programları ve çalışma esasları merkezin programıyla aynıdır.

İdare-i Mahalliyeler:

Fırkanın mahalli idareleri umumi meclis tarafından 11 kişi olmak üzere senelik oluşturulur. Bu şubeler merkez tarafından kendilerine tebliğ edilen vazifeleri icra ederler. Şubeler kendi buldukları yerlerde parti programına muhalif olmamak kaydıyla neşriyatta bulunabilirler.

Şube Meclis-i Umumileri ve Vezaifi:

Kurum genel kurul toplantısından bir ay önce mahalli idare tarafından davet edilir ve kurula gönderilecek üyelerin tespiti ve idare hesabının incelenmesi ile idare hesabının kabulü işlerini yerine getirir.

Mütemer-i Mahallilerin Zaman ve Usul-ü İçtimalarıyla Vezaifi:

Mahalli kongre bir kaç vilayet şubesinin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu kongrede civar şubelerde uygulanacak hususlar karara bağlanır. Bu kongrede alınan kararlar da genel merkeze bildirilir.

Fırkanın Vesait ve İdare-i Maliyesi:

Fırkanın bütçesi üyelere toplanan aidatlardan ve vatandaşlar tarafından verilen bağışlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda neşriyattan, derslerden ve konferanslardan elde edilen gelirler de bunun içerisine dahildir.

Azalar imkanları nispetinde partiye üye oldukları zaman ve sonraki dönemlerde kazançlarının belli bir kısmıyla sınırlı olmak kaydıyla ücret verirler.

Mahalli idareler aylık gelirlerinin genel merkez tarafından belirlenen yüzde birlik bir kısmını fırkanın ihtiyaçlarını karşılamak için idare merkezine gönderir.

Fırkanın hesap işlerini İstanbul'da genel merkez, taşrada ise mahalli idareler görür. İncelenmesi ve kabulü ise genel meclise aittir.⁴⁰⁶

5.4.10.Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi:

Fırka özellikle İstanbul halkına hitap ederek meclisin bir ay içerisinde toplanacak olduğundan bahsetmiştir. Toplanacak olan bu meclis içerisindeki milletvekillerinin adaletli, eşitlikçi bir yapıda olanlardan meydana gelmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ordunun ve vatandaşların kazandığı meşrutiyet galibiyetine uygun vekiller meclis çatısı altında olmazsa kazanılan zaferin bir şey ifade etmeyeceği söylenmiştir.

Dolayısıyla her vatandaş için iyi bir vekil seçme sadece bir hak değil aynı zamanda bir sorumluluktur dedikten sonra iyi bir vekilin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Vekilin özelliklerinden sonra bu vasıflara sahip olan vekillerin hangi siyasi görüşte olursa olsun seçilmesi gerektiği söylenmektedir.

Vatanın her şeyden daha önemli olarak acilen bütün alanlarda özgürlüğe kavuşması gerektiği ifade edilmiştir. Hukukta, matbuatta, vicdani kanaatlerde, seyahatlerde özgürlüğün olması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Böyle bir hakka ise gerçekten İstanbul halkı sahip olmalıdır. Her alanda özgürlüğü, çektiği sıkıntılar ve yapmış oldukları fedakarlıklar sebebiyle İstanbul halkı özellikle hak etmektedir.

İstanbul halkının çekmiş olduğu sıkıntılar örneklerle anlatıldıktan sonra hürriyeti muhafazanın işte bu sıkıntıları bir daha çekmemek için gerekli olduğu ifade edilmiştir.

Hürriyet ilan edilmiştir ancak bu hürriyetin devamı için kanuni düzenlemelerin de yapılması gerekmektedir. Yapılacak olan kanuni düzenlemeler hayati derecede

---

⁴⁰⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1: 155.

önemlidir. Bu kanunla meşruti yönetim garanti altına alınmadıkça fiili olarak yok sayılır. Dolayısıyla mecliste ilk olarak böyle bir talebin gündeme gelmesi gerekmektedir.

Aynı zamanda memurlar da hiçbir şekilde keyfi hareket etmeyip kanunlar çerçevesinde işlerini yapmalıdırlar. Kanunların dışında iş yapanlar ise gerekli yargılamadan sonra cezasını çekmelidirler.

Vatan, eşitliğe ve kardeşliğe muhtaçtır. Bunun da bir an önce temin edilmesi gerekmektedir. Vekiller bu işi hukuki dairede yerine getirmelidir. Aynı zamanda herkes askerlik görevini yapmalı ve liyakat ölçüsünde istediği memuriyete de girebilmelidir.

Vatandaş eğitime muhtaçtır. Çünkü bu vatan kılıçla değil ilimle alınmıştır. Dolayısıyla elde kalmasının yegane yolu da yine ilimden geçmektedir.

Ekonomik anlamda da ciddi inkılaplar gerçekleştirilmelidir. Vatandaşın devlete verdiği vergiler de yine vatandaşın ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmalıdır. Devlet kanuni çerçevede bu düzenlemeleri yapmalı ve harcamalar da denetimli bir şekilde olmalıdır.

Bayındırlık işleri de keyfe göre değil de hak edene verilmeli ve milletin parası israf edilmemelidir.

Vekiller sadece vatanın varlığını değil aynı zamanda bütün alanlarda ilerlemesini de temin için çalışmalıdırlar.

Yönetim olarak Meclis-i Mebusan'ın yanında Meclis-i Ayan'ın varlığı ise tehlikelidir. Çünkü padişah tarafından seçilmişlerdir. Onun yerine çeşitli meslek erbabının onayıyla seçilen bir Ayan Meclisi'nin olması gerekmektedir.

Son ve elzem bir tedbir olarak da şu söylenmiştir.

Hükümdar çeşitli gerekçelerle meclisi dağıtabilmektedir. Meclis-i Umuminin bazı durumlarda dağılması mümkün olsa bile çok acı tecrübelerle sabittir ki geçmişte yaşanan acılar tekrar etmemelidir. Padişahın keyfine bağlı olarak dağıtılabilen bir meclis olmamalıdır.

Ve partiye aday gösterilen vekillerin mecliste yapacağı çalışmalar bunlar olmalı. Dolayısıyla vatanın gelişmesi için kendilerine verilen hukuki hakların yanında çalışıp çabalamaları mukaddes bir vazifenin icabıdır.

Bu vesile ile hareketlerimizde hiç bir zaman hissi davranmayıp kanuni ölçüde ciddi bir çalışmanın gerçekleşeceğini ifade etmek isteriz.

Bizler halkın refahı için gayret edeceğiz ve bu azim ile çalışır isek bizi yok etmek isteyen teşebbüsler başarılı olamayacaktır.⁴⁰⁷

5.4.11.Fırkanın İstanbul İkinci Seçmenlerine Beyannamesi:

İstanbul seçmenlerine hitap ederek Osmanlı Ahrar Fırkası tarafından aday gösterilen kişiler sıralanmış ve halkın bu adaylara oy vereceklerini ümit ettiklerine ve onların da azami derecede ve samimiyetle vatanın saadeti, selameti için çalışacaklarını beyan etmişlerdir.

Vatanperverane duygularla halkın müdafaası için çalışacak olan adı geçen vekil adayları ise şu şekilde sıralanmıştır;

1. Sadriazam Kamil Paşa
2. Ali Kemal Bey
3. Celaleddin Arif Bey (Mekteb-i Hukuk ve Mülkiye Muallimlerinden)
4. Ahmed Fazlı Bey (Muharririn-i Osmaniyeden)
5. Nureddin Ferruh Bey (Muharririn-i Osmaniyeden)
6. Pandelaki Kozmide Efendi (Dava vekili)
7. Konstantin Konstantinide Efendi (Dava vekili)
8. Kirkor Zöhrab Efendi (Dava vekili)
9. Bedros Hallaçyan Efendi
10. Alber Faraci Efendi (Dava vekili)

27 Teşrin-i Sani 1324.

5.4.12.Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Faaliyetine Son Verildiğini Bildiren Beyanname:⁴⁰⁸

Osmanlı Ahrar Fırkası tarafından Sabah gazetesinde neşredilen ilk beyannameye fırkanın maksadı ve vazifeleri bildirildikten sonra Ahrar Fırkası'nın gizli bir cemiyet olarak teşekkül etmediği ve bir ihtilal cemiyeti de olmadığı ifade edilmiştir. Yapmış oldukları nutuklarla ve basın faaliyetleriyle halkı bilinçlendirmek şeklinde meydana geldiği ifade edilmiştir. Fırkanın mevcudiyet ve faaliyeti meşrutiyetin devamıyla

⁴⁰⁷ TTK Kütüphanesi, Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, erişim 17 Şubat 2020, <http://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=242842&dkymId=302>.

⁴⁰⁸ Saday-ı Millet 17 Kanun-i Sani 1325.

mümkün olabileceği beyan edilmiştir. Bu beyanla birlikte zamanın ve mekanın müsait olduğu derecede asıl meşrutiyetin inşasına ve gelişmesine çalışılmış ve bununla ilgili tenkitler ve çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan bütün bu faaliyetlerin de kanunlar çerçevesinde yapıldığı söylenmiştir.

Ancak fırkanın yükselmeye başladığı bir dönemde meydana gelen 31 Mart Hadisesi ve devlette meydana gelen fevkalade gelişmelerden dolayı serbest bir siyasi muhalefetin varlığı mümkün görünmemektedir.

Aynı zamanda Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın başkanlığına geçmiş olan İsmail Kemal Bey'in bir gazete muhabirine verdiği beyanda önceden reisi bulunduğu Ahrar Fırkası'nın fesh ve lağv edildiği ve adı geçen fırkanın da Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na katıldığını zikretmiştir.

Bu katılma bütün parti mensuplarını bağlamamakla beraber memleketin şan ve şerefini temin için çalışacağına inanılan bu oluşumla örtüşülen fikirlerde müzakere edilerek tasdik edileceği ifade edilmiştir. Amacın da zaten meşruti yönetimin temini ve böyle bir başarının teşekkülü olduğundan başka bir emel ile meşgul olunmadığı beyan edilmektedir.⁴⁰⁹

Fırka-i Ahrar Erkân ve Müessisleri Namına **Nureddin Ferruh (Avkent)**

---

⁴⁰⁹ Bk. Metnin tam transkripsiyonu için Mehmet Seyitdanlıoğlu, Osmanlı Ahrar Fırkası, Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri, Liberal Düşünce, Sayı 6, (Bahar 97), 101-117, erişim 24 Ekim 2016, <http://www.liberal.org.tr>

SONUÇ

Tarihin her döneminde yöneticileri ve toplumları etkileyen, menfi ya da müspet yönlendiren unsurlar her zaman olmuştur. Ancak bu özellikle yazının edebi ve sosyal alanda kullanılmaya başlanmasıyla farklı yönlerde doğru evrilmiştir. Bu değişim ve dönüşüm günümüzde de devam etmektedir.

19. yüzyılda etkisi fazlasıyla hissedilen basın organlarının yöneticileri etkilediği gibi aynı yöntemle yöneticiler de halkı etkileme yolunu seçmişlerdir. Osmanlı Devleti 18. yüzyılda etkisine girdiği Batı'nın kullanabileceği gelişmelerini kendisine entegre etme yolunu seçmiş ve birçok faydalı unsur Osmanlı ülkesinde kullanılır olmuştur. Bunlar içerisinde kapsamlı bir etkiye sahip olan gazetecilik teknolojisi ve faaliyetleri ile basın faaliyetleri de memlekete aktarılmıştır. 19. yüzyılda ise bunların yanında demir yolu ulaşımı ve telgraf hatlarının hızla ülkede kullanılması da diğer önemli gelişmelerdir.

Osmanlı toplumunda meydana gelen siyasi anlamdaki muhalefet geleneğinin kökeninde yer alan unsur idarecilerin yanlış, yanlı ve haksız uygulamalarıdır. Böyle bir durumda halkın ve diğer kesimlerin tutunabilecekleri siyasi bir muhalefet olmadığı için çoğunlukla tepkiler basın yayın yoluyla kendini göstermiştir.

Bu anlamda yazılı muhalefetin öncülüğünü gerçekleştiren gençlerin ortak amacı ise iktidarda olan paşaların yabancı devletlere karşı fazla müsamahakâr davranmaları sebebiyle tavizsiz bir devlet politikası meydana getirmek idi. O dönemde meydana gelen ve özellikle dış destekli isyanlar neticesinde birçok bölgenin özerk hale gelmesi bu gençlerin direnişlerine daha sıkı bağlanmalarını da sağlamıştır.

Kendilerince, bu durum karşısında yapılacak şey, halkı siyasi olarak yönetime dahil etmektir. Böylece, gayrimüslim halkın Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemesi için, ya da büyük devletlerin azınlıklardan yana tavır alması için bir neden kalmayacaktı. Böylece halk kendi siyasal kaderini de kendi tayin edecekti.

Aslında Osmanlı toplumunda meydana gelen ve halk tarafından desteklenen olayların temelinde basının etkisi çok sık görülmektedir. Bu sebeple toplumları anlamının yanında, onları yönlendirme ve yönetme anlayışının başlangıcı olarak kabul edilebilecek basın faaliyetleri çeşitli unsurlar tarafından desteklenmiştir. Bazı basın

organları ise siyasi iktidara muhalif olan kişiler tarafından desteklenmiş ve toplumumuzda farklı anlayışların yeşermesini sağlamıştır. Bunun yanında siyaseti de denetleme işlevinin de yerine getirilmesi sağlanmıştır.

Muhalefet olarak ortaya çıkmış bir teşekkülün siyasi iktidara yön vermeye çalışmasının yanında muhalefet rolünü de çok iyi oynaması gerekmektedir. Başlangıçtan bu yana ele aldığımız hususlarda bu durum kaynaklar eşliğinde tespit edildi. Tabii muhalif oluşumlar ortaya çıkarken zaman zaman milli menfaatler zarar da görmüştür. Her ne kadar amaç daha müreffeh daha özgür bir toplum meydana getirmek olsa da bazen eski dönemlerin arzu edildiği de olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde gazetecilik faaliyetlerinin ortaya çıkıp aktif olarak yaygınlaşmasından sonra muhalif basın 1920'li yıllara kadar geçen süreçte dönemin daha iyi anlaşılması ve farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesi rolünü de çok iyi yerine getirdiği aşikardır. Bu bize muhalif basının önemini daha iyi anlatmaktadır. Basının yanında daha somut bir muhalif oluşum olan siyasi partiler de farklı bakış açılarının ülke siyasetindeki önemini ortaya koymaktadır. Muhalif oluşumlara karşı beslenen düşmanca duygular ve duruşlar ise devletin ve milletin bekasını tehlikeye düşürmüş, iç karışıklığı ve dış müdahaleyi ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla yapılacak muhalefetin hangi sahada olursa olsun milli duygular çerçevesinde bilinçli yapılması kaliteli bir muhalif duruşun sergilenmesi fikri geçerlilik kazanmıştır. Bilinçsizce ve körü körüne yapılan muhalefet ise devlete ve millete zarar vermiştir.

İncelediğimiz Serbesti gazetesinde ortaya konulan hususlar samimi bir muhalefetin örneğini teşkil etmiş ve zaman zaman millete yol gösterici olmuştur. Serbesti'de millet tarafından benimsenen bir gazetecilik örneği ortaya konulmuştur. Bunun en büyük örneği Hasan Fehmi Bey'in ölümün arkasından büyük halk kitlelerinin bu suikastı protesto etmesi ve birçok gazetede bu durumun tenkit edilmesidir. Ayrıca cenaze merasimine katılan halkın on binlerle ifade edilmesi gazetenin hem halkın duygularına tercüman olduğu hem de Hasan Fehmi'nin sevilen bir gazeteci olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla Serbesti gazetesi hem Türk siyasal hayatında hem de Türk basın tarihinde ciddi bir boşluğu doldurmuştur. Yapmış olduğu ciddi muhalefet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte mevcut hükümetlerin de politikalarında temkinli hareket etmelerini sağlamıştır.

Meşrutiyet döneminde yüzlerce gazete ve derginin çeşitli zamanlarda ve sayılarla ortaya çıkıp faaliyete başladıkları bilinen bir gerçektir. Ancak Serbesti gazetesi buhranlı bir dönemde ortaya çıkmış ve muhalefet çizgisini korumuştur. Bir yandan hükümeti eleştirirken bir yandan da ayakta kalmayı başarmıştır. Dolayısıyla Serbesti gazetesi bize İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemini gözleme fırsatını vermiştir. Aynı zamanda farklı bakış açılarıyla uzun soluklu olan bu dönemi de değerlendirme olanağı sağlamıştır.

Yazılı basın yanında diğer bir boyutta muhalif olarak ortaya çıkan Ahrar Fırkası ise Jön Türkler'in Avrupa'da başlayan serüvenine başlangıç olarak can vermiştir. Ancak 2. Jön Türk kongresinden sonra II. Abdülhamit karşıtları arasında da muhalefet oluşmaya başlamıştır. Ahrar Fırkası'nı ise o dönemde ortaya çıkan bu muhalif oluşum meydana getirmiştir.

Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet olarak ortaya çıkan muhalif oluşum daha sonra Ahrar Fırkası'na dönüşmüştür. Her ne kadar Prens Sabahaddin bu siyasi oluşumun içerisinde resmi olarak yer almasa da İttihat ve Terakki Fırkası karşısında ortaya çıkan bu örgütü desteklemiştir. Ancak dönemin, sonuçları itibariyle en hüzünlü olayı şüphesiz 31 Mart Vakası olmuştur. Samimi olan halk ile birlikte bir çok unsur da bu vakadan olumsuz manada etkilenmiştir. Olay muhalif kanatta bulunan basın organlarına tesir ettiği gibi siyasi oluşumlara da tesir etmiştir. Çeşitli vesilelerle bu oluşumlar İttihat Terakki eliyle ortadan kaldırılmışlar ya da susturulmuşlardır. Muhalefete karşı sergilenen baskı rejimi yine ortaya çıkmış ve siyasi bir çatışmaya dönüşmüştür. Gerçekleşen bu olayın akabinde mecliste güçlü bir muhalif oluşumun kalmadığı da bir gerçektir.

Siyasi anlamda Ahrar Fırkası, basın alanında da Serbesti gazetesi ve diğer muhalif oluşumlar 31 Mart Vakası'nın sonuçlarından olumsuz manada etkilenip muhalefet görevlerini devam ettirememişlerdir. Ancak hem fırka olarak Ahrar'ın hem de firkanın basın ayağı gibi olan Serbesti gazetesinin ortaya koymuş olduğu özgürlükçü ve demokratik bir yönetim günümüz demokrasininin temellerini teşkil etmiştir. Siyasi anlamda benimsenen, tüm vatandaşların eşitliği anlayışı Cumhuriyet Türkiye'sinde de kabul görmüş köklü bir devlet geleneğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Başlangıçta da ifade ettiğimiz gibi çok renkliliğin ve hoşgörünün bir unsuru olarak ortaya çıkan muhalefet Meşrutiyet sonrasında da farklı isimlerle varlığını devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

B.O.A. BEO. (Bab-1 Âlî Evrak Odası) / 3622 - 271632-

B.O.A. BEO. (Bab-1 Âlî Evrak Odası) / 3530 – 264716-

B.O.A. DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) Dosya No: 2896, Gömlek No: 25.

B.O.A. DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) Dosya No:2655, Gömlek No: 77.

B.O.A. DH. MUİ. (Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye İdaresi) Dosya No: 112, Gömlek No: 22

GAZETELER

İkdam,

Mizan,

Sabah,

Serbesti, ,

Tanin,

Volkan,

KİTAPLAR

Amca, Hasan. Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İ Yüzü 1908-1918. İstanbul: Arba Yayınları, 1989.

Afyoncu, Erhan. Demir, Uğur. ve  nal, Ahmet. Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyandar ve Darbeler. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2010.

Akşin, Sina. 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

Akşin, Sina. "Siyasal Tarih". Türkiye Tarihi 3. Ed. Sina Akşin. 73-187. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

Akşin, Sina. Kısa Türkiye Tarihi. İstanbul: Türkiye İř Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Akşin, Sina. Balcı, Sarp.  nl , Barış. 100. Yılında J n Türk Devrimi. İstanbul: Türkiye İř Bankası Kültür Yayınları, 2010.

- Armaoğlu, Fahir. 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Aydemir, Şevket Süreyya. Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1908–1914) C. II. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- Baykal, Hülya. Türk Basın Tarihi 1831-1923. İstanbul: İstanbul AFA Matbaacılık, 1990.
- Bayur, Yusuf Hikmet. Türk İnkılabı Tarihi. C.I/II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Berkes, Niyazi. Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Birinci, Ali. Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Birinci, Ali. Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları Matbuat ve Arşiv Meseleleri. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Cullagh, Francis Mc. Abdülhamid'in Düşüşü. Çev: Nihal Önal, İstanbul: İstanbul Kitaplığı, 1990.
- Çulcu, Murat. İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e. İstanbul: E Yayınları, 2011.
- Gerçek, Selim Nüzhet. Türk Gazeteciliği 1831–1931. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Girgin, Atilla. Türk Basın Tarihi'nde Yerel Gazetecilik. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001.
- Girgin, Atilla. Türkiye'de Yerel Basın. İstanbul: Der Yayınları, 2008.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. "Nacım" Son Asır Türk Şairleri II, 1056-1058. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- İrtem, Süleyman Kâni. 31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu. İstanbul: Temel Yayınları, 2003.
- İskit, Server. Türkiye'de Matbuat Rejimleri. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939.
- Kabacalı, Alpay. Türkiye'de Siyasal Cinayetler. İstanbul: Altın Kitaplar, 1993.
- Karabekir, Kazım. İttihat ve Terakki Cemiyeti. İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Karpat, Haşim Kemal. Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma, Çev. Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitapevi, 2006
- Kocabaşoğlu, Uğur. Hürriyet'i Beklerken İkinci Meşrutiyet Basımı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Koloğlu, Orhan. Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.
- Kuran, Ahmed Bedevi. İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler. İstanbul: Tan Matbaası, 1945.

- Kuran, Ahmet Bedevi. Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Lewis, Bernard. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Çev. Metin Kırıralı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Mardin, Şerif. Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895- 1908. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Mardin, Şerif. Türkiye'de Toplum ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Mizancı Murad, Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları, Haz: Celile Eren Argıt. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.
- Osmanlı Ahrar Fırkası Programı, İstanbul, Mahmut Beğ Matbaası, 1324.
- Özgen, Murat. Türkiye'de Basının Gelişimi ve Sorunları. İstanbul: İ.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları, 2004.
- Pekmen, Mahir Sait 31 Mart Hatıraları: İsyân Günlerinde Bir Muhalif, Haz: Hasan Babacan- Servet Aşar. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Ramsour, Ernest Edmondson. Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi. çev: H. Yüncü. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001.
- Rıfat, Mevlânzâde. Hakk-ı Vatan Yâhud Tarık-ı Mücahedede Hakikat Ketm Edilemez. İstanbul: Serbesti Matbaası, 1928.
- Rıfat, Mevlânzade. Mevlânzâde Rıfat'ın Anıları. Haz. Metin Martı. İstanbul: Arma Yayınları, 1992.
- Rıfat, Mevlânzade. Sürgün Hatıralarım, Haz: Mithat Kutlar. İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.
- Sabahaddin, Prens. Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne, Haz: Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Tahir, Kemal. Kurt Kanunu. İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.
- Temo, İbrahim. İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları. İstanbul: Arba Yayınları, 2001.
- Topuz, Hıfzı. 100 Soruda Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.
- Topuz, Hıfzı. Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Topuz, Hıfzı. Özgürlüğe Kurşun. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Tunaya, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasal Partiler. 1. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları. 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer. Türkiye'de Siyasal Partiler. 2. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları. 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer. Hürriyetin İlanı. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık. 1998.
- Uçarol, Rıfat. Siyasi Tarih, 1789-2014. İstanbul: Der Yayınları, 2015
- Ulunay, Refii Cevad, Sayılı Fırtınalar. İstanbul: Bolayır Yayınevi, 1973.

- Yalçın, Hüseyin Cahit. Siyasal Anılar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- Yalman, Ahmet Emin. Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim. Haz. Erol Şadi Erdiñç. 2. bs. c.1. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret. 1997.
- Yalman, Ahmet Emin. Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim. Haz. Erol Şadi Erdiñç. 2. bs. c.2. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret, 1997.
- Zürcher, Eric Jan. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. Çev: Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

MAKALELER

- Akşin, Sina. "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *AÜSBF Dergisi* 29, sy. 1 (1974): 125-136.
- Akyıldız, Ali. "Mahmud Celeleddin Paşa, Damad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek:2: 175-177 Ankara: TDV Yayınevi 2019
- Bektaş, Ekrem. "Beyanülhak", *TDV Ansiklopedisi*, 6:34-35. İstanbul: TDV Yayınevi, 1992.
- Bilgin, Çelik. "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945)". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1. (2010): 88-89.
- Birinci, Ali. "Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) IV" *Kebikeç* 5. (1997): 61-67.
- Birinci, Ali. "Meşrutiyet Matbuatı (1324 - 1325) V" *Kebikeç* 6.(1998): 87-89.
- Birinci, Ali. "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" *TDV İslam Ansiklopedisi* 18:507-511 İstanbul: TDV Yayınevi, (1998).
- Birinci, Ali. "Nâcim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 274. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (2006).
- Birinci, Ali. "Mehmed Şerif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 1-2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (2010).
- Duman, Halûk, Harun. "Türkiye'de Yerel Basın" *Osmanlı Döneminde Yerel Basın 1828-1922*. Ed. Suat Gezgin, 77-88. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. (2007).
- Emiroğlu, Kudret. "Meşrutiyet Matbuatı (1324-1325) VI" *Kebikeç* 9. (2000): 59-63.
- Güneş, Günver. "Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Açından II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)". *100. Yılında Jön Türk Devrimi*. Ed.Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü, 377-406. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Hanioğlu, M. Şükrü "Abdullah Cevdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1:90-93. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1988).
- Hilav, Selahattin. "Düşünce Tarihi (1908-1980)" *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*. 4: 357-390 İzmir: Cem Yayınevi, 1997.
- Issı, Murat. "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı Kürt Aydını: Mevlânzâde Rıfat Bey". *Toplumsal Tarih Dergisi* 196. (2010) 72-81.

- Kahraman, Alim. "Matbuat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28:121-125. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2003.
- Kaya, Yakup. Ersin Müezzinoğlu, "Siyasi ve İdeolojik Kişiliğiyle Mevlânzâde Rıfat Bey". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3 (2017): 1977-1978.
- Kocahanoğlu, Osman Selim "Derviş Vahdetî II", *Tarih ve Toplum, Ekim*, 202 (2000).
- Koloğlu, Orhan. "II. Abdülhamid'in Basın Karşısındaki Açmazı". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 1: 82-93. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Özel, Ahmet. "Pîremerd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Ek-2*: 401-402. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Tanör, Bülent. "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 1:10-26. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Türk Ansiklopedisi "Serbestî Maddesi", *Türk Ansiklopedisi*. 28:456 Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1980.
- Türkoğlu, İsmail "Şerefeddin Mağmûmî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2:167-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Uçman, Abdullah. "Prens Sabahaddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34:341-342. İstanbul: TDV Yayınevi, 2007.
- Varlık, Bülent. "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", 1: 99-102 İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Yazıcı, Nesimi. "İkdam". *TDV Ansiklopedisi*. 22:24-25 İstanbul: TDV Yayınevi, 2000.
- Yazıcı, Nesimi. "Tasvir-i Efkâr". *TDV Ansiklopedisi*. 40:138-140. Ankara: TDV Yayınevi, 2011.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Ahmet Ali Gazel, Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in "Selanik'te Bir Konferans" Adlı Risalesi, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* sy.34 (2007): 295-320 Erişim 18 Eylül 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33098>
- Ali Şükrü Çoruk, 100. Yıldönümünde Bir Gazeteci Suikastı (2012) Erişim 26 Eylül 2019, <http://www.ilimdunyasi.com>. <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list2.html#s>
- Eshabil Bozkurt. "Meşrutiyet Dönemi'nde Çok Kimlikli Bir Mütercim: Avanzâde Mehmed Süleyman", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 37 sy.2. (2013):49-63 Erişim 22 Mart 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumusosbil/issue/4349/59485>
- Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Huku-u Umumiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8, sy. 18 -19. (2010) 21-38. Erişim 20 Eylül 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/233393>

- Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7, sy. 2 (2007) 133-149. Erişim 18 Kasım 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/794852>
- Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası, Programı, İç Tüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce*, Sy 6, (Bahar 1997), 101-117, Erişim 24 Ekim 2016, <http://www.liberal.org.tr>
- Mevlânâzade Rıfat, "Bilonço Yahud Vatan Uğrunda Çektiklerim" Erişim 16 Kasım 2019, <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/GNL20677.pdf>
- Murat Hanılçe, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c2, sy.1 (2018): 2-32 Erişim 22 Mart 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/35859>
- Ömer Aytaç, "Türk Sosyolojisinde Bir Öncü İsim: Prens Sabahaddin", *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 sy.12, (2018): 75-120 Erişim 04 Aralık 2019, <https://izu.edu.tr/docs/default-source/sosyal-bilimler-dergisi/cekmece-3.pdf>
- Serbesti Gazetesi, Erişim 13 Mart 2019, <http://www.havadisdergisi.org/matbuat-serbestigazatesi>
- Siyasi Partiler, Heyeti-i Müttetika-i Osmaniye, TBMM Kütüphanesi, Erişim 01 Eylül 2020, https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html
- Şerif Demir, "Beyan'ül-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* sy. 32 Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi (2012), 313 Erişim 04 Eylül 2020, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/about/editorialPolicies#focusAndScope>.
- Tamer Yıldırım, Matbuat Âleminde Mevlânâzade Rıfat'la Bir Gezinti, *History Studies*, C.5,S.3,(2013):275 Erişim 11 Nisan 2019, http://www.historystudies.net/dergiayrinti/matbuat-aleminde-mevlânâzade-rifatla-bir-gezinti_495
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, Erişim 02 Aralık 2019, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/843>
- TTK, Tarih Çevirme Kılavuzu, Erişim 17 Haziran 2019, <http://www.ttk.gov.tr>
- TTK Kütüphanesi, Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi, Erişim 17 Şubat 2020, <http://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=242842&dkymId=302>
- Yücel Yiğit, "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi" *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 14:103-125 (2014) Erişim 23 Eylül 2020, https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/Dergi_28_yeni/04_yucel_yigit.pdf

TEZLER

- Ayaz, Hakan. "II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014.

- Demir, Hasan Fehmi. “II. Meşrutiyet Döneminde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.
- Gervan, Nur. “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Mizan Gazetesi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Kaan, Oğuz. “II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası”. Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, 2008.
- Okay, Ufuk. “Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlânâde Rıfat”. Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Yıldız, Sıddık. “Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı”. Master Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006.
- Yüksek, Berrin. “Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”. Yüksek Lisans Tezi, Ömer Halis Demir Üniversitesi, 2017.

TBMM ZABIT CERİDESİ

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 25 Mart 1325, Devre I, Cilt,2 İçtima Senesi I.

EKLER

EK-1. Gazetenin İlk Sayısındaki Makale ve Konu Başlıkları

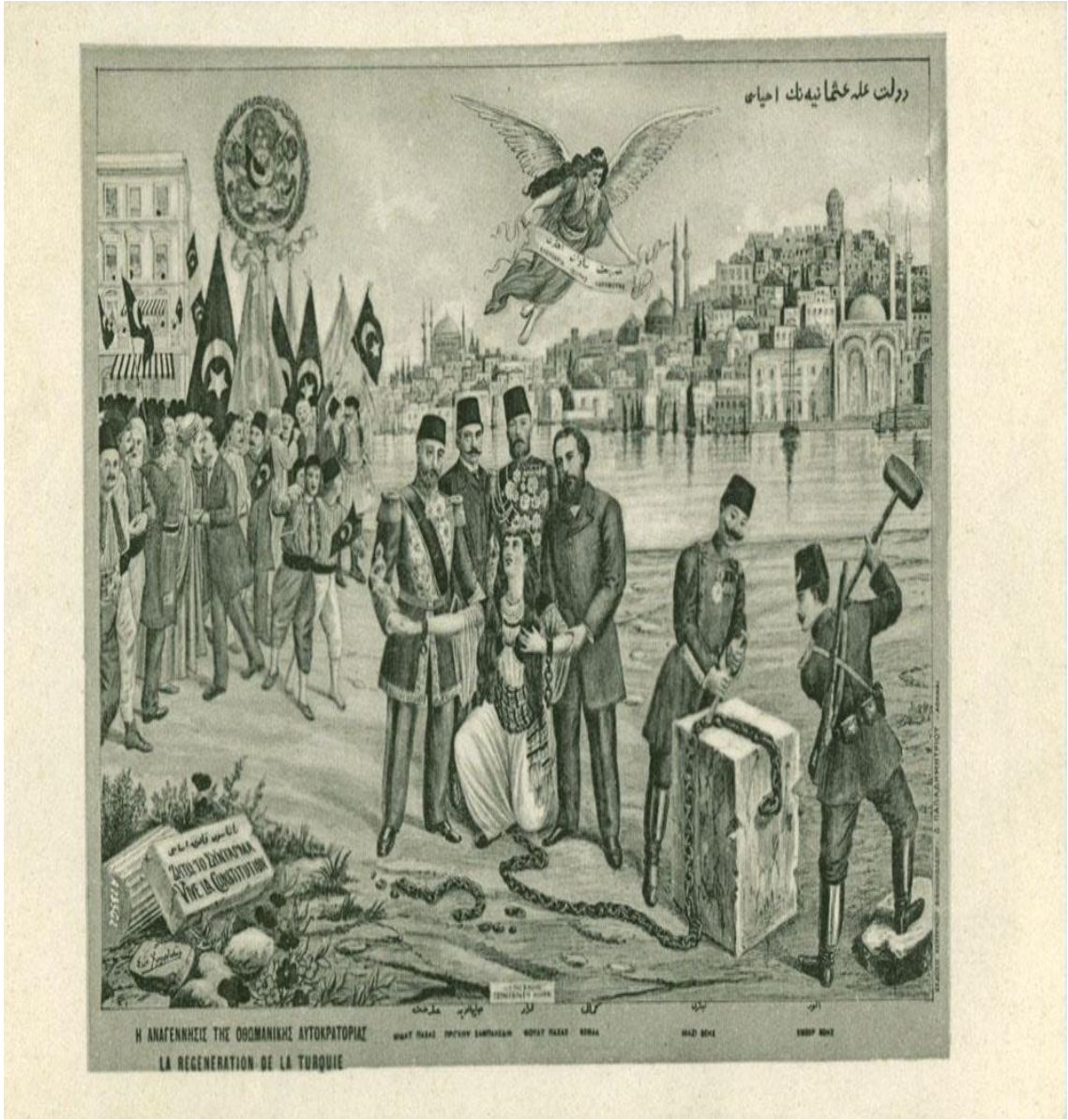
3 Teşrin-i Sani 1324 Pazartesi Numara 1

- 1- Meslek
- 2- Muhakeme
- 3- Mukaleme-i Mahsusa-Küçük Bismark-Meşrutiyet Şiveleri
  - a. İbtida-ı Maksada Bakalım
  - b. Siyasi – Hülasa
- 4- Makale-i İçtimaiye (Ali Muhtar) Serbesti
- 5- Ahvalimiz
  - a. Prens Aziz Paşa
  - b. Mahmud ve Kenan Paşa'lar
  - c. Serbesti
  - d. Abdürrahim Efendi Hazretleri
  - e. Şeyh İbrahim
  - f. Dahiliye Nazırı Hakkı Beyin Mensubatı
  - g. Bir Buçuk Milyon Liralık İstikraz
  - h. Hamiyyet
  - i. Mebus İntihabları
  - j. Mebuslar
  - k. Prens Davalion
  - l. Abdürrezzak
  - m. Çelebi Efendi
  - n. Liman
6. Açık Mektup
  - a. Garibaldi
7. Emri Latife –Dersaadet Dava Vekillerinden Kasım Tevfik
  - a. Alınan Varakalar
  - b. Serbesti
  - c. Hakkımız Vardır

- d. Eyüp Selahaddin- Fakir Bir Manzuk Havacesi
- 8. Vükalay-ı Devlete Dokunur Söz İmza; Bir Zabid**
- 9. 11 Mayıs Sene 1323 Yanyalı Tevfik Hikmet**
- 10. Nesigat-ı Cedidenin Tesbiti Zile'de Dava Vekillerinden İslamzade Ali Daze**
- 11. Antalya'nın Elmalı Kasabasından Mektub Binbaşı M. Salih**
- 12. Müstebitlerin Hatırına Riayet Mi Yoksa Müsamaha Mı Yusuf Ziya**

EK-2.II. Meşrutiyet Kartpostalı

Hürriyeti temsil eden kadının etrafındakiler Mithat Paşa, Prens Sabahaddin, Fuat Paşa, Namık Kemal, Zinciri kıranlar Niyazi ve Enver Beyler

EK-3. Meşrutiyetin İlanını Kutlayan Halk

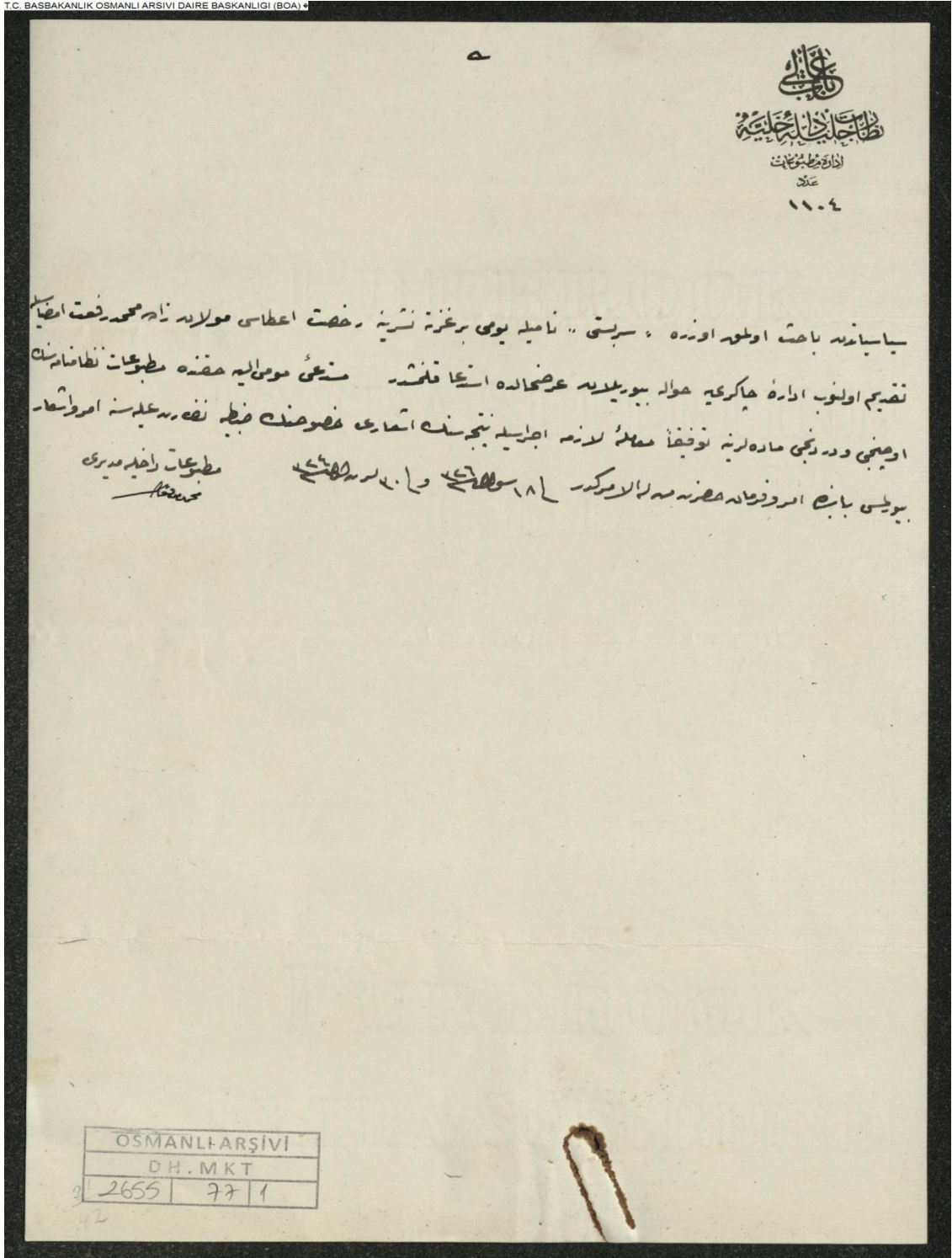

EK-4. Mevlânzâde Rıfat Bey

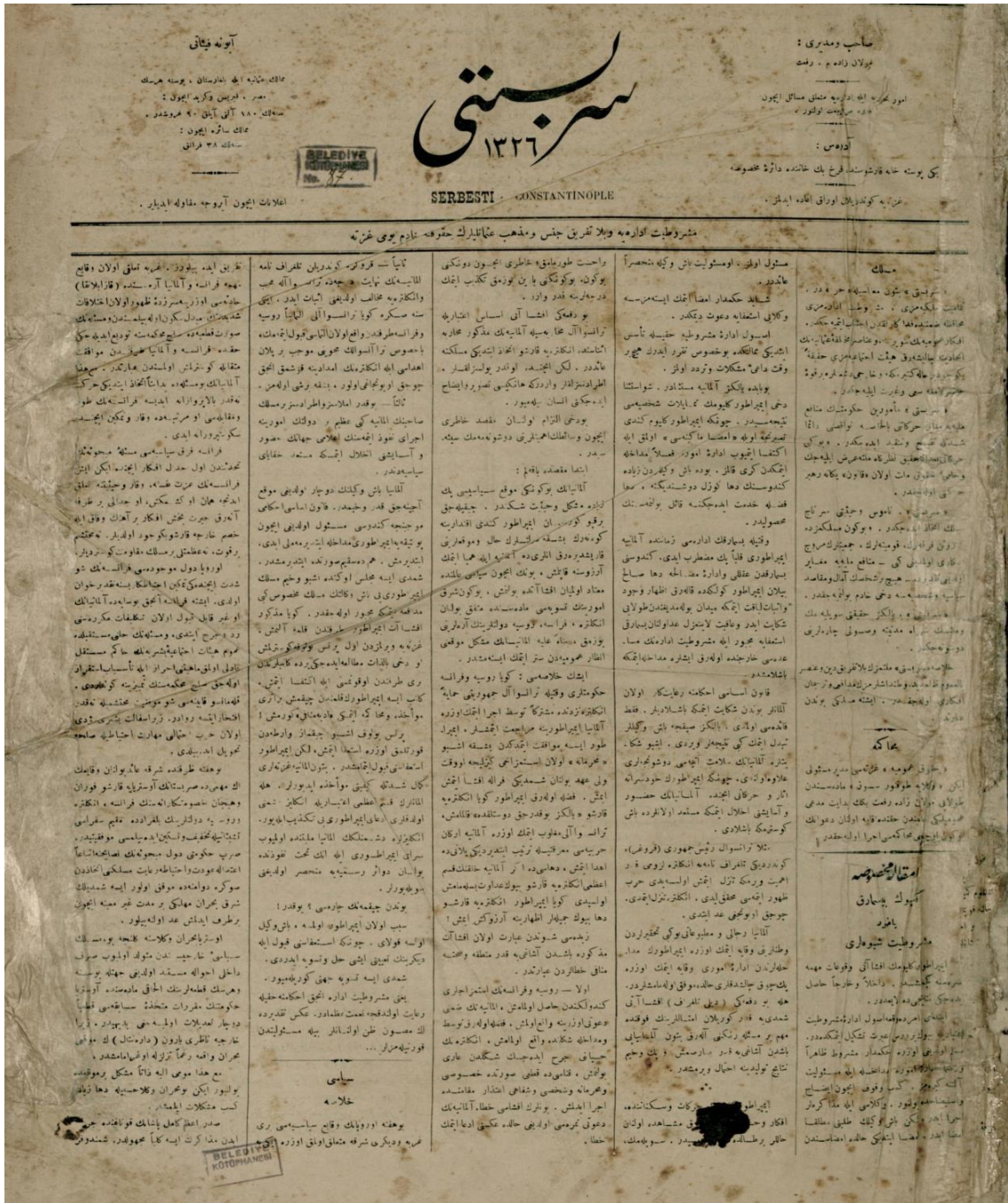

EK-5.Mevlânzâde'nin Serbesti'yi çıkarmak için yaptığı müracaat

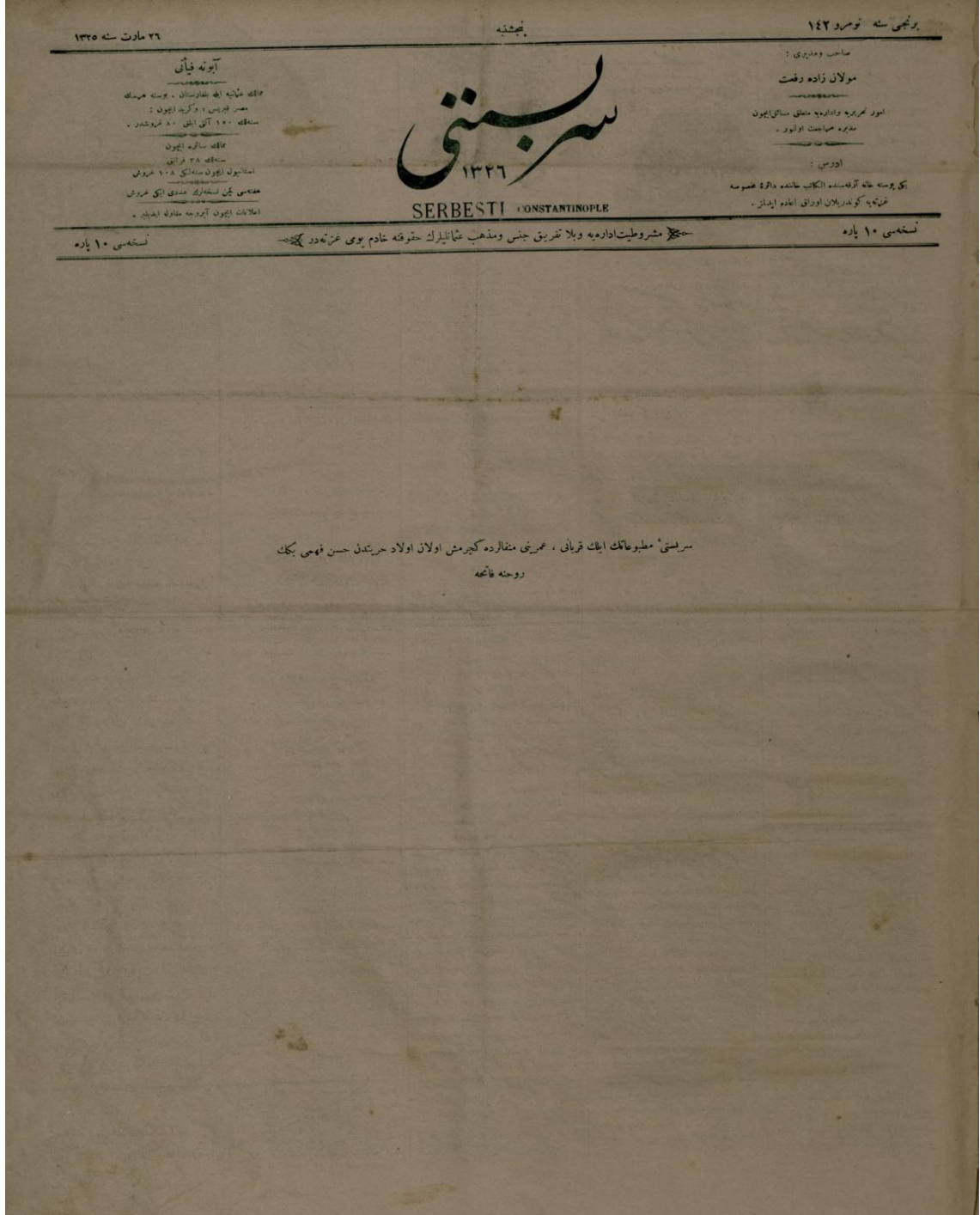
DH.MKT.02655.00077.001

Hicri: 21 Şevval 1326, Miladi: 16 Kasım 1908

EK-7. Serbesti başyazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinin ardından gazetenin çıkardığı ilk sayı

Miladi: 8 Nisan 1909, Rumi: 26 Mart 1325

EK-8. Hasan Fehmi Bey'in öldürüldüğü Galata Köprüsü

EK-10. Hasan Fehmi'nin ölümünün ardından Serbesti'de yayınlanan son resmi

جمعه

برائى سنه ۱۳۲۶

۲۷ مارت سنه ۱۳۲۵

آبونه فائى

تلك عئابه اله بشارستان . بوسه هر يك
مهر بريس ۱ و كريد ايون .
سنه ۱۵۰ آنى ائق ۸۰ غروشدر .

تلك ساتره ايون

سنه ۲۸ فراق
استايول ايون سنه ۱۰۸ غروش
هتاسى بئن نسهلك عده ايكى غروش
اعلان ايون آيوجه فائوه ائديليز .

سربستى

۱۳۲۶

SERBESTI CONSTANTINOPLE

صاحب و مدبرى :

مولان زاده رفعت

امور تحريريه و اداره به منتق مسائل ايون
مدبره صحافت اولوز .

ادرس :

بكي بوسه عاه آره سده الكاب خانه دائره محصوره
غزته به كوندربلان اوراق اناده ابلانز .

مشروطيت اداره به و بلا تقرييق جنس و مذهب عئابليلك حقوقه خادم بوي غزته در

سنه ۱۰ باره

سنه ۱۰ باره

مجلس مبعوثان وقايه

دول برهان شهيد وطن حسن فهمى بكك
جازه سى اختلافيه اوغراشير كن رولانده
ولايتلر دن كان مكنو بلوى ، نذر افلى مطامه
ايدوروز . آناطوليه حكومت ما اولان آجاق
غريستانده غمزه به سن آياش سرتك وطنى
عانا زلزله ا بود بائى بربه جو پر مشدر .
قايه بك مائىن صافلابى و قلم با تقرييقى
چاره لربه نيت ائديكى بومدهش حال مانى
هايه هلاكه ده غروشوق ايدوروز .
حكومتى ، قوه بوقايه نكذب وقايه دن
عبارت ظن ايدن قايه بزه سويله سين ، هانكى
بوه سوق اولوزوروز . . . . .

بايقى منع ائق ايچن آئنى سولدمك
لازم . حال بوه قايه بونى كول باه اوز تيوزور .
آئتىن رقيوباجمك سيجراماسى معاذاه
تكميل ملكتى باقر .
قايه سركاره كجديكى كوندبرى هب برطانيه
موانعد عرفوسه اله علق اولوزور . شويه

شهيد محترم حسن فهمى بكك صوك رسيدرز
اى شهيد سعيد :
« بو كسدلى اوز بيه ك مئسلك
عرش اولدى سرب احتشامك »

كس طرفدن سويليوردي . جنازده اقوام
عئابه بك كاسى واجنى غزته بل عئارى و عموم
مطولجات حربه عئابه ارگان كرامى عئورين
واداى كرام و يشكاهنده عموم احراز فرقه سى
هيت جيله سى اتحاد محمدى طيله علوم جديت
مجزه ماره بده در سين كرا ادمعومان كرامدن مضيلرى
وكاب عاله نا كرامدن بر جوق ائديليز
وطنك سلامتنى سطر فلقده آريان بيوك و كوچك
امراى عسكربه حاصل غزته سرك خدمات
خير خواهانه سنى تقدير ايدن بتون ارباب هيت
مرامم تشيعه بى شهيد مشارالريك خوا بكك
ايدسه قدر اجرا بيورديز .

سلطان حامى جولان ايشداد بتون
خرستيان فردا شلر بوزك تجار تكاهلرى جنازه
لك كجديكى اتاده بتون بكتلر بى ايتديرمش
وعلى الخصوص اوروزدى — باق تجار تخامس
سربا قايانئشى .
حكومت طرفدن جنازه مراسمه آخه

Miladi: 9 Nisan 1909, Rumi: 27 Mart 1325

EK-11. Hasan Fehmi'nin Cenazesi ve Rıza Paşa ile Mahmut Muhtar Paşa

صفحه — ٦٧

شبهال

عدد — ٤

٥١٥

٣١ مارچ عسبان عسکرینده مجروح اولان مجریہ ناطری
رضا پاشا

عسبان ایڈن عسکرک، قتل ایچون تمغیب ایتمش اولدقلری خامه قومادانی
محمود مختار پاشا

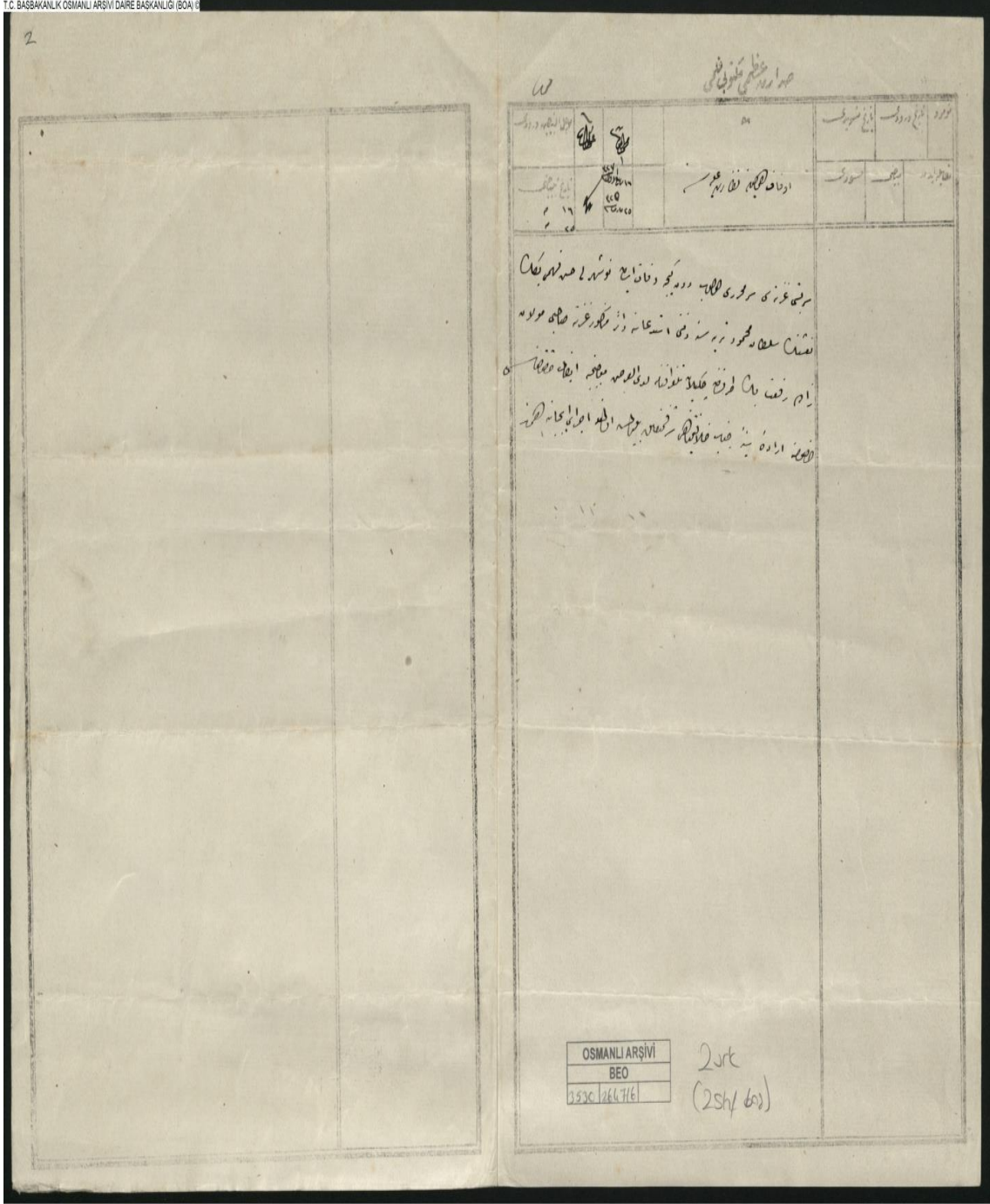
(عسبان عسکرک، وسپه اولان حاکمردن بری)
سریستی مجرری مقتول حسن فہمی بیک جنازہ آلابی

205

X

EK-12. Hasan Fehmi'nin naaşının Sultan Mahmut Türbesine defnine dair belge

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) 6

BEO.003530.264716.001

EK-13. Hasan Fehmi'nin İstanbul'da Bulunan Mezarı

ع

احضه دلا بتنه النانه سبغه در

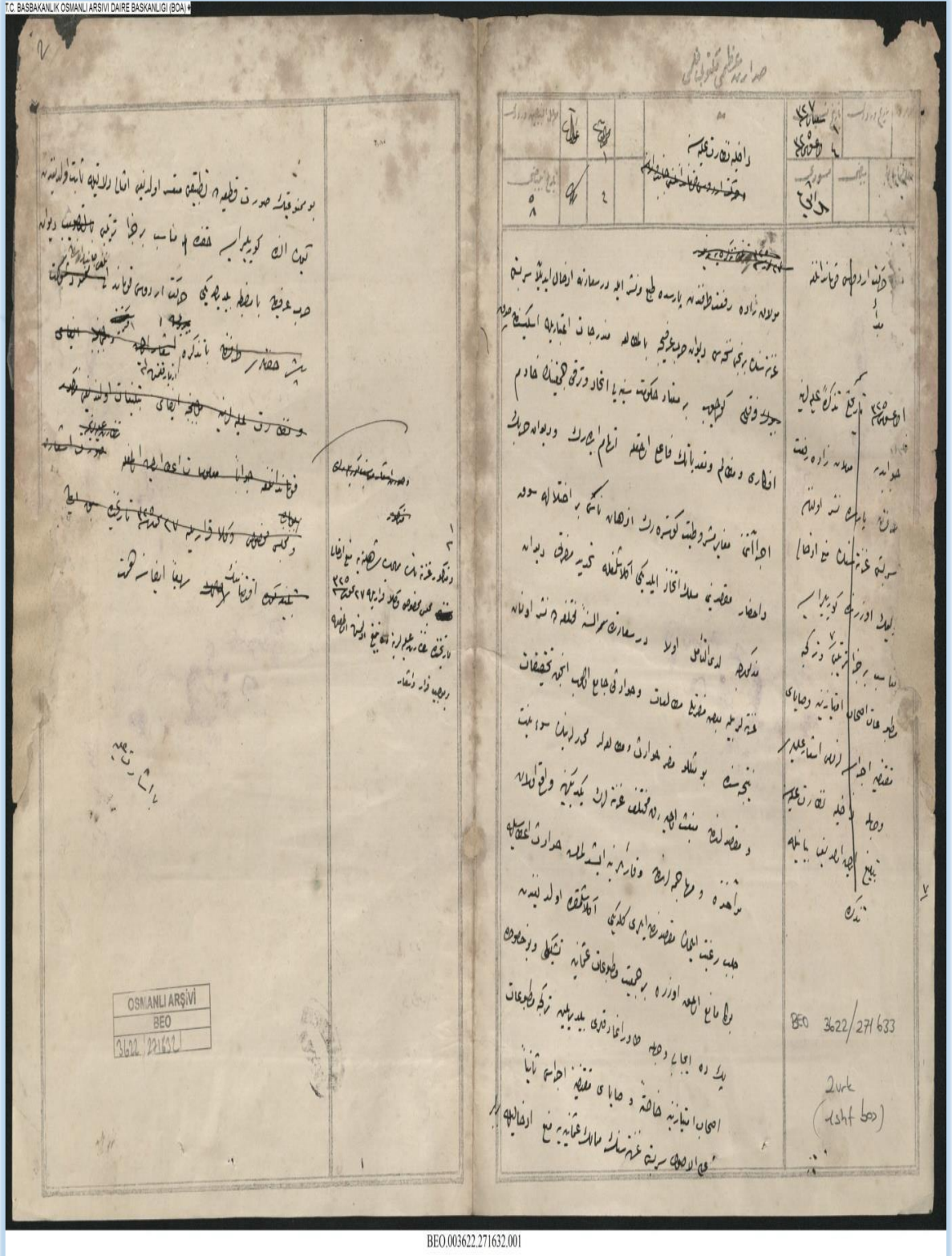
سربتی صاحبی مولده زاده - قصه یا - سه اعلاوه هغه یا نه باشادی هغه با تمامر بوراده
بیونه فونسلره روسای روحانیه به حتی عاجز لر به ایسه یله کوندر یله بد - کجه کونه انظر فونسلوی
بیونده کجه کله غزتری باذیق سویلیو - دی بنده با طبع بودله با بیوریم طرسوسه سوم یا یای
اند - یا - تسلیم ارفعه اوزره کلاوه بر غزته یولیی مأموری طرفنده مصادره اوله نده مرسیه
مستقر قضاة تحریک لفا کوندر لری عیبه ایتمک لی فاد آیدر جیمه نذو جانه سید هر معلوم
قولای زهر لعل ایستاره - قصه غزتری بلو طبله هر که کوندر لکه اوله نظر ادریم یا یای
با طبع موافقه ایید من اجمه حریفک بو زهانه نه نه اینه دیر ملک اوزره بر تدری قضاة تحذیر ل
مناسبت اولور اعتقاد نه بجم هر صدمه اجرای ایجاب منوط ای کلیدیه - خرابه
احضه دلا دلیلی
جوام

۱۲۵
موردوی

OSMANLI ARŞIVI		
DH.MUI		
122	22	2

EK-15.Mevlânzâde Rıfat tarafından Paris'te tâb edilip Dersaadet'e ithali men edilen Serbesti gazetesi

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
3622/271632

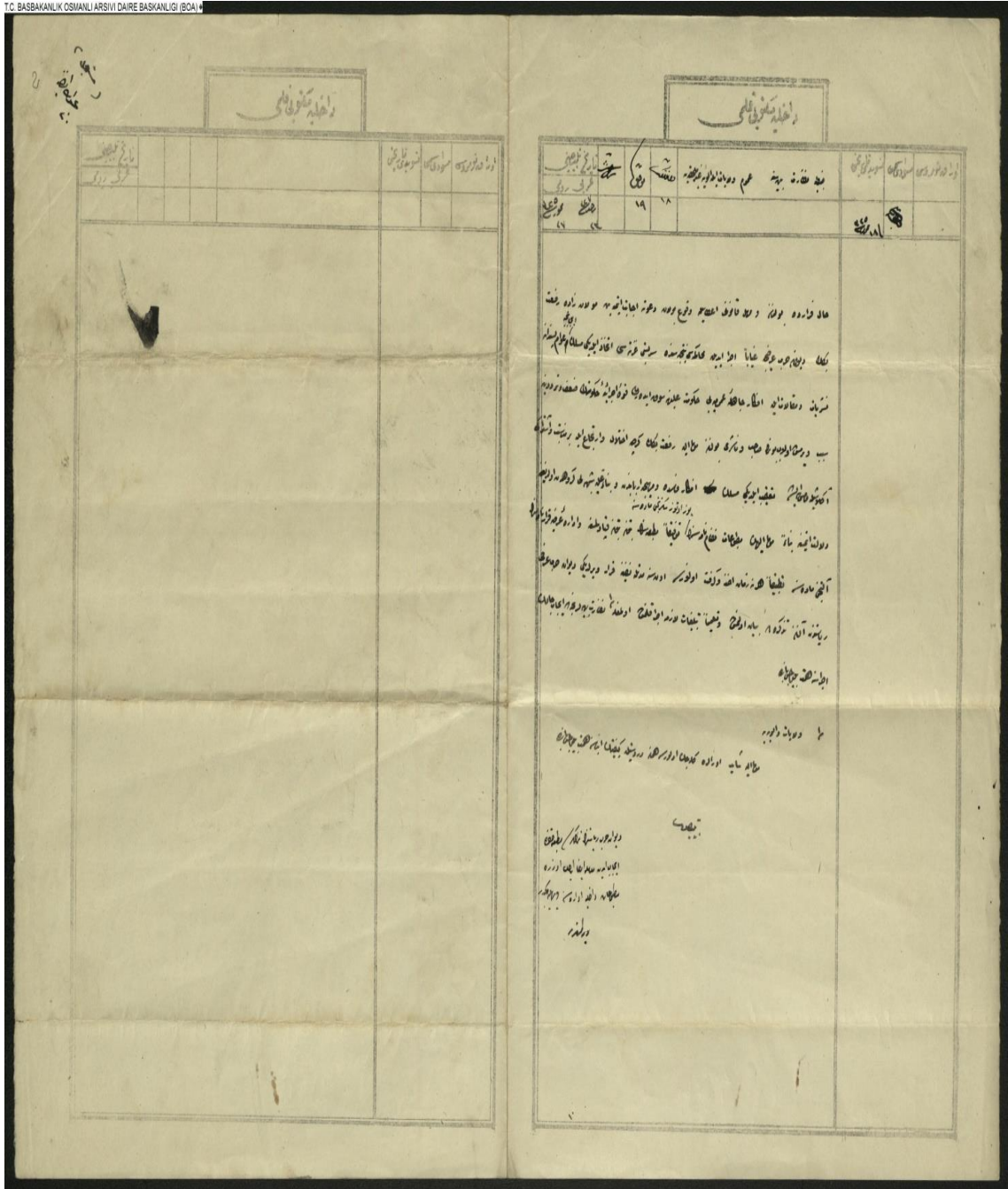
BEO 3622/271633

2446
(1547/50)

BEO.003622.271632.001

EK-16. Serbesti gazetesinin ve matbaasının kapatılmasına dair vesika

DH.MKT.02896.00025.001

EK-17. Prens Sabahaddin ve kardeşi Lütfullah

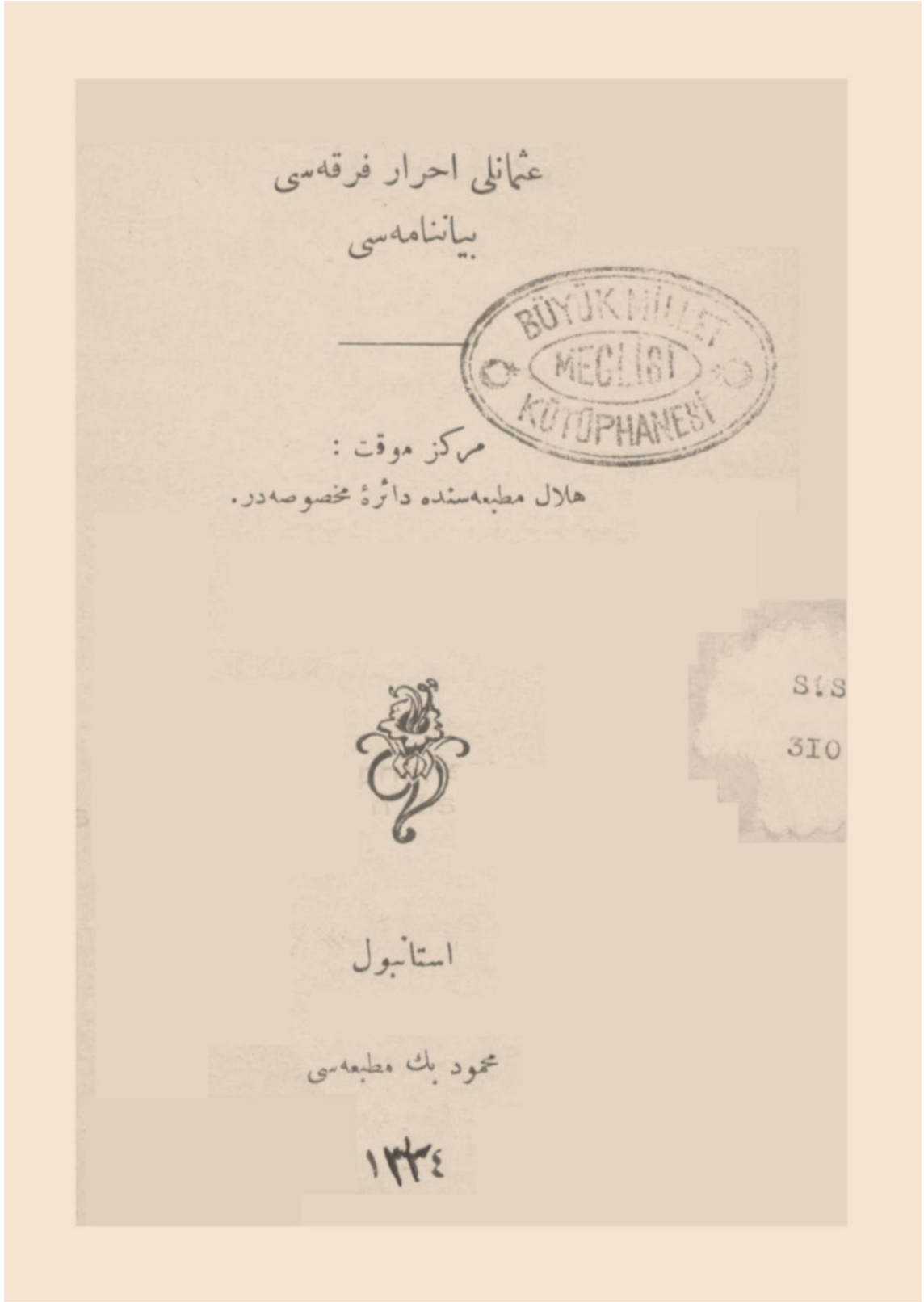

EK-18. Prens Sabahaddin

EK-19. Osmanlı Ahrar Fırkası Beyannamesi Kapak Sayfası

محترم استانبول منتخب نائیلرینه

وطن معززمنك سعادت و سلامتی بالجمله اولادینك اتحاد
جدی و صمیمیتده کورهرك بومقصدله تشکیل ایدن و غایه آمالی
ممالک عثمانیهده حکومت مشروطه اساسنك بین الاهالی حقیه
تقدیر و تحکیم ایدلمسته معطوف بولانار عثمانی احرار فرقهسی
استانبول مبعوثنقنه نامزدلرینی ، دور اندیش و محب حقیقت
وطنداشلرینه بروجہ آتی عرض ایدر :

امید ایلرکه دوره جدیدہ سیاسیہ منک اهمیت و نزاکتتی جداً
ادراک ایدن محترم منتخب نائیلر حیت ملیہ و حسیات و ظہور انہلرینه
تیماً مدافمہ حقوق ممالک امر معتاسنندہ کی اقتدارلری حیت
واستقامتلری بحرب اولان ذوات مشاروموسی الیہمی رأی
واعتمادلرینه لایق کورورلر .

- ۱ صدراعظم کامل یاشا
- ۲ علی کمال بک
- ۳ جلال الدین عارف بک (کتب حقوق و ملکیتہ مللرندن)
- ۴ احمد فضلی بک
- ۵ نورالدین فرخ بک
- ۶ یاندہ لاکی قوزمیدی افندی (دعوی وکیل)
- ۷ قسطنطن قسطنطنیدی افندی (دعوی وکیل)
- ۸ کر قور زہراب افندی (دعوی وکیل)
- ۹ بدروس حلاجیان افندی
- ۱۰ آلبرفراجی افندی (دعوی وکیل)

۲۷ تشرین ثانی سنہ ۱۳۲۴

Osmanlı Ahrar Fırkası'nın İstanbul İkinci
Seçmenlerine Beyannamesi'nin Ashı

